

СПИСАНИЕ НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

ГОДИНА CXXXV 1/2022
Основано през 1869 г.

JOURNAL OF THE BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES

YEAR CXXXV 1/2022
Founded in 1869

СЪДЪРЖАНИЕ

НАУЧЕН ДЯЛ

- Ваня Лозанова-Станчева – Онлайн *Енциклопедия на античното културно наследство в Югоизточна Европа* / 5
 Валерия Фол – Свещено пространство, сътворено от светлина и мрак / 11
 Весела Атанасова – Египетските култове в Древна Тракия / 17
 Адриана Сърбова – Тракийската култова сграда под могилен насип – материално и философско съчетание на четирите природни елемента / 24

УЧЕНИЧЕСКИ ИНСТИТУТ НА БАН

- Елена Панчовска, Петър Кендеров – Осма Ученическа научна сесия / 30
 Елена Панчовска, Петър Кендеров – Разширяване на мрежата от малки Учебно-изследователски общности / 32

НАЦИОНАЛНИ И МЕЖДУНАРОДНИ НАУЧНИ ПРОЯВИ

- Ваня Лозанова-Станчева – Четения по тракология „Древна Тракия и траките“, посветени на проф. Александър Фол / 33
 Конференция „Българистиката в дигиталната ера“, организирана от Съвета за чуждестранна българистика към Управителния съвет на БАН / 39

ПРЕДСТАВЯМЕ ВИ

- Проект „Национален център по мехатроника и чисти технологии“ / 40
 Книгата „България и Македония. История и политика. Първа част“ / 42

CONTENTS

SCIENTIFIC SECTION

- Vanya B. Lozanova-Stancheva – Online *Encyclopaedia of Ancient Cultural Heritage of Southeast Europe* / 5
 Valeria Fol – A Sacred Space Created by Light and Darkness / 11
 Vessela Atanassova – Egyptian Cults in Ancient Thrace / 17
 Adriana Sarbova – The Thracian Cult Building under Mound – Material and Philosophic Combination of the Four Natural Elements / 24

HIGH SCHOOL STUDENT INSTITUTE OF BAS

- Elena Panchovska, Petar Kenderov – The Eighth Student Scientific Session / 30
 Elena Panchovska, Petar Kenderov – Expanding the Network of Small Learning and Research Communities / 32

THE NATIONAL ACADEMIC NETWORK

- Vanya B. Lozanova-Stancheva – Readings in Thracology “Ancient Thrace and the Thracians”, Dedicated to Prof. Alexander Fol / 33
 Conference “Bulgarian Studies in the Digital Age”, organized by the Council for Foreign Bulgarian Studies at the Management Board of BAS / 39

INTRODUCING

- Project “National Center for Mechatronics and Clean Technologies” / 40
 The Book “Bulgaria and Macedonia. History and Politics. Part One” / 42

ХРОНИКА

Подписано споразумение за сътрудничество / **46**
Нараства броят изследователи от БАН, включени в първите 2% на най-добрите световни учени в класацията на Станфордския университет / **46**
Представяне на ново издание на Филиала на ИБЦТ-БАН в Монтана / **49**

РЕЦЕНЗИИ

Иван Гранитски – Учен с храбър дух и неизтощима енергия / **50**
Иван Гранитски – Бурята на страстите и патосът на чувствата / **51**
Атанас Атанасов – Изданието „Бележити дейци на ветеринарномедицинската професия в Р България“ / **54**
Чавдар Руменин – За книгата „От Курск до Източна Прусия“ / **55**
Иван Попчев – Новост в българската историография: нетрадиционен книгопис / **56**

IN MEMORIAM

Член-кореспондент Филип Филипов / **60**

NEWS ITEMS

Signed Cooperation Agreement / **46**
A Growing Number of Researchers from the Bulgarian Academy of Sciences Are Included in the World's Top 2% Scientists Ranking of Stanford University / **46**
IBSCT-BAS, Branch Montana (Bulgaria) Presents Its Latest Book / **49**

REVIEWS

Ivan Granitski – A Scientist with a Brave Spirit and Inexhaustible Energy / **50**
Ivan Granitski – The Storm of Passions and the Pathos of Feelings / **51**
Atanas Atanasov – The Publication “Famous Veterinarians in the Republic of Bulgaria” / **54**
Chavdar Roumenin – About the Book “From Kursk to East Prussia” / **55**
Ivan Popchev – A Novelty in Bulgarian Historiography: a Non-traditional Bibliography / **56**

IN MEMORIAM

Corresponding Member Filip Filipov / **60**

УВАЖАЕМИ ЧИТАТЕЛИ,

Пред вас е кн. 1 на „Списание на БАН“ за 2022 г. – наследник и продължител на мисията на „Периодическо списание“ на Българското книжовно дружество (БКД), чийто първи брой е отпечатан през далечната 1870 г. в Браила. С настоящата книжка започва 152-ата година от излизането на „Периодическо списание“, преименувано през 1911 г. в „Списание на БАН“, през която списанието като печатан орган на Българската академия на науките, следвайки традициите, ще продължи и през 2022 г. да изпълнява завета на създателите на БКД да допринася за духовното израстване и вещественото обогатяване на българския народ, да съдейства за запазване на националната идентичност, поддържане на българския дух и традиционната българска толерантност като гарант за насърчаване на вярата, образованието, науката, културата, иновациите и технологиите, устойчивото развитие на обществото и страната.

През тази година ще се навършат 111 години от преименуването на БКД в Българска академия на науките. С този акт е изпълнена заръката на родолюбците и основатели на БКД след време то да се превърне в една хубава и дейна академия. Тогава пред БАН е поставена и задачата тя „да стане истински център за поощряване на научния труд в страната, а не само затворено в себе си учреждение“. През тези 111 години Българската академия на науките изпитва редица трудности, свързани с: изграждането на собствен дом, който да се превърне в символ на знание и духовност; двете световни войни и войните в първите години след преименуването; политическите промени през 1944 и 1989 г.; няколкократни опита за ликвидирането ѝ. Академията въпреки трудностите укрепваше, създаде мрежа от институти, необходимата инфраструктура и условия за израстването на учени с име в световната наука. Не на последно място БАН инициира и реализира през 2012 г. независима международна оценка на изследователската си дейност, която недвусмислено показа, че нейните учени работят на високо съвременно ниво, освен това тя позволи да се оптимизира съставът на нейните самостоятелни научни звена.

Днес БАН е признат водещ научен център, който активно работи за реализиране на Националната стратегия за развитие на научните изследвания в Република България 2017 – 3030. Институтите на БАН изпълняват над 100 изследователски проекта по програма „Хоризонт 2020“ на ЕС. Нейните учени имат своите достойни представители в списъка на първите 2 % на най-добрите световни учени в класацията на Станфордския университет, те са търсени партньори за съвместни научни изследвания – договорите на БАН с чуждестранни академии и научни институции надвишават 45 броя. БАН е член на Организацията на Европейските академии (EASAC), в която членуват академиите на страните от Европейския съюз, Норвегия и Швейцария, и председателят на БАН акад. Ю. Ревалски е нейн зам.-председател с мандат 2021 – 2023 г. Научната продукция на БАН е добре приета в света, за което говори реализираната от Централната библиотека на Академията книгообмен – през миналата година изпратените книжки от периодиката възлизат на 5486, а книгите – 349.

Следвайки мисията си през настоящата година, списанието ще продължи да отразява и популяризира кампанията на БАН „БАН представя своите институти“, както и постиженията на учени; важни събития от живота и дейността на научните звена и на учени, оставили диря в историята на страната, БАН и науката у нас; с творците на изкуството и важни дати от историята на страната и БАН. Специален акцент ще бъде представянето на работата на: Центровете за

върхови постижения, Центровете за компетентност, колективите, изпълняващи проекти от националните научни програми, а така също и на водещи и установени изследователи.

Както и досега редовно ще ви запознаваме с работата и решенията на Общото събрание, Управителния съвет, Събранието на академиците и член-кореспондентите, а така също и с решенията на Съвета на настоятелите на БАН.

Обект на вниманието на Редакцията колегия ще бъде и дейността на 18-те регионални академични центрове (РАЦ) на Националната академична мрежа, както и на създадения от председателя на БАН Консултативен съвет за РАЦ.

Надяваме се, че с интерес ще посрещнете публикуваните материали от историята на БКД и БАН, творческите портрети на учените с принос за развитието на нашата наука, както и публикациите в рубриката „БАН в европейското научноизследователско пространство“.

Важен акцент в съдържанието на отделните броеве на списанието ще бъдат проблемите на младите учени. Сключеното през декември 2015 г. Споразумение на БАН с Министерството на образованието и науката за подпомагане на изследователската дейност на младите учени в Академията е важна основа за развитието на младата смяна учени. В рубриката „Млади учени и постдокторанти“ ще предоставим трибуна на докторанти и постдокторанти.

Ще продължим да отразяваме дейността на Ученическия институт на Академията и неговите научни сесии, на които се представят ученици, работещи по интересни теми, правещи първи стъпки в полето на науката и активни участници в инициативата „Образование чрез наука“.

Очакваме от вас участие в дискусиите, започнати в рубриката „Обществен дискуссионен клуб“, мнения, въпроси, и предложения за съдържанието на отделните книжки. Ние ще се стремим да ви представяме разнообразни и интересни материали както от наши автори, така и от чуждестранни – интервюта, статии, рецензии на книги, информация за живота и дейността на отделни учени и творци на изкуството, а така също и за дейността на БАН през 153-ата си годишнина, в т.ч. и за участието на Академията в решаването на проблемите с пандемията Ковид-19 и Омикрон.

На страниците на списанието ще намерите становища на учени, общественици и читатели по важни проблеми на развитието на нашата страна, науката, образованието, националната идентичност, миграцията и др.

Книжка 1 за 2022 г. е специална, защото в научния дял гостуват учени от Центъра по тракология към Института за балканистика, които ни запознават с интересни материали и с проведените четения по тракология „Древна Тракия и траките“, посветени на проф. Александър Фол.

Редакцията колегия ви предлага в кн. 1 да се запознаете с резултатите от проведената през последното тримесечие осма ежегодна Научна сесия на Ученическия институт на БАН.

Ще използваме цялата си енергия и опит, за да засилим водещата позиция на „Списание на БАН“, за привличане и активизиране на всички българи за участие в изпълнение на завещаната ни от Антон Страшимиров задача „Да освободим народа си от духовното подчинение на чуждото и намерим себе си – своето въображение, своето пламенно самочувствие, своята жизненост – за да можем и ний като народ да принесем своя влог в творческото дело на човечеството“. Още повече, че на страната ни предстои изпълнение на лансираната от ръководството на Европейския съюз Програма за възстановяване и развитие.

На всички читатели на „Списание на БАН“ пожелавам спорна и щастлива 2022 г.

Бъдете здрави и успешни!

*Акад. Ячко Иванов
Главен редактор*

Ваня Б. Лозанова-Станчева

ОНЛАЙН ЕНЦИКЛОПЕДИЯ НА АНТИЧНОТО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО В ЮГОИЗТОЧНА ЕВРОПА

Идентичността на всяко общество почива на непрекъснатост на миналото с настоящето [1]. Възгледите за миналото могат да бъдат променяни чрез индивидуално тълкуване, което подменя реалното културно наследство, стимулира появата на квазинаучни теории и писания, които нямат нищо общо с научните принципи на историческо дирене, но събуждат „фантазии за величие“... и се превръщат във „вид отдушник на недостатъците в себе си българска идентичност“ [2].

Възползвайки се от динамиката на националната идентичност, която може да бъде повлияна от външни фактори, *античното културно-историческо наследство* и респективно на *тракийската древност* биват експлоатирани през последните две столетия в кризисни за българската нация моменти с цел утвърждаване на специфични политически и идеологически нагласи посредством манипулиране на съзнанието на българина с принципи и ценности на модерния национализъм. Поставена в контекста на съвременните тенденции към архаизация на националните традиции, типични за страните, възвръщащи си „независими“ идентичности след разпада на социалистическия лагер [3] и еманципация от външнополитически зависимости, античното културно наследство се превръща в подчертано функционален компонент в системата от устойчиви елементи на националната и етническа идентичност [4]. Очертаните базисни тенденции пораждаат необходимостта от внимателен анализ и изследване на тези функции в контекста на съвременните явления и тенденции в българското общество, за да бъдат предефинирани оптималните инструменти и методи за усвояване на устойчиви научни модели на разпознаване на фалшивите сензации и спекулации от реалните резултати от научните изследвания на специалистите в областта на античността. „Културно-историческо наследство“ е модерен културен конструкт и интерпретационен антропологичен термин, който се превръща днес, освен всичко останало, и в един от централните инструменти при дефинирането на механизмите на конструиране/манипулиране на национални идентичности.

ПРОЕКТЪТ КИННПОР

Националната научна програма (ННП) „*Културно-историческо наследство, национална памет и обществено развитие* (КИННПОР)“ беше инициирана от учени от БАН и е финансирана от Министерството на образованието и науката (МОН) „в изпълнение на *Националната стратегия за развитие на научните изследвания в Р България 2017 – 2030*, в перспективата на визията България да разполага с модерна и устойчиво поддържана научноизследователска инфраструктура – чрез създаване на съдържание за тази инфраструктура и неговото организиране във високоефективни и широкодостъпни онлайн платформи. От друга страна, програмата е необходима за осъществяване на връзката между научните изследвания в областта на хуманитаристиката и други социални сфери – бизнес, образование, неправителствени организации и др.“ [5].

Проектът *Онлайн Енциклопедия на античното културно наследство в Югоизточна Европа/ Encyclopedia of Cultural Heritage of the South-East Europe (ECHSEEU)* беше заложен в Работен пакет № 4: Дейности по разработката на научни и научно-приложни продукти. РП 4.1. Дигитализация и виртуализация на културното наследство, на Института за балканистика с Център по тракология при БАН с екип проф. дин Калин Порожанов (координатор на проекта), проф. д-изк. Ваня Лозанова-Станчева и проф. дин Валерия Фол. Към него по-късно бяха асоциирани д-р Джени Иванова и гл. ас. д-р арх. Адриана Сърбова, която пое и администрирането на сайта.

Проектирането, внедряването и разработването на електронни приложения за събиране, организиране и разпространение на културно съдържание представляват важен научен проблем с огромни приложни и комуникационни перспективи. Разработване на дигитални инструменти за изследване, представяне и популяризиране на античното културно наследство, в това число и създаване на информационни системи и платформи с цел неговото

¹ В рубриците „Научен дял“ и „Национални и международни научни прояви“ гостува Центърът по тракология към Института за балканистика „Проф. Александър Фол“ по случай 50 години от основаването му. Публикуваните статии са подбрани и подредени от Центъра.

изучаване, опазване и презентиране, както и превръщането му в общественополезен ресурс, е заложено както в *Закона за културното наследство* на Р България, приет през 2009 г. с последвалите допълнения и изменения [6], така и в поредицата Конвенции на ЮНЕСКО [7]. Особен акцент в тези конвенции за Опазване на световното културно и природно наследство и за Опазване на нематериалното наследство е дефинирането на комуникационни стратегии, насочени към популяризирането на Световното нематериално наследство. Чл. 13, който препоръчва редица мерки за опазване на културното наследство, включва ясна програма за неговото популяризиране посредством (чл. 13 г (ii)) осигуряване на достъп до нематериалното културно наследство при спазване на съществуващите практики, определящи реда на достъп до отделни специфични аспекти на това наследство. Важно място в тези усилия намират информационните мрежи за популяризирането на културното наследство не само на ниво експерти, но и за най-широка аудитория. Чл. 14 (а) iv на Конвенцията за опазване на нематериалното културно наследство (2003) [8] препоръчва приоритетно неформалните способности за предаване на знания като в член 14 (б) се акцентира на информирането на обществеността – особено за опасностите, които заплашват това наследство (вж. чл. 14 а i (i)). В него са включени програми за образование, повишаване на заинтересоваността и информираността на обществеността и по-специално на младежта).

Редица конвенции на Съвета на Европа също препоръчват създаване и развитие на информационни мрежи за културно наследство, каквато е Рамковата конвенция на Съвета на Европа за значението на културното наследство за обществеността, Фаро, 27 октомври 2005 [9], и Резолюцията на Европейския парламент от 8 септември 2015 г. за интегриран подход към културното наследство на

Европа [10]. Множество други документи и решения детайлизират и изграждат ясна мрежа от препоръки и стимули в очертаната посока [11].

Тези базисни нормативи и препоръки са залегнали в основните принципи на реализиране на проекта за създаване на концепция и съдържание за онлайн *Енциклопедия на античното културно наследство в Югоизточна Европа*.

ЦЕЛЕВИ ГРУПИ

Енциклопедията предлага бесплатно широки възможности за достъп до информацията относно културно-историческото наследство за всички интересувани се – на експертно и неформално ниво – целеви групи с акцент върху образователните и изследователските общности; олекотената му интернет структура я прави достъпна за най-широка и разнообразна публика, от една страна, а от друга, улеснява и стимулира постоянната актуализация на съдържанието и приложенията.

Дефинирани са следните потенциални таргет групи:

- учащи от всички нива и степени;
- академични общности;
- туристически бизнес;
- медии;

най-широк кръг хора с интерес към античното културно наследство.

Предлагайки утвърдени и специализирани знания за КИН в съответствие с най-високите академични и научни критерии, използвайки различни медии, достъпни на уебсайта, *Енциклопедията* същевременно е достъпна за неспециалисти и хора с различно ниво на образование посредством препоръчителна базисна библиография, позовавания на и връзки с други уебресурси, речници и т.н.

Ил. 1. Титулна страница на сайта на онлайн *Енциклопедия на античното културно наследство в Югоизточна Европа* (<https://www.see-heritage.net>)

КОНЦЕПТУАЛЕН МОДЕЛ

Концептуалният модел за билингвистична (български/английски) онлайн *Енциклопедия на античното културно наследство в Югоизточна Европа* е оригинален електронен проект за мултимедияен ресурс и дигитален портал, насочен към систематизиране, изследване, представяне и популяризиране на богатите и разнообразни ценности на наследството на етническите и културните общности, процъфтявали през Античността в *Югоизточна Европа*. Най-изтъкнатите от тях ще бъдат представени – с цялото разнообразие на тяхното проявление, интерпретация и интерполация в съвременен контекст – в енциклопедичните статии и уебресурси, подходящо илюстрирани с аудио-визуални медии. По своята научна методология и информациона морфология *Енциклопедията* не се отличава от конвенционалните онлайн енциклопедии. Тази енциклопедия е ресурс, който непрекъснато ще се разработва и обогатява с нови рубрики, енциклопедични статии и мултимедийни файлове.

ДИЗАЙН НА ПРОЕКТА

Принципите на структуриране и организация на съдържанието на *Енциклопедията* са изцяло базирани на *Закона за културното наследство* на Р България [12], според който културното наследство се дефинира посредством *нематериалното* и *материалното недвижимо и движимо наследство* като съвкупност от културни ценности, които са носители на историческа памет, национална

идентичност и имат научна или културна стойност (чл. 2. (1) [13]). Това позволява въвеждането на множество дискурси, ключови обекти и практики, както и нива на съотносимост и смислови връзки. Тематично *Енциклопедията* е структурирана чрез ясно дефинирани суперкласове, подкласове и свързани класове, заложи в *Закона за културното наследство* на Р България, Конвенциите на ЮНЕСКО и на Съвета на Европа.

Дефинирани са три базисни нива на структуриране и организация на основните тематични рубрики:

Държави от Югоизточна Европа, концептуализирани съответно в три подрубрики:

- материално културно наследство;
- нематериално културно наследство;
- музеи и музейни сбирки;

Антично културно наследство, концептуализирано в две генерални подрубрики:

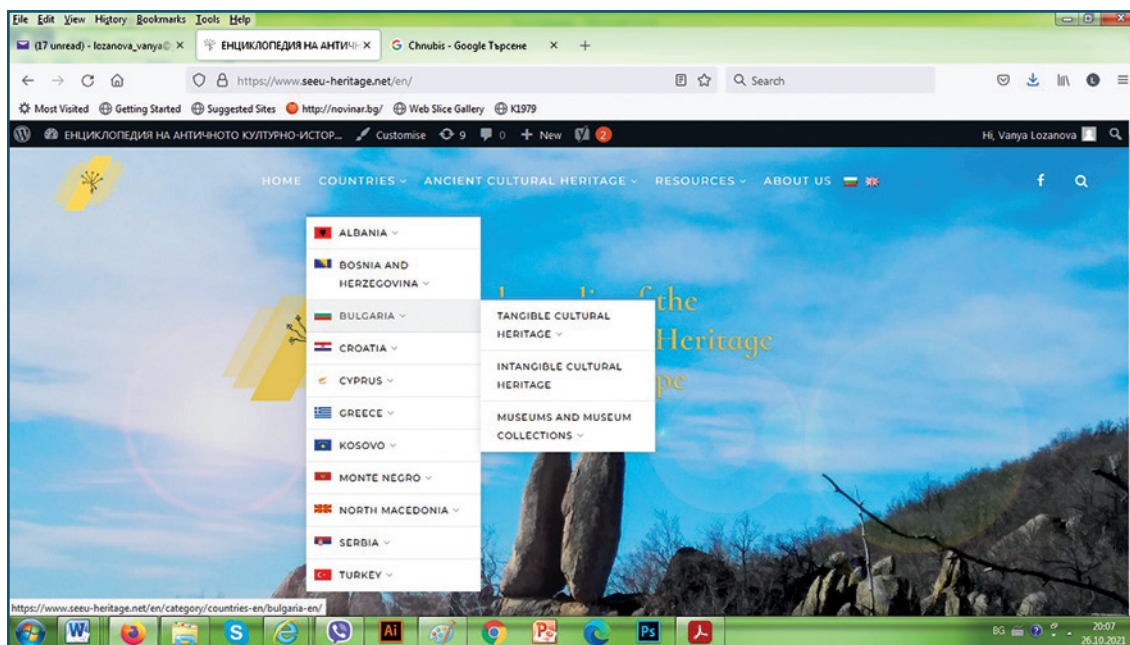
- материално културно наследство;
- нематериално културно наследство;

Ресурси, концептуализирани в три главни подрубрики:

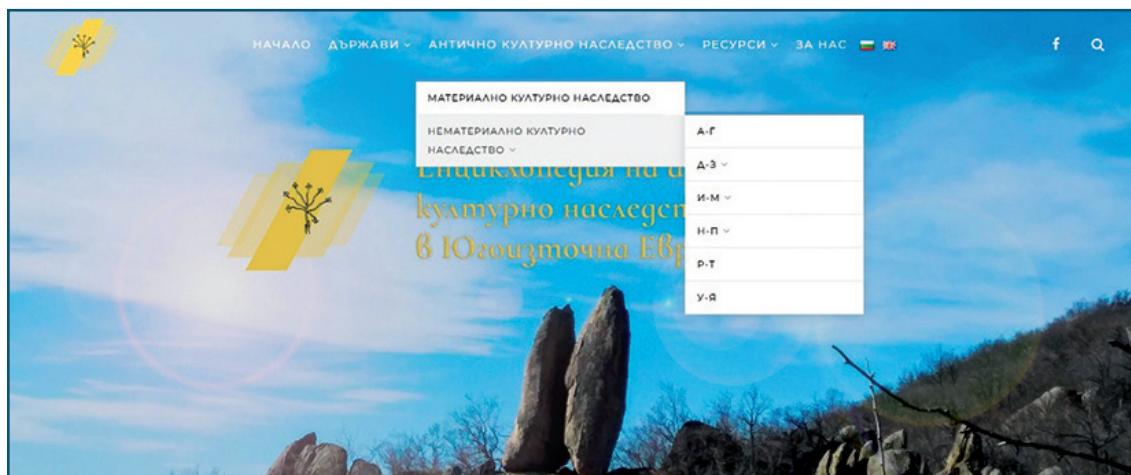
- нормативни документи;
- библиография, структурирана в три раздела:
 - тематична библиография, линк към PDF архив;
 - автобиблиографии (на водещи учени в областта);
 - дигитални ресурси;
- галерия.

Към тях са добавени и системните рубрики:

Начало, в която са дефинирани целите и мисията на *Енциклопедията*, както и целевите групи, за които е предназначена;

Ил. 2. Онлайн *Енциклопедия на античното културно наследство в Югоизточна Европа* – рубриката *Държави* с подрубриките към нея (<https://www.seeu-heritage.net>)

Ил. 3. Онлайн Енциклопедия на античното културно наследство в Югоизточна Европа – рубриката Антично културно наследство с подрубриките към нея (<https://www.see-heritage.net>)

За нас, в която е представена визитката на институцията – Центъра по тракология при ИБЦТ, БАН, редакционната колегия и възможностите за контакти с тях.

Концептуализирането и структурирането на *Енциклопедията* беше реализирано с помощта на екипа на фирмата „Дрийм Солюшънс“ ООД, който изработи и оптимизира сайта и логото въз основа на идейния проект на екипа на учените от Центъра по тракология при ИБЦТ, БАН.

ЕТАПИ

На едно **първоначално ниво** реализирането на проекта беше съсредоточено върху създаване на концепция за структуриране и организация на база данни за записи, където историческата и културна информация да е организирана под формата на енциклопедични статии, придружени от визуални приложения.

Дейностите през **втория етап** на проекта, след изграждането и функционализирането на сайта, бяха фокусирани върху:

– Създаване на съдържание, структуриране и разработване на тематичните рубрики към макро-историческата перспектива *Нематериално културно наследство*, нейните подкласове и свързани класове. Отправна точка в решаването на тази задача беше дефиницията за нематериално културно наследство, представена в *Конвенцията за опазване на нематериалното културно наследство (2003)*, чл. 2. §1–2. В сайта са качени няколко базисни моделни статии, маркиращи важни тематични кръгове.

Другият акцент беше поставен върху създаване на масив от актуална база данни в подрубриката *Музеи и музейни сбирки* на рубриката *Държави* (за България) чрез установяване на пряк контакт

със съответните музейни центрове, които подават основната информация по зададена бизнес карта с линк към всеки от тях.

Третата група дейности беше насочена към изпълване със съдържание на рубриката *Ресурси*, където в центъра на вниманието беше поставена обемната подрубрика *Нормативни документи*. Осъществява се генериране на масивна библиографска база данни, която включва както препоръчителна библиография на тематичните енциклопедични единици, така и пълна библиография, като ще бъде постепенно актуализирана успоредно и/или независимо от процеса на генериране на енциклопедичните статии. Активирана е и подрубриката *Автобиблиографии* на изтъкнати учени в областта на античното културно наследство. Създава се база данни от PDF архив със специализирани публикации по проблематиката.

Технически проектът изисква проектирането и внедряването на бази данни, способни да включват не само базисната текстова информация, но и информационни метаданни и „интелигентни“ потребителски интерфейси, които, от една страна, ще бъдат в полза на историци, архитекти, журналисти, специалисти в областта на туризма, експерти в областта на културно-историческото наследство на ниво държавна и местна администрация и неформални организации, а от друга страна, ще предоставят на широката аудитория от потребители алтернативни начини за навигация и олекотено търсене в целия информационен спектър.

Предоставената информация е организирана на много нива (текстове, хронология и периодизация, библиография, каталози и регистри, систематизирани тематични бази от данни, визуален материал и други приложения) и видове (текст, изображение, евентуално звук/образ), използвайки напълно мултимедийната технология и с повишена интерактивност.

ПЕРСПЕКТИВИ И ПАРТНЬОРСТВА

Поради обстоятелството, че проектът за създаване на концептуален модел и съдържание на билингвистичната (български/английски) онлайн *Енциклопедия на античното културно наследство в Югоизточна Европа/Encyclopedia of Ancient Cultural Heritage of the South-East Europe* (ECHSEEU) е пространствено дефиниран в широк културно-исторически регион, изследователското поле е разположено на територията на съвремен-

ните балкански държави. Това изисква създаването на прецизна мрежа от международни партньорства и междунституционални сътрудничества за обмен и разпространение на информация и знания за общите, наследени от Античността, ценности в Югоизточна Европа. Така онлайн *Енциклопедията* би могла да се превърне в ефективен инструмент за установяване на трайна комуникационна мрежа между сродни институции, чиято дейност е насочена към съхраняване, опазване и изследване на античното културно наследство.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] *Shils, E.* Tradition. Chicago, 1981; *Shils, E.* Tradition. – Comparative Studies in Society and History, Vol. 13, 1971, Issue 2, 122-159; *Willey, G. R., Ph. Philip.* Method and Theory in American Archaeology. Chicago: The University of Chicago Press, 1958.
- [2] *Дичев, Ив.* Откъде се взе този театрално-патриотичен подем? – <https://www.dw.com/bg/> (публикувано на 20.08.2018). [*Dichev, Iv.* Otkade se vzete този театрално-patriotichen podem? – <https://www.dw.com/bg/> (Posted on 20.08.2018)].
- [3] *Седакова, И.* Мартеница в современной городской культуре Болгарии. – *МАРТЕНИЦА. MĂRȚIȘOR. MĂRȚIȘ. VERORE...* – In: *Материали круглого стола 25 марта 2008 года.* Москва: Институт славяноведения РАН, Центр лингвокультурных исследований „Balcanica“, 2009, 139-148. [*Sedakova, I.* Martenica v sovremennoy gorodskoy kulture Bolgarii. – *МАРТЕНИЦА. MĂRȚIȘOR. MĂRȚIȘ. VERORE...* – In: Materialy kruglogo stola 25 marta 2008 goda. Moskva: Institut slavyanovedenia RAN, Centr lingvokulyturnyih issledovaniy “Balcanica”, 2009, 139-148].
- [4] *Лозанова, В.* „Living history“: Пърформънс и идентичности. – Трета кръгла маса „Университетът среща музея“: „Живите наследства и музеят (между експониране, анимиране, разиграване, създаване на възстановки и нови културни практики)“. София (под печат). [*Lozanova, V.* “Living history”: Performans i identichnosti. – In: Treta kragla masa “Universitetat sresta musea”: “Zhivite nasledstva i museat (mezhdru eksponirane, animirane, razigravane, sazdavane na vazstanovki i novi kulturni praktiki)”. Sofia (in print).
- [5] <https://kinnpor.uni-sofia.bg/programme>.
- [6] Държавен вестник, бр. 19, 13 март 2009 г.: <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2135623662>. [Darzhaven vestnik, br. 19, 13 mart 2009 g.: <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2135623662>].
- [7] Конвенция за опазване на световното културно и природно наследство на ЮНЕСКО, приета на 16 ноември 1972, обнародвана в *Държавен вестник*, бр. 44, 27 май 2005; в сила за България от 17.09.1975 г. – <https://www.moew.government.bg/bg/priroda/zastiteni-teritorii/zastiteni-teritorii-s-mejdunarodno-znachenie/konvenciya-za-opazvane-na-svetovnoto-nasledstvo-na-yunesko/> (видяно последно на 10.10.2019). [Konvencia za opazvane na svetovnoto kulturno i prirodno nasledstvo na UNESCO, prieta na 16 noemvri 1972, obnarodvana v Darzhaven vestnik,
- br. 44, 27 may 2005; v sila za Balgaria ot 17.09.1975 g. – <https://www.moew.government.bg/bg/priroda/zastiteni-teritorii/zastiteni-teritorii-s-mejdunarodno-znachenie/konvenciya-za-opazvane-na-svetovnoto-nasledstvo-na-yunesko/> (Accessed: 10.10.2019)].
- Конвенция за опазване и насърчаване на многообразието от форми на културно изразяване на ЮНЕСКО, Париж, 20 октомври 2005 г., *Държавен вестник*, брой 33, 21.04.2007, издадена от Министерството на културата. [Konvencia za opazvane i nasarchavane na mnogoobrazieto ot formi na kulturno izrazyavane na UNESCO, Paris, 20 oktomvri 2005 g., Darzhaven vestnik, broj 33, 21.04.2007, izdadena ot Ministerstvoto na kulturata].
- Рамкова конвенция на Съвета на Европа за значението на културното наследство за обществото. Фаро, 27 октомври 2005. – <http://archaeology.zonebg.com/rksezkno.htm> (видяно последно на 10.10.2019). [Ramkova konvenciya na Saveta na Evropa za znachenieto na kulturnoto nasledstvo za obshchestvoto. Faro, 27 oktomvri 2005. – <http://archaeology.zonebg.com/rksezkno.htm> (Accessed: 10.10.2019)].
- Резолюция на Европейския парламент от 8 септември 2015 г. за интегриран подход към културното наследство на Европа. – http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2015-0293_BG.html?redirect (видяно последно на 10.10.2019). [Rezolyuciya na Evropeyskiya parlament ot 8 septemvri 2015 g. za integriran podhod kam kulturnoto nasledstvo na Evropa. – http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2015-0293_BG.html?redirect (Accessed: 10.10.2019)].
- EC, Cultural Heritage: Digitalisation, Online Accessibility And Digital Preservation. Consolidated Progress Report on the implementation of Commission Recommendation(2011/711/EU)2015–2017. European Union, 2018 – <https://www.digitalmeetsculture.net/wp-content/uploads/2019/06/ReportonCulturalHeritageDigitisationOnlineAccessibilityandDigitalPreservation.pdf> (видяно последно на 10.10.2019).
- EC, Implementation of Commission Recommendation on the digitisation and online accessibility of cultural material and digital preservation, Progress report 2013-2015, 2016
- EC, Mapping of Cultural Heritage actions in European Union policies, programmes and activities, 2017 – https://ec.europa.eu/culture/sites/culture/files/2014-heritage-mapping-version-2017_en.pdf.
- European Commission. 2014. Mapping of Cultural Heritage actions in European Union policies, programmes and activities – <https://ec.europa.eu/culture/sites/culture/>

- files/2014-heritage-mapping-version-2017_en.pdf (последно посетено на 10.10.2019 г.).
- [8] Конвенция за опазване на нематериалното културно наследство, Париж, 17 октомври 2003 г.; ратифицирана със закон, приет от XXXIX Народно събрание на 10 септември 2003 г. – в *Държавен вестник*, бр. 84 от 2003 г., в сила от 2 януари 2009 г., издадена от Министерството на културата, обнародван в *Държавен вестник*, бр. 16 от 26 февруари 2010 г. [Konvencija za opazvane na nematerialното kulturno nasledstvo, Paris, 17 oktombri 2003 g.; ratificirana sas zakon, priet ot XXXIX Narodno sabranie na 10 septemvri 2003 g. – XXXIX Darzhaven vestnik, br. 84 ot 2003 g., v sila ot 2009 g., izdadena ot Ministerstvoto na kulturata, obnarodvan v Darzhaven vestnik, br. 16 ot 26 fevruari 2010 g.]
- [9] Council of Europe Treaty Series, No. 199: Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society, Faro, 27.X.2005. – <https://rm.coe.int/1680083746> (видяно последно на 10.10.2019).
- [10] http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2015-0293_BG.html?redirect (видяно последно на 10.10.2019).
- [11] *Василева, С.* Тенденции в международната нормативна система, свързана с недвижимото културно наследство. – В: Научни трудове на Университета по библиотекознание и информационни технологии. София: Издат. „За буквите – о писменехъ“, том 11, 2013, 183-197. [*Vasileva, S.* Tendencii v mezhdunarodnata normativna sistema, svarzana s nedvizhimoto kulturno nasledstvo. – In: Nauchni trudove na Universiteta po bibliotekoznanie I informacionni tehnologii. Sofia: Izdat. “Za bukвите – o pismenehy”, tom 11, 2013, 183-197].
- [12] *Велев, В.* Политики за опазване и популяризиране на нематериалното културно наследство. София: Издат. „За буквите – о писменехъ“, 2013. [*Velev, V.* Politiki za opazvane I populyarizirane na nematerialното kulturno nasledstvo. Sofia: Izdat. “Za bukвите – o pismenehy”, 2013.
- [13] *Държавен вестник*, бр. 19, 13 март 2009 г. с последвалите допълнения и изменения: <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2135623662>. [Darzhaven vestnik, br. 19, 13 mart 2009 g. s posledvali dopalneniya I izmeneniya: <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2135623662> (Accessed: 26.10.2021)].
- [14] *Денчев, Ст., С. Василева.* Държавна политика за културно-историческото наследство на България. София: Издат. „За буквите – о писменехъ“, 2010. [*Denchev, St., S. Vasileva.* Darzhavnata politika za kulturno-istoricheskoto nasledstvo na Balgaria. Sofia: Izdat. “Za bukвите – o pismenehy”, 2010].
- [15] *Василева, С.* Културно наследство и устойчиво развитие. София: Издат. „За буквите – о писменехъ“, 2013. [*Vasileva, S.* Kulturno nasledstvo I ustoychivo razvitie. Sofia: Izdat. “Za bukвите – o pismenehy”, 2013].

Vanya B. Lozanova-Stancheva

ONLINE ENCYCLOPAEDY OF ANCIENT CULTURAL HERITAGE OF SOUTHEAST EUROPE

(Abstract)

The article aims to present the main conceptual horizons of the project for the creation of a concept and content for the Online Encyclopaedy of Ancient Cultural and Historical Heritage of the South-East Europe (ECHSEEU) at the Institute for Balkan Studies with Centre of Thracology, BAS, that is a part of the National Scientific Program Cultural and Historical Heritage, National Memory and Social Development, as well as the directions of development, the stages

of creating, organizing and structuring the content of the Online Encyclopaedy, its potential prospects for its progress as part of a trans-regional partner network in Southeast Europe.

Key words: online encyclopaedy, ancient cultural and historical heritage, the National Scientific Program Cultural and Historical Heritage, National Memory and Social Development

Correspondence address:

Prof. DSc Vanya B. Lozanova-Stancheva
Institute for Balkan Studies with Centre of Thracology
“Prof. Alexander Fol”
Bulgarian Academy of Sciences
45 Moskovska Str.
1000 Sofia, Bulgaria
E-mail: lozanova_vanya@yahoo.com

Валерия Фол

СВЕЩЕНО ПРОСТРАНСТВО, СЪТВОРЕНО ОТ СВЕТЛИНА И МРАК

Обособяването на священо пространство чрез светлина и мрак е тема, която се разисква още в древността. Бинарната опозиция светлина – мрак е предмет на специални изследвания, защото е в основата на космогоничните представи и религиозните системи на всички култури и логично намира отражение в езика, литературата (светска, сакрална, философска), изобразителното изкуство, сакралната архитектура, поведението, бихме могли да кажем във всички сфери на живота на човека и общността. Изследванията в тази насока са най-напреднали за древните култури, които са оставили писмени източници. Контрастът между светлината и мрака е фундаментален и е приравнен в митологичното мислене и философията със знанието и незнанието (както и със забравата), с прозрението и илюзията [1].

Nana Marinatos анализира използването на думите erebos/zophos и пух в писмените извори (основно в текстове на Омир, Хезиод и Мимнермус) и стига до извода, че светлината и мрака са обвързани в архаичната космография на елините и показва различието между отсъствието на слънчева светлина и пълното отсъствие на светлина в космогоничната конструкция [2]. На основата на писмените свидетелства тя реконструира триизмерния (стереометричния) модел на универсума в представите на елините. Накратко казано обитаемият свят според тази космогония е плосък и е заобиколен от сферата на Океана, в която се движи слънцето. Районът отвъд Океана не е осветяван от слънцето. Отвън Океанът е обвит от Хадес, Еребос и Зофос. В своето изследване на Хезодовата „Теогония“ М. L. West достига до извода, че Еребос и Зофос са семитски заемки [3]. Анализирайки писмените извори, N. Marinatos установява, че Еребос означава „пълно отсъствие на слънчева светлина“ и се отличава от Нощта (Нух), която носи в себе си потенциала на деня, т.е. слънчевата светлина [2: 198].

Ще дам два примера за важността от изследването на светлината и мрака в сакрално пространство. Първият е храмът на Аполон в Делфи.

Осъзнаването на важността на изследванията на светлината и мрака за знакови сакрални постройките, дори когато са запазени само основите им, е от изключителна важност, за да се научи повече за култа и обредността. Използвайки възможностите на новите технологии и стъпвайки на базата на археологическите и археоастрономическите наблю-

194

Nana Marinatos

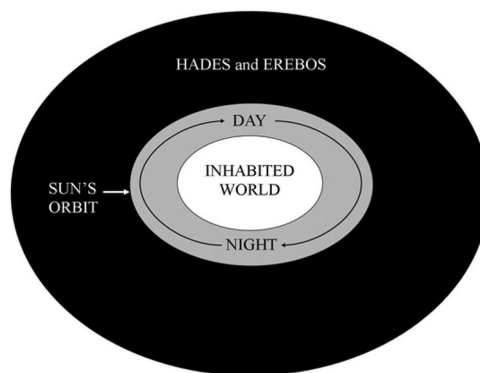
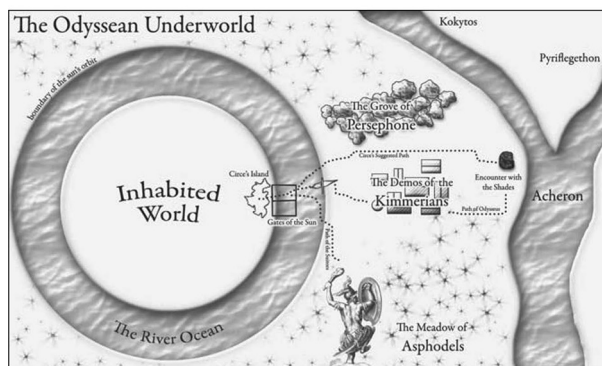
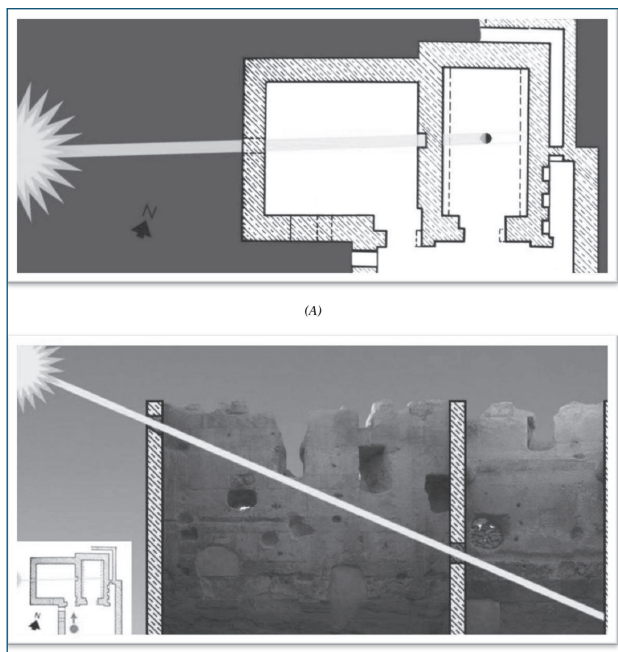

Figure 13.1. Hades and Erebus

Обр. 1. Представата за света в *Одисея* и реконструкцията на Н. Маринатос [2: 194]

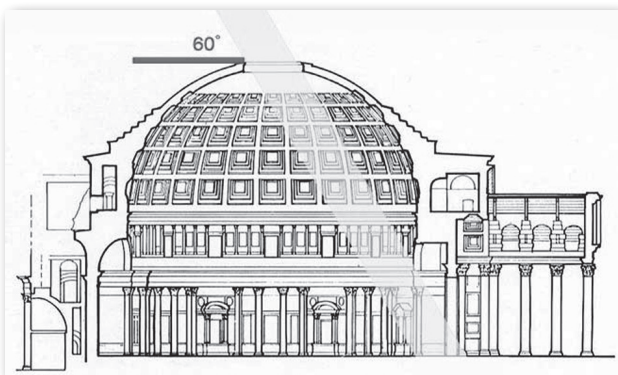
дения, е направен 3D модел на храма на Аполон в Делфи. От модела става ясно, че дневната (слънчевата) светлина е огривала статуята на бога в адютона, ако сградата е имала на точно определени места прозорци. Когато светлината я осветявала, се е създавало отчетливо впечатление за присъствието на Аполон в Делфи. Това усещане е било особено важно за даването или спирането на получаване на оракул, когато „богът е отсъствал през трите зимни месеци между зимното слънцестоене и пролетното равноденствие, когато е бил в хиперборейските земи“. Изследователите припомнят, че през тези три месеца заради по-студеното време изпаренията от цепнатината в адютона са намалявали или дори спирани, което също се свързвало с отсъствието на бога [4].

Обр. 2. Реконструкция на осветяването на статуята на Аполон от слънчевата светлина [4: 232]

Вторият пример е добре известният и проучен от архитектурна гледна точка Пантеон в Рим. Интердисциплинарни изследвания изясняват функциите на сградата като материализирана идея за ролята на Слънцето и на слънчевата светлина в императорската идеология и специално за прослава на апотеоза на императора. Пантеонът е своеобразен сферичен слънчев часовник. Слънцето/Слънчевата светлина и времето са архитектурно обвързани и са космогоничен указател за тези, които могат да четат символите, както казват R. Hannah, и G. Magli [5].

Специално внимание заслужават слънчевите врати, през които Слънцето-бог изгрява и залязва. Според реконструкцията на N. Marinatos, базирана

Обр. 3. Надлъжен разрез на Пантеона, показващ падането на светлината през отвора на купола на 21 април, когато слънцето е в зенит [5: 495]

върху текстовете в *Одисея* и Хезодовата *Теогония*, вратата на изгрева и вратата на залеза се сливат в едно [2: 195-197]. Тя подчертава, че светилото не отива в Хадес, т.е. не пресича Океана. Това се вижда и от текста, в който Аполон заплашва Зевс, че ако не накаже убийците на кравите му, ще отиде да свети в Хадес [6], което е равностойно на космическа катастрофа.

За разлика от Елада, където писмените свидетелства спомагат за осветяване на значението на светлината и мрака в обособяването на сакрално пространство, на мястото им в представите на вярващите и ролята им в обредността, за древнотракийските земи разполагаме основно със светлища на открито, съхранени сакрални градежи и ограничен брой писмени свидетелства, които са коментирани в научни публикации от гледна точка на ритуалността (основно посветителната обредност) и религиозността [7]. От архитектурна гледна точка едва напоследък темата за тракийските сакрални градежи и значението на природата, светлината и мрака е предмет на научни изследвания [8]. Поставено е и началото на проучвания на цветовете схеми в тях и евентуалната синонимия на светлина и мрак с някои от използваните цветове [9], тема, която отдавна се разработва в научната литература за Средиземноморския свят [10].

Анализът на сакралните пространства и ролята на светлината и мрака са вид запис на тракийската космография. Разбира се, разчитането на премълчаните, но архитектурно изградени представи на траките за универсума, винаги ще бъде хипотетично.

На територията на Древна Тракия са документирани немалък брой мегалитни слънчеви врати, за съжаление, само една от тях (тази край с. Бузовград, община Казанлък) е проучена ахеоастрономически и показва, че структурата е издигната най-вероятно през втората половина на 2 хил. пр.Хр., когато отворът на вратата е изпълван от слънчевия диск при залез в дните на лятното слънцестоене [11] (Обр. 4). Наблюденията на терен на останали-

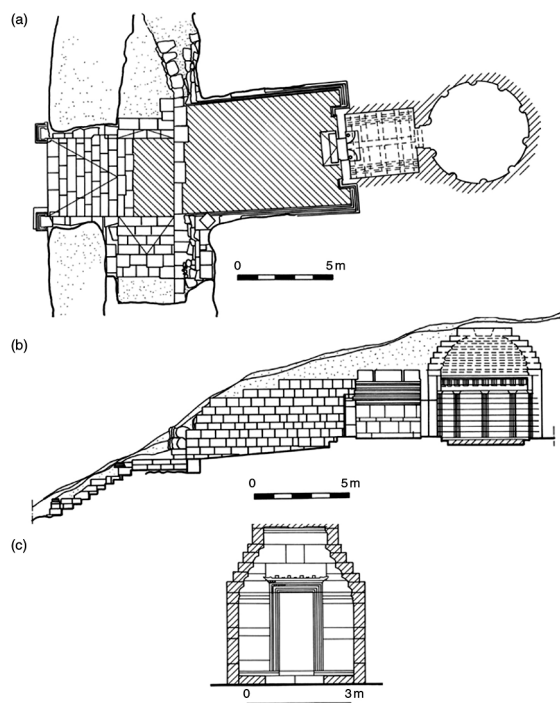

Обр. 4. Залез на слънцето в отвора на мегалитна слънчева врата край с. Бузовград в деня на лятното слънцестоене (снимка: Валерия Фол)

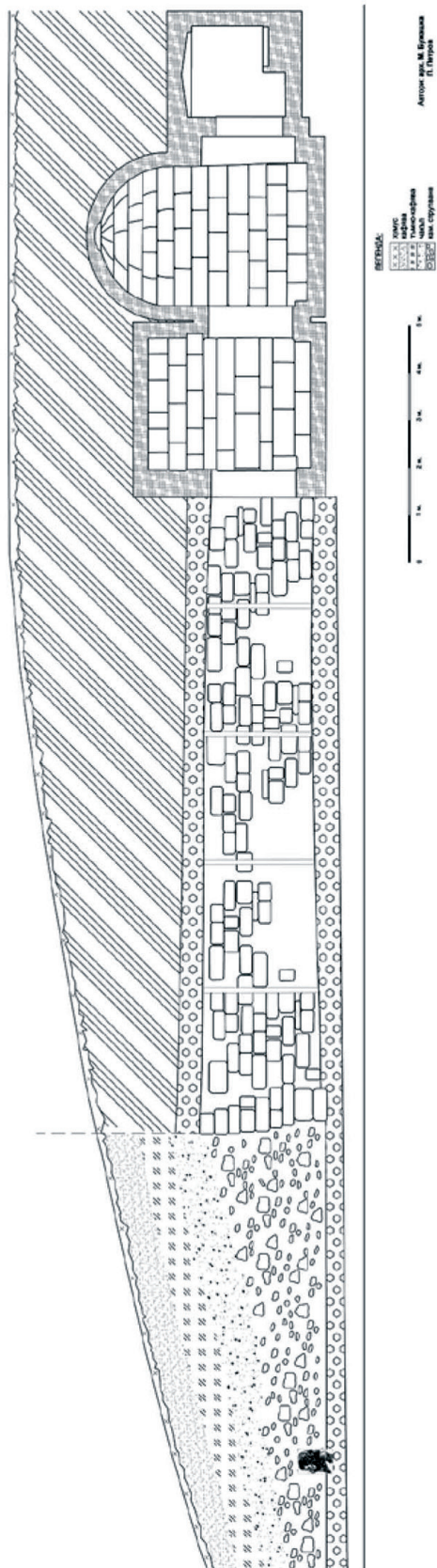
те мегалитни врати, извършвано от учени и краеведи, подсказват, че те са свързани с изгравите и/или залезите по време на равноденствията и слънцестоенетата. Въпреки направените теренни обходи до този момент не е открита двойка мегалитни врати, които да са на видима връзка и едната от тях да е свързана с изгрева, а другата със залеза на светилото. Това наблюдение поне засега е в корелация с изказаното от N. Marinatos заключение, че в текстовете, включително и в египетските, слън-

Обр. 5. Слънчева врата със слънчев диск край с. Розовец, община Брезово (снимка: Валерия Фол)

Обр. 6. Хоризонтален план и надлъжен вертикален разрез на храма под „Четиньова могила“, с. Старосел, община Хисаря (Stoyanova, D. Tomb Architecture. – In: Valeva, J., E. Nankov, D. Graninger. A Companion to Ancient Thrace. Oxford: Oxford University Press, 2015, p. 162)

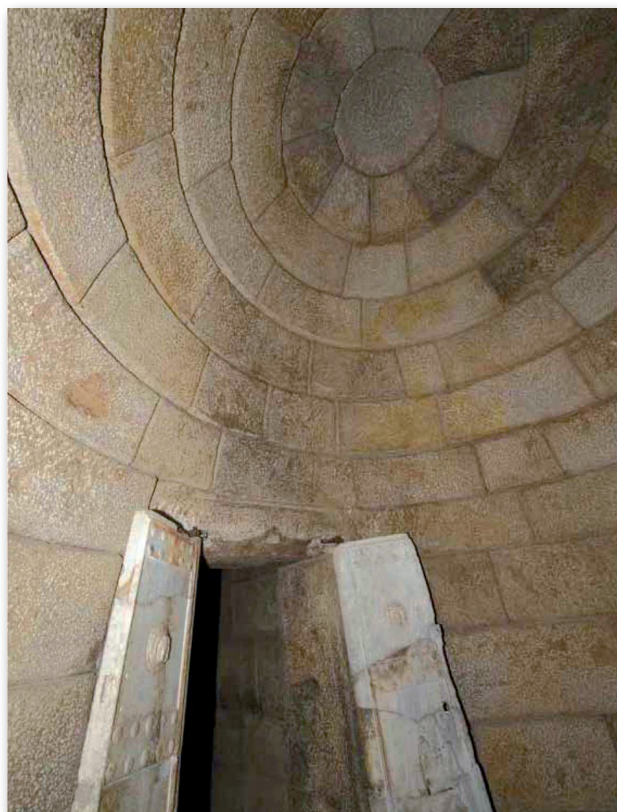

Обр. 7. Надлъжен вертикален разрез на хероона на Севт III [16: 117]

чевите врати са точката, в която се сливат изгревът и залезът. Тя ги определя като интерфейс между обитаемия свят и Хадес. Може да допуснем, че в тракийската космография присъства същата идея, която по своята същност принадлежи на Средиземноморските култури. Трябва да се отбележи, че тази идея е вербално съхранена в късноантичните извори [12]. В подкрепа на тезата на N. Marinatos е новооткритата слънчева врата със слънчев диск, от която може да се наблюдава изгрева на слънцето, а при залез светлината му преминава през мегалитната врата и огрява оформен в скала слънчев диск [13] (Обр. 5). В научната литература са въведени и други вече немалко светилища на открито, в които светлината играе съществена роля, включително и такива, в които има естествени пещери допълнително обработени, за да прониква светлинният лъч до определена точка в нея [14].

Могат да се приведат някои примери на архитектурно моделирани свещени пространства, които подсказват космография, с надеждата, че този поглед ще даде възможност за нови изследвания на тракийските паметници в тази насока, каквито се извършват в други Средиземноморски култури.

Специално внимание заслужава ходовата линия в тракийските подмогилни градежи. Движението по нея е по хоризонтала или нагоре – стремително в подмогилния храм в „Четиньова могила“ край

Обр. 8. Ключов камък на куполното помещение в херона на Севт III (снимка: Николай Генов)

Обр. 9. Фасада на храма под могила „Шушманец“ (снимка: Георги Китов)

с. Старосел [15] и съвсем леко изкачване в подмогилното култово съоръжение в могила „Шушманец“ [15] и херона на Севт III в Казанлъшката долина [16] (Обр. 6 и 7). (Не коментирам слизането надолу, което се появява в римския период – например семейната гробница в Хисаря [17], тъй като космографията на римляните е различна.) Както многократно съм изтъквала, изключително трудно е да се приеме, че повечето от куполните подмогилни градежи са изградени като гробници. Разбира се, някои от тях може в един късен етап да са използвани като погребални съоръжения, но по-скоро са места за посветителна обредност, за обезсмъртяване (много често около тях са откривани могилни некрополи с богати аристократични погребения (Старосел, Казанлъшката долина) и/или хероони. Ив. Венедиков още преди години предположи, че кошеровидната форма, появила се в Тракия почти хилядолетие след толосите в Микена, се е развила от скално изсечените гробници, които са със скефоидна форма [18]. Как е възникнала архитектурната форма на толосите е тема с дълга история, която не е предмет на тази статия. Скефоидната форма на т.нар. скални гробници се приема, че имитира пещера. А. Ф. Лосев отбелязва, че трактатът на Порфирий „Пещерата на нимфите“ е орфико-питагорейската трактовка на Космоса [19]. В някои от куполните сакрални градежи в Тракия е регистрирана и специфична акустика [20].

Както е известно, ключовите камъни на куполите на подмогилните градежи са с формата на слънчев диск (Обр. 8). Може да се предположи, че тези помещения са точката, където слънцето и залязва, и изгрява, т.е. те са край на обитаемия свят, белязан от Океана според елинската космография. Отиването Отвъд в тракийските подмогилни градежи е движение по хоризонтала, а в някои от тях е изкачване, издигане към слънчевия диск в подмогилните градежи, които тълкувам като посветителни храмове. В постройката под могила „Шушманец“ фасадата и куполната камера са измазани с бяла шукатура

(Обр. 9). Вероятно и камерата в Старосел е била измазана в бяло. Белият цвят в Средиземноморските култури е синоним на светлина [21].

Моделът, който дотук възстановявам, не се различава съществено от елинския. Движението е по хоризонтала или нагоре. (Припомням, че по хоризонтала се движи Одисей, за да достигне до Бялата

скала, където е вратата на слънцето и границата на обитаемия свят, над който то грее.) Какво има отвъд границата на обитаемия свят на траките, над който то грее, светилото буквално или метафорично (чрез архитектурни решения), засега можем само да гадаем.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] *Plat. Resp. 524a*; *Лидов, А. М.* (Ред. и съст.). Огонь и свет в сакралном пространстве. Материалы международного симпозиума. Индрик, Москва, 2011. [*Lidov, A. M.* (Red. i sast.). Ogon' i svet v sakral'nom prostranstve. Materialy mezhdunarodnogo simpoziuma. Indrik, Moskva]; *Фол, В.* Светлината и тъмнината в посветителната обредност на траките. – В: Съвременни визии за изследване, преподаване и популяризиране на българското културно-историческо наследство. Сборник с научни изследвания по случай 10-годишния юбилей на катедра „Културно-историческо наследство“ при УниБИТ. София: О писменах, 2014, с. 60-67. [*Fol, V.* Svetlinata i tûmninata v posvetitelnata obrednost na trakite. – V: Savremenni vizii za izsledvane, prepodavane i populyarizirane na balgarskoto kulturno-istorichesko nasledstvo. Sbornik s nauchni izsledvaniya po sluchai 10-godishniya jubilei na katedra „Kulturno-istorichesko nasledstvo“ pri UniBIT. Sofiya: O pismenah, 2014, p. 60-67].
- [2] *Marinatos, N.* Light and Darkness and Archaic Greek Cosmography. In: *Christopoulos, M., E. D. Karakantza, O. Levaniouk* (Eds.). Light and Darkness in Ancient Greek Myth and Religion. Lanham • Boulder • New York • Toronto • Plymouth: Rowman & Littlefield Publishers, INC, 2010, p. 193-200.
- [3] *West, M. L.* Hesiod Theogony: Edited with Prolegomena and Commentary. Oxford: Oxford University Press, 1966.
- [4] *Vlachos, A., I. Liritzis, A. Georgopoulos.* The lighting of god's face during solar stands in the Apollo temple Delphi. – *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, 18, 2018, No 3, p. 225-246.
- [5] *Hannah, R., G. Magli.* The Role of the Sun in the Pantheon's Design and Meaning. – *Numen*, 58, 2011, p. 486-513.
- [6] *Hom. Od. 12. 377-388.*
- [7] *Fol, A.* The Thracian Dionysos. Naming and Faith. Sofia: Zaharii Stoyanov, 2020, 269-270, 296-302; *Stoyanova, D.* Tomb Architecture. – In: *Valeva, J., E. Nankov, D. Graninger.* A Companion to Ancient Thrace. Oxford: Oxford University Press, 2015, p. 158-179; *Fol, V.* Thracians Secret Societies. Sofia, Tangra TanNakRa Publishing House – Anoris, 2000, p. 132-173].
- [8] *Fol, V.* The light, imaginary and real sacred space in the thracian rock - cut sanctuaries. – In: *Gjorgjievski, D.* (Ed.) 2018. *Giving gifts to god: evidences of votive offerings in the sanctuaries, temples and churches.* proceedings of the 1 st & 2nd International archaeological conference “Kokino”, held in Skopje & Kumanovo, 2016-2017. Kumanovo: National Institution Museum of Kumanovo, 2018, 67-74; *Фол, В.* Светлината и мракът в топоси на свещеното на траките. – В: Сборник в чест на XX години програми по египтология в Нов български университет. София: Институт по египтология – НБУ, 2017, 53-60. [*Fol, V.* Svetlinata i mrakat v toposi na sveshtenoto na trakite. – V: Sbornik v chest na XX godini programi po egiptologiya v Nov balgarski universitet. Sofiya: Institut po egiptologiya – NBU]; *Сърбова, А.* Рамката като организационен принцип в тракийската култова архитектура. – *Thracia* 26, 2021, под печат. [*Sarbova, A.* Ramkata kato organizatsionen printsip v trakiiskata kultova arkhitektura. – *Thracia* 26, 2021, pod pechat].
- [9] *Fol, V., R. Popova, R. Manova* (Eds.) Cinnabar – the Royal color in Thracian and Roman Cultures in the Bulgarian Lands. Sofia: Institute of Balkan Studies and Center of Thracology – BAS, 2021.
- [10] *Cleland, L., K. Stears* (Eds.) Colour in the Ancient Mediterranean World. Oxford: Oxford University Press, 2004 (= BAR International Series 1267).
- [11] *Stoiev, A., P. Stoieva.* Rock Sanctuary near the village of Buzovgrad, Kazanluk Municipality: Megalithic “Solar Gate”. – In: *Fol, V., A. Stoiev, P. Stoieva, G. Kitov, D. Dimitrova.* The Thracian Cosmos – the Sacred Realm of Kings. Sofia: Institute of Thracology – BAS, 2006, p. 24-29.
- [12] *Лозанова-Станчева, В.* „На изток от Рая“. Към орфическата география на Отвъдното в *Interpretacio Christiana*. София: Фабер, 2010, с. 29-65, 73, 92-93, 97. [*Lozanova-Stancheva, V.* “Na iztok ot Raya”. Kûm orficheskata geografiya na Otvudnoto v Interpretacio Christiana. Sofia: Faber, p. 29-65, 73, 92-93, 97]; *Lozanova-Stancheva, V.* Twilight Zone: The Topos of Miracles (On the Life of St. Macarius of Rome). – In: *Between The Worlds: Magic, Miracles, and Mysticism. Vol. 2.* Sofia: Paradigma, 2020, p. 173-188.
- [13] *Фол, В.* Мегалитна слънчева врата със слънчев диск, с. Розовец, община Брезово. – Онлайн Енциклопедия Древна Тракия и траките, София: Институт за балканистика с Център по тракология - БАН, 2021 [*Fol, V.* Megalitna slancheva vrata sas slanchev disk, s. Rozovets, obshtina Brezovo. – Onlain Entsiklopediya Drevna Trakiya i trakite, Sofiya: Institut za balkanistika s Tsentar po trakologiya - BAN] - [1/2022](https://thracians.net/sacral-architecture-bg-bg/66-%D1%81%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D0%BD%D0%BE-%D0%B8%D0%B7%D1%81%D0%B5%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%B8-%D1%81%D0%B2%D0%B5%D1%82%D0%B8-%D0%BB%D0%B8%D1%89%D0%B0/625-%D0%BC%D0%B5%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D0%BB%D1%8A%D0%BD%D1%87%D0%B5%D0%B2%D0%B0-%D0%B2%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D1%81%D1%8A%D1%81-%D1%81%D0%BB%D1%8A%D0%BD%D1%87%D0%B5%D0%B2-</p>
</div>
<div data-bbox=)

- %D0%B4%D0%B8%D1%81%D0%BA,-%D1%81-%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%86,-%D0%BE%D0%B1%D1%89%D0%B8%D0%BD%D0%B0-%D0%B1%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%BE
- [14] *Maglova, P., A. Stoev, M. Spasova.* Late chalcolithic solar-chthonic rock-cut structures for time measuring in the Eastern Rhodopes, Bulgaria. – *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, 16, 2016, No 4, p. 401-406.
- [15] *Dimitrova, D.* The temple under the Chetinyova Mound at Starosel. – In: *Cândeia, I.* (ed.) *Tracii și vecinii lor în antichitate: arheologie și istorie/the thracians and their neighbours in Antiquity: archaeology and history. Studies in honor of Valeriu Sîrbu at his 70th anniversary.* Brăila, 2020, p. 185-204.
- [16] *Dimitrova, D.* The Tomb of King Seuthes III in Golyama Kosmatka Tumulus – stages of construction and use. – *Istoria*, XXI. In honorem professoris Valerii Sîrbu. Brăila, 2015, p. 177-234.
- [17] *Джамбов, Х.* Хисарската гробница. – *Годишник на Народния археологически музей – Пловдив*, 5, 1963, с. 117-143. [*Dzhambov, H.* *Khissarskata grobnitsa.* – *Godishnik na Narodniya arkheologicheski muzei* – Plovdiv, 5, 1963, p. 117-143].
- [18] *Венедиков, Ив., Т. Герасимов.* Тракийското изкуство. София, Български художник, 1973. [*Venedikov, I., T. Gerasimov.* *Trakiiskoto izkustvo.* Sofia, Balgarski hudozhnik, 1973, 63-72].
- [19] *Лосев, А. Ф.* История античной эстетики. Последние века. Книга I. Книга II. Москва: Искусство, 2000, с. 115-137. [*Losev, A. F.* *Istoriya antichnoy estetiki. Posledniye veka.* Kniga I. Kniga II. Moskva: Iskusstvo, 2000, p.115-137].
- [20] *Fol, A. A., V. Fol.* Music in the sacred spaces of the Thracians. *Сборник в чест на 85 години от рождението на професор Александър Фол, д.н.* София: Български институт по египтология – НБУ, 2018, р. 77-95.
- [21] *Cleland, L., K. Stears* (Eds). *Colour in the Ancient Mediterranean World.* Oxford: Oxford University Press, 2004 (= BAR International Series 1267).

Valeria Fol

A SACRED SPACE CREATED BY LIGHT AND DARKNESS

(Abstract)

The earliest separation of the sacred space from the profane space was made by light in opposition to darkness. This idea was later developed cult and sacred architecture. Topos have been preserved on the territory of ancient Thrace, which show this development of the idea of sacralisation and the transformation of a topos into a sacred or cult one. Some Thracian sanctuaries

suggest the hierarchy of the participants in the rite, which constitutes a conscious presence, a sensory and spiritual experience of touching the divine presence, as well as cosmographic representations.

Key words: sacred space, light, darkness, thracian sanctuaries, cosmographic representations

Correspondence address:

Prof. Valeria Fol, Dr. habil.
Institute of Balkan Studies and Center
of Thracology
“Prof. Alexander Fol”
Bulgarian Academy of Sciences
45 Moskovska Str.
1000 Sofia, Bulgaria
E-mail: valeriafol@gmail.com;
valeria.fol@balkanstudies.bg

Весела Атанасова ЕГИПЕТСКИТЕ КУЛТОВЕ В ДРЕВНА ТРАКИЯ

УВОД

Темата „Египетските култове в Древна Тракия“ е част от един по-голям проект на Института за балканистика с Център по тракология „Проф. Александър Фол“: „Тракия и Египет в гръко-римския свят“. Този проект има за цел да изследва сложните взаимоотношения между двете древни култури – египетската и тракийската, да покаже различните миграционни процеси, засегнали цивилизациите в Югоизточна Европа и социокултурните взаимодействия в региона. Проектът има две основни направления: „Изследване на паметниците с египетско влияние, открити в Древна Тракия“; и „Изследване на паметниците с тракийска ономастика от Древен Египет“. Поради тази причина работата по проекта е организирана в две основни групи: „Египетските култове в Древна Тракия“ и „Тракийската ономастика в Древен Египет“. Тя започна по първото направление „Египетските култове в Древна Тракия“ със събиране и систематизация на наличния археологически материал в музеите на територията на Р България, проучване на новоизлезлите научни публикации, свързани с проблематиката, и установяване на контакти с международно признати изследователи. През 2020 г. с подкрепата на Френския институт в София излезе от печат сборникът „Египетските култове в Сердика“ (фиг. 1) под съставителството на гл. ас. д-р Весела Атанасова и проф. Лоран Брико, световноизвестен специалист в областта на египетските култове в гръко-римския свят [1].

Разпространението на египетските култове в Древна Тракия е многопластов и продължителен процес от важно значение за историята на Югоизточна Европа през Античността. Всъщност това е процес, който продължава повече от осем столетия – от началото на епохата на Елинизма (т.е. края на IV – I в. пр.Хр.) до рухването на Римската империя (IV в. сл.Хр) – и остава траен отпечатък върху религиозните вярвания на местното население. Произлезли от долината на река Нил, черпейки от многообразните религиозни концепции на Древен Египет, египетските култове се превърнали във водещ идеологически инструмент на централната власт през цялото си многовековно съществуване. Те били възприети много бързо от обикновените хора заради сотериологичния характер на египет-

ЕГИПЕТСКИТЕ КУЛТОВЕ В СЕРДИКА

LES CULTES ISIAQUES À SERDICA

Под съставителството на:
Весела Атанасова
Лоран Брико

Editeurs:
Vessela Atanasova
Laurent Bricault

Фиг. 1. Корица на сборника „Египетските култове в Сердика“, Съставителство и редакция: Весела Атанасова и Лоран Брико. София. Издателство „Парадигма“, 2020, 146 с., ISBN: 978-954-32-6420-9

ските божества и по личната връзка, която имали със своите вярващи. Затова ги откриваме из целия гръко-римски свят и в частност в Древна Тракия, където малко или много били асимилирани с местните божества.

ПРОИЗХОД НА БОЖЕСТВЕННОТО СЕМЕЙСТВО ИЗИДА, САРАПИС И ХАРПОКРАТ

1. Изиди

Изида е персонификацията на царския трон – това е значението на йероглифа с името й – трон, който до края на Египет на фараоните останал нейна емблема. Първите сведения за богинята датират от *Текстове на пирамидите* (т.е. от средата

Фиг. 2. Изиди и Нефтида върху ковчег, Мет 25.3.182

на III хил. пр.Хр.), където вече е свързана с мита за Озирис, сестра-съпруга на Озирис, божествена майка на Хор. От Новото царство нататък тя започнала да играе важна роля при погребалния ритуал като една от богините, които оплакват и съпровождат покойника по пътя му в Отвъдното. Изобразявана е много често заедно с друга египетска богиня – Нефтида – върху ковчезите, близо до главата или краката на покойника (фиг. 2). Тя вече била смятана и за богиня на мъртвите, закрилница на хората и възобновяващата се природа.

По време на I хил. пр.Хр. нейното значение станало все по-голямо. Благодарение на важната си роля на покровителка на майчинството, тя лека полека си присвоила функциите, компетенциите и атрибутите на по-голямата част от египетските богини и най-вече на Хатхор, която е смятана дотогава за покровителка на всичко женско. При фараоните на Трийста египетска династия Нек-

Фиг. 3. Глава на Изиди, Британски музей 1906, 0719.1

танеб I (380 – 362 г. пр.Хр.) и Нектанеб II (360 – 343/2 г. пр.Хр.) нейното влияние се разпростирало из цял Египет, а празниците в нейна чест били многобройни и през цялата година. Завладяването на Египет от Александър Велики малко след това, а после и установяването на династията на Птолемеите благоприятства за разпространението на култа ѝ извън Египет.

До традиционните изображения на богинята срещаме една Изиди, наречена в литературата „александрийска“, но която би трябвало да бъде определена по-скоро като „гръко-египетска“ (фиг. 3) [2]. Изображенията ѝ придобиват характеристики и на двете култури. Дългата ѝ тясна египетска туника е заменена с хитон и шал с възел, завързан между гърдите [3]. Тя не носи вече египетската си перука, а има дълги усукани къдрици. Върху главата ѝ обаче остават старите ѝ фараонски атрибути – йероглифа с името ѝ или рогата на Хатхор, между които е поставен слънчевият диск с две пера върху него. Плутарх нарича тази корона *базилейон*.

Фигурите от печена глина, които се разпространяват из елинистическия свят през III в. пр.Хр. показват различните изображения на богинята. Те се свеждат до трите ѝ основни функции: 1) покровителка на майчинството и на новородените деца (кърмеща Харпократ или Апис) (фиг. 2); 2) богиня на земеделието (във формата на змия подобно на Термутис или с факел подобно на Деметра); 3) покровителка на жените, на влюбените и на семейството (асимилирана с Афродита). Разширяването на функциите на Изиди е станало основно на египетска територия [4]. Синкретизмът на едно божество с различни други божества е свързан без съмнение с високото ниво на елинизация на религиозната среда в Египет, но и със същността на самата египетска религия, която позволява подобен вид преобразуване. Това изглежда е имало за цел да приближи Изиди до елинизираното население в Египет, което преобладавало. Изиди от елинския свят е фундаментално идентична с тази от Египет. Характерът ѝ на богиня майка, ролята ѝ в мита за Озирис, близостта ѝ до Деметра, обясняват без съмнение нейната популярност. Химните в чест на богинята я представят като владетелка, соларно божество, демиург, повелителка на космическите елементи, законодател, създателка на всичко полезно за хората (писменост, езици, храмове, мистерии), покровителка на жените и заплащане на майчинството, защитница на новородените, на реколтата, господарка на съдбата [5].

Култът на Изиди е въведен в Рим към средата или първата третина на II в. пр.Хр. За разлика от Гърция, на Италийския полуостров не доминира майчинският аспект на богинята, а по-скоро този на покровителка, на Фортуна, на силите на съдбата, на разпределителка на богатства. Вече е изобразявана изправена, със систрум в дясната ръка и ситиула в лявата, но много често и с рог на изобилието и кормилото, атрибутите на Фортуна.

2. Харпократ

Харпократ е гръцката транскрипция на египетската дума @r-pA-Xrd (Хор-Детето) [6]. Изразът символизира бог Хор като дете, изобразяван гол, с бръсната глава и кичур коса, с показалец в устата. Това са обичайните елементи, използвани при изобразяването на деца в Египет. В този си вид божеството е споменато още от *Текстове на пирамидите* (т.е. в края на Пета династия, ок. 2345 – 2315 г. пр.Хр.), въпреки че там е наречен @r Xrd „Хор-Дете, чийто пръст е в устата“. Познати са ни и някои изображения като статуята на Пепи II от погребалния му комплекс в Саккара (Кайро JE 50616). Въпреки това окончателната форма на името му с определителния член pA се появява чак в края на Новото царство (1580 – 1070 г. пр.Хр.). Първите сигурни свидетелства в египетските текстове са от началото на Двайсет и първа династия (1069 – 945 г. пр.Хр.) [7], а първото им асоцииране с иконографията на Харпократ датира от управлението на Шешонк III (835 – 785 г. пр.Хр.) от Двайсет и втора династия [8].

В египетската иконография от I хил. пр.Хр. Харпократ започва да поглъща и измества другите форми на Хор дете като „Хор младия“, който е персонификацията на младото слънце и обикновено е изобразен седнал в цвят на лотос. Синият лотос е смятан за първото нещо, което се появява от първичните води. Друга нова форма на Харпократ от тази епоха е като „Хор върху крокодил“,

Фиг. 4. Ципус, Мет 44.4.53, (20.4 x 13.6 x 2.8 см)

който предпазва от отровни животни. Като „Хор върху крокодил“ Харпократ е изобразен върху специфична група предмети, наречени „ципуси“ (фиг. 4). Това са малки плочки със защитна функция [9]. Върху ципусите Харпократ е представен като голо дете, стъпило върху крокодили и хванало в ръцете си скорпиони, змии, антилопи, лъвове. Обичайният жест с пръста в устата липсва при тези изображения, но от дясната страна на главата му се вижда детският кичур коса. Върху тези предмети много често има откъси от митове или магически заклинания. Харпократ в случая има ролята на божество закрилник (на *genius loci*) срещу опасните животни.

Но може би една от най-важните нови роли на Харпократ е като бог-дете в божествените триади от края на Новото царство и в частност в семейството на Озирис и Изиди. В това си качество е изобразен с короната *атеш* – атрибут на Озирис или в комбинация с кърмещата го Изиди (*Isis lactans*). Пластиката от този тип е силно разпространена в Египет през цялото I хил. пр.Хр.

Върху теракотите, които са най-често срещани в гръко-римския свят, Харпократ е изобразяван сред папируси, язейки гъска, патица, слон или кон, или в *титфалична форма*, вероятно за да се отрази покровителството му над различните животни и най-вече плодородието. Двойната корона на Египет (*пшиент*), която носи на главата си, е изобразена по-малка, отколкото в египетските произведения и с две лотосови пъпки от двете ѝ страни [10]. През елинистическия период Харпократ вече може и да се срещне облечен в типично гръцко облекло (вж. например БМ ЕА37560). Заради изобразяването му с пръст в устата гръцките, а после и латинските автори му приписват символа на мълчанието и го наричат „този, който налага мълчанието по време на мистериите“. Смятан е за бог на мълчанието, тайните и конфиденциалността.

През римската епоха Харпократ е изобразяван гол, с лотос върху главата, десен показалец в устата и рог на изобилието в лявата ръка. Рогът на изобилието е символ на неговата регенерираща сила, наследена от баща му Озирис. От тази епоха се срещат негови изображения върху малки предмети, вероятно носени като амулети (седнал върху лотос или сред опасни животни). Те явно подсказват за магическите му сили, познати още от Египет, и пренесени в гръко-римския свят.

3. Сарapis

Според Херодот, когато първите гърци се установили в Египет през VII в. пр.Хр., божественото семейство, състоящо се от Изиди, Озирис и Хор, било почитано от всички египтяни. През 332 г. пр.Хр., когато Александър покорил Египет, божественото семейство на Изиди и Озирис все още било почитано из цялата страна и най-вече в района на Делтата, където се установили новите

Фиг. 5. Сарапис с калатос, Лувър Ма 1830

владетели – Птолемеите. Последните предприели различни реформи, за да бъдат приети от местното население и най-вече от влиятелните жреци на Озирис и Птах в Мемфис и на Амон в Тива. Много бързо Птолемей I Сотер (323 – 282 г. пр.Хр.) и съветниците му осъзнали необходимостта от промени в структурата на божественото семейство, които да съответстват на новата политическа обстановка [11]. Така било създадено новото божествено семейство, в което Озирис бил изместен от Сарапис. То било замислено като модел и огледало на царското семейство на Птолемеите.

Сарапис се появил като комплексно творение, без съмнение от района на Мемфис (днешно Кайро). Самото име на божеството е елинизация на египетския *Wsr-@p* (Озор-Апи), който е обожественият, атропоморфен бик от Мемфис [12]. След смъртта си свещеният бик Апис се превръща в Озирис-Апис [13]. В най-ранните изображения на Сарапис, той е с короната *атеф*, един от атрибутите на Озирис, което говори за синкретизъм с това божество. По-късно се появява с друг вид корона, която е определяна в науката като *калатос* (гръцка

ваза за плодове и вълна) или като мерилка за жито (*модиус* от римско време, но с възможен египетски произход). В първия случай символиката би трябвало да се отнесе към асоциацията на *калатоса* с плодородието, докато във втория случай има връзка и с погребалния ритуал, откъдето и асоциацията на Сарапис с Хадес и Цербер.

С времето Сарапис придобива различни черти и бива асимилиран с други божества. В гръко-римския свят той се отъждествява с върховното божество Зевс-Юпитер. Лечебните му функции го доближават до тези на Асклепий, хтоничните му черти го свързват с Хадес и Цербер, а соларните – с Аполон и Хелиос.

ЕГИПЕТСКИТЕ КУЛТОВЕ ИЗВЪН ЕГИПЕТ

Новосъздаденото „гръко-египетско“ семейство не било особено добре прието в Египет, но пък много бързо си намерило поприще из гръцките градове в Източното Средиземноморие, останали под властта на наследниците на Александър. В началото на III в. пр.Хр. се появили първите светилища на Изиди и Сарапис в Пирея, Еритрея и Халикарнас. Самият Птолемей I прокаравал политика, с която искал да покаже, че все още има претенции към земите на своите предци. Благодарение на коалицията между него и останалите диадохи наместникът на Александър в Азия Антигон бил победен в битката при Ипсос, Фригия, през 301 г. пр.Хр. След разгрома Птолемей I си поделил владенията му в Мала Азия със Селевк и Лизимах, новопровъзгласилия се цар на Тракия. Няколко години след победата (ок. 300 – 298 г. пр.Хр.) Птолемей I дал дъщеря си Арсиноя II за жена на Лизимах. Най-вероятно сватбата им била скрепена и с определени договорености, които довели до трайното присъствие на Птолемеите в Южна Тракия. Тя самата била последователка на Изиди и това със сигурност също повлияло за разпространението на култа в тракийските земи. След смъртта на Лизимах през 281 г. пр.Хр. Арсиноя II се омъжила за брат си – новия цар на Египет Птолемей II Филадельф (283 – 246 г. пр.Хр.). Това му дало основание да разшири влиянието си в Северна Егея и да установи контрол над тракийските градове Енос и Маронея. Наследникът на Птолемей II – Птолемей III Евергет (246 – 221 г. пр.Хр.), който довел морската империя на Птолемеите до нейното най-голямо надмощие, успял да покори цялото южно-тракийско крайбрежие от Абдера до Тракийския Херсонес.

Всъщност целият III в. пр.Хр. бил белязан от присъствието на Птолемеите в Южна Тракия, което без съмнение е било предпоставка за търговски и културен обмен. Един от най-видимите последиствия от това присъствие било проникването на египетските култове в тракийското религиозно

пространство. В науката съществуват две основни хипотези за тяхното първоначално проникване. Първата твърди, че това е част от пропагандата на Птолемиите за надмощие в Тракия [14], а втората отрича политическата намеса и го свързва по-скоро с търговските отношения и достъпа на египетски търговци до крайбрежните градове [15]. Съвременните изследвания показват обаче, че нито една от двете хипотези не е категорична и че навлизането на египетските култове в Тракия е нюансирано и се дължи на различни фактори [16]. Със сигурност не може да се говори за целенасоченото им насаждане по политически причини, но без съмнение може да се види желание за разширяване на търговските връзки чрез по-кратко или дълготрайно присъствие на египетски търговци, моряци и др.

РАЗПРОСТРАНЕНИЕ НА ЕГИПЕТСКИТЕ КУЛТОВЕ В ДРЕВНА ТРАКИЯ ПРЕЗ ЕЛИНИСТИЧЕСКАТА ЕПОХА

Разпространението на египетските култове в Тракия през Елинистическата епохата започнало първоначално по тракийското крайбрежие на Егейско море и Пропонтида – в Маронея, Редестус, Перинт. През 217 г. пр.Хр., след победата на Птолемей IV Филопатор (221 – 204 г. пр.Хр.) срещу Антиох III в Рафия, Сарапис и Изидата се превърнали в божествената двойка, покровителка на двойката Лагиди, а ликът им се появил върху монетите от Перинт. В този период била написана и т.нар. *ареталогия* на Изидата от Маронея, която очертава множеството поливалентни характеристики на богинята. В нея за първи път се споменава Сарапис като паредър, избран от Изидата. Най-вероятно текстът е писан от елинизиран автор, който се е опитал да адаптира представата за богинята с местните вярвания. Изидата е сравнена на няколко пъти с Деметра като богиня на земеделието и на зараждащия се живот, пазителката на брака и на свещения съюз. От Маронея са и два посветителни надписа, които потвърждават важността на култа в този град. Единият е статуя, посветена от самия цар Птолемей V на божествената двойка, а другият, макар и фрагментарен, свидетелства за присъствието в града на тяхно жречество и евентуален храм [17].

След не повече от половин век египетските култове се разпространили и в Месамбрия, Дионисопол и Томи (крайбрежни градове по Черноморието), които по това време се превърнали в пунктове за експорт на тракийско производство и активен търговски обмен с останалия елински свят. От периода II – I в. пр.Хр. са ни познати няколко посветителни надписа, намерени в Анхиало и Месамбрия, която се очертава като най-важен център на египетските култове в Тракия. В един от тях посветителят споменава, че е излекуван и най-вероят-

Фиг. 6. Олтар с надпис „На Изидата“, Археологически музей, Несебър

но затова е поръчал паметника си. В друг само се споменава, че посветителят е поръчал паметника си „в знак на признателност“, вероятно отново за някое изпълнено желание или молба. Няма съмнение, че в Месамбрия култът към Изидата и Сарапис е имал важна роля за града. Със сигурност знаем за присъствието на храм на Сарапис. За него се съобщава върху мраморна плоча, намерена в Несебър през 1969 г. Важният документ завършва със заръката декретът да бъде гравирани върху плоча от бял мрамор и да бъде поставен в „храма на Сарапис“ [17]. Въз основа на този надпис и другите открити паметници може да се заключи, че става дума за голям храм, а не за малко светилище, който най-вероятно е играл роля на архив на града за важни документи подобно на останалите Серапейони. Освен това, в същия храм или извън него е била почитана и Изидата. Върху плоча с релефни изображения, открита в Несебър, е гравирани олтарът на богинята. Той е изобразен в присъствието на шестте стратегзи на Месамбрия (фиг. 6). Този паметник свидетелства не само за наличието на култова постройка на богинята в черноморския град, но и за важността на култа ѝ сред местното население.

РАЗПРОСТРАНЕНИЕ НА ЕГИПЕТСКИТЕ БОЖЕСТВА В ТРАКИЯ ПРЕЗ РИМСКАТА ЕПОХА

След налагането на римската власт върху тракийските земи, вероятно по време на династията на Флавиите (69 – 96 г. сл.Хр.), египетските култове намерили път и към вътрешността на Тракия. Първоначално изтласкани отвъд свещеното пространство на град Рим с решение на Октавиан от 28 г. пр.Хр., през първата половина на I в. пр.Хр. те били върнати в града от император Тиберий (14 – 37 г.) и включени в официалния римски пантеон. Император Веспасиан (69 – 79 г.), основател на Флавиевата династия, използвал престоя си в

Фиг. 7. Сарапис, изобразен върху щита на император Каракала, монета, сечена в Сердика

Египет, за да обвърже и легитимира властта си с двойния патронаж на Сарапис и Изиди. Сарапис се превърнал в първостепенно божество, покровител на новата династия, а Изиди се радвала на

почит сред обикновеното население. Големите градове от римските провинции започнали да издават монетни емисии с образите на трите божества в знак на единомислие с централната власт. Градовете на провинциите Тракия и Долна Мизия не били изключение: подобни монети били сечени във всички по-важни градове – Филипопол, Пауталия, Траянополис, Сердика, Августа Траяна, Никополис ад Иструм и др. (фиг. 7). В някои от тях били построени светилища в чест на египетските божества. Едно от тях трябва да е бил храмът на Сарапис в Сердика, който функционира в продължение на поне един век (между управлението на императорите Марк Аврелий (161 – 163 г.) и Галиен (255 – 268 г.) [18]. Подобни храмове е имало вероятно и в Анхиало, Августа Траяна, Никополис ад Иструм.

Египетските култове навлезли в Древна Тракия през III в. пр.Хр. след експанзията на Птолемиите, следвайки тенденциите от целия елинистически свят. Разпространени из континентална и островна Гърция, те се установили и във важните пристанищни тракийски градове. Трябва обаче да изчакаме няколко столетия, за да ги открием през епохата на Римската империя и във вътрешността на Древна Тракия, но този път в контекста на императорския култ. Без съмнение те оставят отпечатък в религиозните вярвания на местното население.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] *Atanassova, V., L. Bricault.* Les cultes isiaques à Serdica. Sofia: Paradigma, 2020.
- [2] *Bricault, L.* La diffusion isiaque: une esquisse. – In: *Bol, G. Kaminski, C. Maderna.* Fremdheit – Eigenheit. Ägypten, Griechenland und Rom. Austausch und Verständnis. Symposium des Liebieghauses, Frankfurt am Main vom 28. – 30. November 2002 und 13. – 19. Januar 2003, Stuttgart, 2004, p. 548-556.
- [3] *Malaise, M., R. Veymiers.* Les dévotés isiaques et les atours de leur déesse. – In: *Gasparini, V., R. Veymiers* (Eds). Individuals and Materials in the Greco-Roman Cults of Isis. Agents, Images, and Practices. Proceedings of the VIth International Conference of Isis Studies in Erfurt, May 6–8, 2013 – Liège, September 23-24, 2013. (Religions in the Graeco-Roman World, 187). Leiden, Boston: Brill, 2018, pp. 473
- [4] *Malaise, M.* Le problème de l'hellénisation d'Isis. – In: *Bricault, L.* (Ed). De Memphis à Rome. Actes du Ier Colloque international sur les études isiaques, Poitiers-Futuroscope, 8-10 avril 1999, (Religions in the Graeco-Roman World, 140). Leiden: Brill, 2000, p. 10-11.
- [5] *Grandjean, Y.* Une nouvelle aréologie d'Isis à Maronée (Études préliminaires aux religions orientales dans l'Empire romain, 49). Leiden: Brill, 1975.
- [6] *Tran tam Tinh, V., B. Jaeger, S. Poulin.* Harpokrates. Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC), 4, 1, 1988, p. 415-455; 4, 2, p. 242-266.
- [7] *Meeks, D.* Harpocrate. – In: *Lexikon der Ägyptologie 2.* Wiesbaden, 1977, col. 1003.
- [8] *Kitchen, K. A.* Two Donation Stelae in The Brooklyn Museum. – *Journal of the American Center in Egypt*, 8, 1969-1970, p. 59-67.
- [9] *Seele, K. C.* Horus on the crocodiles. – *Journal of Near Eastern Studies*, 6, 1947, p. 43-52.
- [10] *Cristea, S.* "I am Horus the Savior". Representations of Horus-Harpokrates in Roman Dacia. – *Ziridava Studia Archaeologica*, 28, 2014, p. 115-134.
- [11] *Fassa, E.* Shifting conceptions of the divine. Sarapis as part of Ptolemaic Egypt's social imaginaries. – In: *Stavrianopoulou, E.* (Ed), *Shifting Social Imaginaries in the Hellenistic Period. Narrations, Practices, and Images* (Mnemosyne, 363). Leiden: Brill, 2013, p. 115-139.
- [12] *Hornbostel, W.* Sarapis. Studien zur Überlieferungsgeschichte, den Erscheinungsformen und Wandlungen der Gestalt eines Gottes (EPRO, 32), Leiden, 1973.
- [13] *Doetsch-Amberger, E.* Osiris-Apis. – *Göttinger Miszellen*, 165, 1998, p. 39-43.
- [14] *Cumont, F.* Les Religions orientales dans le paganisme romain. Paris, 1929, p. 74-77.
- [15] *Fraser, P. M.* Two Studies on the Cult of Sarapis in the Hellenistic World. – *Opuscula Atheniensi*, 3, 1960, p. 1-54.
- [16] *Bricault, L.* La diffusion isiaque en Mésie Inférieure et en Thrace: Politique, commerce et religion. – In: *Bricault, L., M. J. Versluys, P. G. P. Meyboom* (Eds). Nile into Tiber: Egypt in the Roman World. Proceedings of the IIIrd International Conference of Isis Studies, Leiden, May 11-14 2005, (Religions in the Graeco-Roman World, 159). Leiden–Boston: Brill, 2007, p. 245.

- [17] *Bricault, L.* Recueil des Inscriptions concernant les cultes isiaques (hors d'Égypte). (Mémoires de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres, 23). Paris: De Boccard, 2005, 114/0207; 114/0201; 114/1303, 114/1402; 114/1403.
- [18] *Mavrov, G., K. Saltirova-Pavlova.* Le Sérapeum de Serdica – un essai de reconstruction. – In: *Atanassova, V., L. Bricault.* Les cultes isiaques à Serdica, Sofia: Paradigma, 2020, p. 80-105.

Vessela Atanassova

EGYPTIAN CULTS IN ANCIENT THRACE

(Abstract)

The spread of the Egyptian cults in ancient Thrace is a multi-layered and continuous process of great importance for the history of the Bulgarian lands. In fact, it is a process that has lasted for more than eight centuries - from the beginning of the Hellenistic period (end of the 4th - 1st century BC) to the end of the Roman Empire (4th century) – and that have left an imprint on the religious beliefs of the local population. Originated from the Nile Valley, drawing

on the diverse religious concepts of Ancient Egypt, the Egyptian cults become a tool of central government throughout their centuries of existence. They were adopted very quickly by ordinary people because of the soteriological nature of the Egyptian deities and the more personal connection they had with their followers. That is why we find them all over the Greco-Roman world and in particular in Thrace, where they are more or less assimilated with the local deities.

Correspondence address:

Chief Assist. Prof. Vessela Atanassova, PhD
Institute for Balkan Studies with Center
of Thracology
“Prof. Alexander Fol”
Bulgarian Academy of Sciences
45 Moskovska Str.
1000 Sofia, Bulgaria
E-mail: vessela33@yahoo.com

Адриана Сърбова

ТРАКИЙСКАТА КУЛТОВА СГРАДА ПОД МОГИЛЕН НАСИП – МАТЕРИАЛНО И ФИЛОСОФСКО СЪЧЕТАНИЕ НА ЧЕТИРИТЕ ПРИРОДНИ ЕЛЕМЕНТА

Природата несъмнено е основна тема в тракийската култура и архитектура. Чрез различните образи на Великата богиня майка и нейния син траките изразяват разбирането си за процеси и принципи във Вселената. Затова най-често тези образи са олицетворени от някоя от стихииите – земя или огън. Природните елементи и свързаната с тях символика изграждат сакралните места на траките, като тяхната материално-философска същност играе съществена роля в създаването на специфична атмосфера. Чрез комбинация на елементите в тези пространства траките сякаш се опитват да „копират“ Вселената, както и нейните принципи и мистериозност. Този „прочит“ на тракийските култови сгради е своеобразно тържество на концепцията за архитектурата не просто като изграждане на пространство, но и като послание.

Два от най-силно застъпените архетипа в тракийската култова архитектура – този на пещерата и на планината представляват реални природни места, съчетаващи четирите елемента – земя, огън, вода и въздух. Според проф. Ал. Фол:

Стихиите-енергии във видимия свят са слятост, понеже, ако не са, той ще се разпадне. Енергийният им импулс е бил естествено идентифициран в най-подходящата за него среда, в Планината. Тя заема централна позиция в самия асиметричен модел, така да се каже, извън Човека наблюдател, и бива персонализирана като Великата богиня майка. Нейната пазва-утроба в пещерните недра на Земята Планина се пречиства и оросявала от бликащата там Вода, а скалистият ѝ връх, обгърнат от Въздуха (Небето), притеглял Огъня на гръмотевичните бури [1].

Настоящата статия изследва тракийските култови сгради под могилен насип като вид „алхимична“ формула, в която четирите природни елемента имат своето материално и философско присъствие.

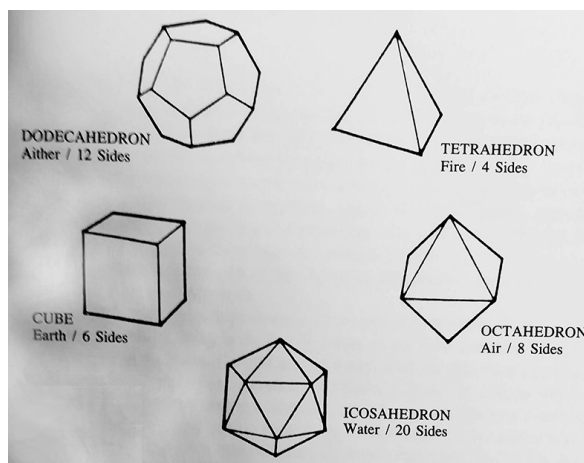
В първия архитектурен наръчник древноримският автор Витрувий (I в. пр.Хр.) също отчита значението на природните елементи, като освен пояснения за техните технически характеристики и уместност за използване, той се спира и на значението им на стихии, начало на всичко, както и на смисъла им в кръговрата на живота.

От седемте мъдреци на света – Талес от Милет обявил водата за начало на всички неща; Хераклит – огъня; жреците-магове – водата и огъня; Еврипид, ученик на Анаксагор, когото атиняните наричали Философа на сцената – въздуха и земята, и че тя, оплодена от небесните дъждове, дава живот на хората и на всички живи същества, а когато нейните чеда се разпадат при неизбежната принуда на времето, се превръщат отново в земя; всичко, породено от въздуха пък, се връща отново на небето, не се разрушава, а само се видоизменя, за да възвърне предишната си същност там, откъдето е дошло [2].

Питагор и неговите последователи пък обвързват природните елементи с определени тонове и геометрични фигури, сякаш се опитва да изрази определено познание на различни абстрактни езици (кодове).

Въздухът звучи на тона „ре“, Земята – на „ми“, Водата на „фа“ и Огънят на „сол“ [1].

... от куба е възникнала земята, от пирамидата – огъня, от осмостена – въздуха, от двадесетостена – водата, а от дванадесетостена – сферата на Вселената [3].

Обр. 1. Символика на пространствените фигури според Питагор и неговите последователи. Източник: Guthrie K. S 1987: 315 [19]

• **ВОДА**

Първият природен елемент, който откриваме в архитектурната концепция на тракийската култова сграда под могилен насип, е водата (дъждовната вода), запълваща предполагаем ров около могилата преди креpidата. В тази си роля водата се асоциира с всемирния океан, сред който е създаден първият хълм земя [4, 5].

Друг смисъл на водата откриваме в т.нар. златни орфически таблички, които проф. Ваня Лозанова анализира в книгата си „На изток от рая“ [6]. Те се смятат за „пътеводители“ на миста отвъд по време на инициационен ритуал – *imitatio mortis* [6].

На Мнемозина е дело това, когато си пред смъртта.

1. Ще отидеш до добре построените домове на Хадес.

Отдясно има извор.

2. До него – издигнал се бял кипарис.

3. Там се спускат душите на мъртвите, за да се разхладят.

4. До този извор не приближавай!

5. По-нататък ще намериш от езерото на Мнемозина

6. Студена вода, която тече; отпред стоят стражи,

7. И те ще те попитат с думи проникателни,

8. Как така изследваш мрака на тъмния Хадес.

9. Кажй: „Син съм на Тежката (Земя) и Звездното Небе;“

10. Изгарям от жажда и загивам: затова ми дайте бързо

11. Да пия студена вода от езерото на Мнемозина.“

12. И те ще кажат на царя на Подземните,

13. И ще ти дадат да пиеш от езерото на Мнемозина;

14. И ти, отпил, ще поемеш по свещения път, по който

15. И другите мисти и бакхи крачат [6].

Инициационното пътуване на миста отвъд е обвързано с придобиване на определено познание. Крайната му цел е достигането до определен воден източник и в този смисъл водата символизира именно познанието. Значението на водата като носител на мъдростта може да се проследи и по-късно в християнството според проф. Лозанова [6].

• **ЗЕМЯ/СКАЛА**

Земята като природен елемент има две материални проявления – пръстта и скалата. Техният смисъл донякъде се припокрива, но има и специфично значение, което всеки от тях носи.

Земна могила, оградена с каменна крепида, се издига отвъд водния „пръстен“. Тя символизира свещената планина, която описва проф. Ал. Фол

Обр. 2. Поглед към Гинина могила край Свещари, снимка: А. Сърбова

Обр. 3. Поглед към креpidата на Четиньова могила край Старосел, снимка: А. Сърбова

[1]. Според „Речник на символите“ [7] планината в почти всички култури се явява като връзка между земята и небето, между микро- и макрокосмоса, като това се отнася и за изкуствено създадените „хълмове“ [7].

Могилите представляват едър обем, което ги прави забележими отдалече и ги превръща в маркер на определена територия. Те имат послойна структура, която се свързва с регулярно извършвани обреди, напомнящи на цикличността в природата [4]. Земята създава и усещане за тленност [8].

Мирча Елиаде обяснява смисъла на камъка за древните общества в книгата си „Трактат по история на религиите“:

Скалата му разкрива (на човека – бел. на авт.) нещо, превъзхождащо случайността и ненадеждността на човешкото съществуване, а именно – абсолютният начин на битие. Нейната устойчивост

вост и неподвижност, размерите ѝ и дори необикновените ѝ очертания не съдържат нищо човешко: те свидетелстват за присъствието на нещо, което предизвиква възхищение и ужас, примамва и заплашва. В нейното величие и твърдост, във формата и цвета ѝ човекът открива реалност и сила, принадлежащи към свят, различен от профанния, към който принадлежим [9].

Мари-Луиз фон Франц използва наименованието „материя“ в смисъл на „земя“ и акцентира на етимологичната връзка, която може да се търси между думите „майка“ и „материя“, определяща ги като архетипен образ, който може да се проследи в религиите [10].

В тракийската религиозна доктрина скалата е един от основните образи, с които се свързва Великата богиня майка [11]. Скалата може да се смята за еквивалент на елемента земя. Наред с описаната ценност на камъка за древния човек, в тракийската култова архитектура той присъства по няколко начина и с различна обработка (оформен или не). На първо място го откриваме в кръглата каменна керепида, която огражда могилата. Тя представлява материална граница, заграждаща сакралното пространство. От архитектурна гледна точка, крепидата играе ролята и на подпорна стена на могилата. След това в структурата на тракийската култова сграда под моголен насип, камък може да бъде открит и в самата могила, наред с пръстта. Но най-същественото присъствие на камъка е в градежа на култовата сграда под могилата. Създаденото по този начин пространство напомня донякъде на скалните пещерни храмове, смятани от някои учени като техни предшественици [12] и където ролята на каменния градеж играе скалната маса. И в двата случая така формираната пространствена рамка загражда най-сакралното място в този тип сгради.

Освен своята буквална материална проява, земята (материята) символично присъства в тракийските култови сгради под моголен насип чрез своите двумерно и стереометрично изражение – квадрата и куба.

Квадратът е символ на Земята, на сътворения материален свят, който се вписва във времето и пространството. ... Кубът е символ на материалния свят, на неговата устойчивост и сбора от четирите стихии [13].

Проф. Русева установява, че повечето тракийски култови сгради под моголен насип имат кръгъл или квадратен план на централната камера и в пространството им може да се впишат един в друг сфера и куб [13]. Изборът и проектирането на пространствена с точно тези геометрични характеристики говори за желание да се изрази определен мироглед и космогонична представа.

• ОГЪНЯТ/СЛЪНЦЕТО

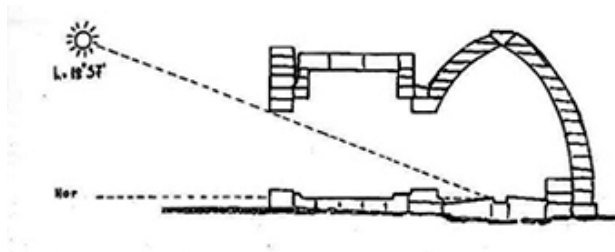
Стихията огън също има две интерпретации в тракийската култура и култова архитектура. Първата е свързана с образа на слънцето [14], което за траките се олицетворява от сина на Богинята майка. Слънцето участва в пресъздаването на свещения акт на сътворението, при който слънчевият лъч докосва земята.

Вселената е Великата богиня майка, която самозачева и ражда своя Син Слънце на Небето и Огън на Земята, за да се образува космическата ос на движението на света. Сътворящата свещена брачна връзка между Великата богиня майка и Сина ѝ, обредно визуализирана в докосването на земята от слънчевите лъчи или на небето от езиците на огъня, дава живот на тяхното мъжко чедо – носителя на идеята за духовно безсмъртие на подготвилите се за него [14].

Образът на слънцето се свързва с кръглата форма и тя присъства по различен начин в структурата на тракийската култова сграда под моголен насип. На първо място, „това е планът на могилата, която проф. Ал. Фол нарича проекция на земята на слън-

Обр. 4. Поглед към колоната в средата на централното помещение на култова сграда под могила Шушманец, снимка: А. Сърбова

Обр. 5. Вертикален разрез през тракийска култова сграда под могила Голяма Арсеналка, от [16: 166] по Stoev, Stoeva 2006

чевия кръг“ [15]. Кръглата форма може да бъде открита и на други места в архитектурата на този вид сгради, както и във вид на декорация. Така нареченият „ключов камък“ на фалшивия купол на кръглите в план тракийски култови сгради под могилни насип получава интерпретации на слънчев диск. Тръгващите от него пък лизени, преминаващи в полуколони на стената на култовата сграда под могила Шушманец, проф. Валерия Фол вижда като метафора на слънчеви лъчи, а в колоната, измазана с бяла мазилка, свързваща кръглия ключов камък и пода на помещението, като архитектурно пресъздаване на свещения акт (докосване на земята от слънчевия лъч) [16].

Смята се, че слънчевият лъч попада и съвсем буквално във вътрешността на някои подмогилни култови сгради, а мястото на проекцията му съвпада с положението на конкретен важен архитектурен елемент в централното помещение.

Такава композиция може да се наблюдава в култовата сграда под могила Голяма Арсеналка. Археоастрономически изследвания доказват, че:

По време на зимното слънцестоене лъчът светлина, който влиза през вратата, достига до каменното ложе, което е разположено срещу входа.

Обр. 6. Слънчевите врати от сградата под могила Шушманец край Казанлък, снимка: А. Сърбова

По време на лятното слънцестоене светлинният лъч огрява вдлъбнатия кръгъл олтар с формата на слънчев диск с лъчи в центъра на пода [16].

Това е възможно заради специфичното насочване на тракийските култови сгради под могилни насип – обикновено към някоя от слънчевите посоки [17].

Интересен архитектурен елемент от тракийските култови подмогилни сгради са т.нар. „слънчеви врати“, за които се смята, че са „път към отвъдното“ [16]. За такива се приемат двете крила на вратата от култова сграда под могила Шушманец, декорирани с кръгове, интерпретирани като слънчеви дискове [16].

Огънят в същинската си форма и тракийската подмогилна култова архитектура приемат, че намират своята пресечна точка в „сценографията“ на нестинарските танци, които според проф. Валерия Фол имат тракийски корени [17]. Тази „сценография“ – кръгът от жарава, в който влизат посветените (нестинарите), за да извършат своя ритуал след изминат път на пречистване, повтаря сякаш архитектурно заложените модели, дефиниращи движението до, около и в тракийските култови сгради под могилни насип с кръгла форма на плана на централната камера.

• ВЪЗДУХЪТ

Елементът въздух е свързан с духовното и с дъха [5]. Според „Речник на символите“ [5]:

Въздухът е подходящата среда за светлина, аромат, цвят, полет и междупланетарни вибрации и е канал за комуникация между Небето и Земята. Резонанс, прозрачност и плавност... трилогия, извираща от вътрешния смисъл на просветлението на човека.

Обр. 7. Схематичен план и разрез на тракийска култова сграда под могилни насип, автор: А. Сърбова

Анализирайки принципните архитектурни схеми на тракийската култова сграда под могилен насип (обр. 7), може да се види, че именно капсулираният в централната камера на съоръжението въздух, ограден от водата (в рова), огъня (слънчевата проекция) и земята (земната могила и каменния градеж), е тяхната композиционна и смислова кулминация. Ако приемем, че както казват Шевалие и Геебранд, в по-широкия смисъл терминът „алхимия“ „символизира същинската еволюция на

човека от доминация на материалното, към едно духовно състояние“ [5], то преживяването на този вид пространство може да се възприеме именно като такава духовна „алхимична“ трансформация на човека. Смятам, че в тракийската култова сграда под могилен насип може да се разчете конкретно съчетаване, пропорциониране и подреждане на природните елементи, така че да се създаде преживяване, което води до духовно израстване и извисяване над материалното.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] *Фол, Ал.* История на българските земи в древността до края на III в. пр.Хр. София: ИК Тангра ТанНакРа, Център за изследване на българите, 2014: 262, 265. [*Fol, Al.* Istoriya na balgarskite zemi do kraia na III v. pr.Hr. Sofia: IK TangraTanNakRa, Tsentar za izsledvane na balgarite, 2014: 262, 265].
- [2] *Витрувий.* За архитектурата. София: Кибера, 2021: 324. [*Vitruvii.* Za arhitekturata. Sofia: Kibeа, 2021: 324].
- [3] *Кашъмов, Ал., Ил. Панчовски.* Питагор и питагорейците. София: ЛИК, 1994. [*Kashamov, Al., Il. Panchovski.* Pitagor I pitagoreysite. Sofia: LIK, 1994].
- [4] *Русева, М.* Тракийска култова архитектура в България. Ямбол: Изд. „Я“, 2000: 69. [*Ruseva, M.* Trakiyska kultova arhitektura v Bulgariya. Yambol: Izd. “Ya”, 2000: 69].
- [5] *Chevalier, J., A. Gheerbrant.* The Penguin Dictionary of Symbols. Penguin Books, London, 1996: 9, 10, 1088.
- [6] *Лозанова-Станчева, В.* На изток от рая. Към орфическата география на Отвъдното. София: Фабер, 2010: 13, 17, 139. [*Lozanova-Stancheva, V.* Na iztok ot raya. Kam orficheskata geografiya na Otvadnoto. Sofia: Faber, 2010: 13, 17, 139].
- [7] *Becker, U.* Lexikon der Symbole. Freiburg: Herder, 2005: 40.
- [8] *Юнг, К. Г., М. Л. Фон Франц, Дж. Хендерсън, Й. Якоби, А. Яфе.* Човекът и неговите символи. София: Лего Артис, 2002. [*Yung, K. G., M. L. Fon Frants, Dzh. Hendersan, Y. Yakobi, A. Yafe.* Chovekat I negovite simboli. Sofia: Lege Artis, 2002].
- [9] *Елиаде, М.* Трактат по история на религиите. София: Изток-Запад, 2012: 237. [*Eliade, M.* Traktat po istoriya na religiite. Sofia: Iztok-Zapad, 2012: 237].
- [10] *Фон Франц, М.* Алхимията. Символика и психология. София: Лего Артис, 2018: 67. [*Fon Frants, M.* Alhimiyata. Simvolika I psihologiya, Sofia: Lege Artis, 2018:67].
- [11] *Фол, В.* Скални топоси на вяра в Югоизточна Европа и Мала Азия през древността. София: Studia Tracica 10, 2007: 82. [*Fol, V.* Skalni toposi na vyara v Yugoiztochna Evropa I Mala Aziya prez drevnostta. Sofia: Studia Thracica 10, 2007: 82].
- [12] *Венедиков, И., Ал. Фол (ред.).* Тракийски паметници. Том 1. Мегалитите в Тракия. Част 1. София: Наука и изкуство, 1976. [*Venedikov, I., Al. Fol (red.)* Trakiyski pametnici. Tom 1. Megalitime v Trakiya. Chast 1. Sofia: Nauka I izkustvo, 1976].
- [13] *Русева, М.* Методика за научното изследване на тракийската архитектура. Анализи, тълкуване, символика. София: ИИИЗК-БАН, 2013: 116, 117. [*Ruseva, M.* Metodika za nauchnoto izsledvane na trakiyskata arhitektura. Analizi, talkuvane, simbolika. Sofia: IIIzk-BAN, 2013: 116, 117].
- [14] *Фол, А.* Самотният пешеходец. София: Гутенберг, 2012: 102, 151. [*Fol, A.* Samotniyat peshehodets. Sofia: Gutenberg, 2012:102, 151].
- [15] *Фол, А.* Политика и култура в Древна Тракия. София: Наука и изкуство, 1990: 170. [*Fol, A.* Politika I kultura v Drevna Trakiya. Sofia: Nauka I izkustvo, 1990: 170].
- [16] *Фол, В.* Тайни общества на траките. София: Тангра-ТанНакРа, 2020: 158, 166. [*Fol, V.* Tayni obshtestva na trakite. Sofia: TangraTanNakRa, 2020: 158, 166].
- [17] *Фол, В.* Скала и огън. Доклади и съобщения от научната конференция „Индия в българската наука“. София: Албатрос, 1997: 82. [*Fol, V.* Skala I ogan. Dokladi I saobshteniya ot nauchnata konferentsiya “Indiya v balgarskata nauka”. Sofia: Albatros, 1997: 82].
- [18] *Нейкова, Р., В. Фол.* Огън и музика. София: Тилия, 2000: 64-85. [*Nejkova, R., V. Fol.* Ogan I muzika. Sofia: Tiliya, 2000: 64-85.]
- [19] *Guthrie, K. S.* The Pythagorean Sourcebook and Library. Michigan: Phanes Press, 1988: 315.

Adriana Sarbova

**THE THRACIAN CULT BUILDING UNDER MOUND – MATERIAL
AND PHILOSOPHIC COMBINATION OF THE FOUR NATURAL ELEMENTS**

(Abstract)

The connection between man and nature is a main theme in the Thracian culture. This comprehension transfers to their sacred spaces, where architecture is being used as an abstract language, bearing certain knowledge about this interconnection. The images of the Great Mother-Goddess and her son with their evocations as elements of Nature is an evidence of this relation. Another proof showing the attitude of the

Thracians to nature are two of the main archetypes, which could be found in their cult architecture – the mountain and the cave. The focus of this article is on the perception of the Thracian cult building in a tumulus as a “code”, including the four elements of Nature in certain succession, proportion and meaning, in order to create specific sacred atmosphere in them, as well as a message for a spiritual growth.

Correspondence address:

Assist. Prof. Adriana Sarbova, MArch, PhD
Institute of Balkan Studies with Center
of Thracology
“Prof. Alexander Fol”
Bulgarian Academy of Sciences
45 Moskovska Str.
1000 Sofia, Bulgaria
E-mail: adriana_sarbova@yahoo.com

Елена Панчовска, Петър Кендеров

ОСМАТА УЧЕНИЧЕСКА НАУЧНА СЕСИЯ

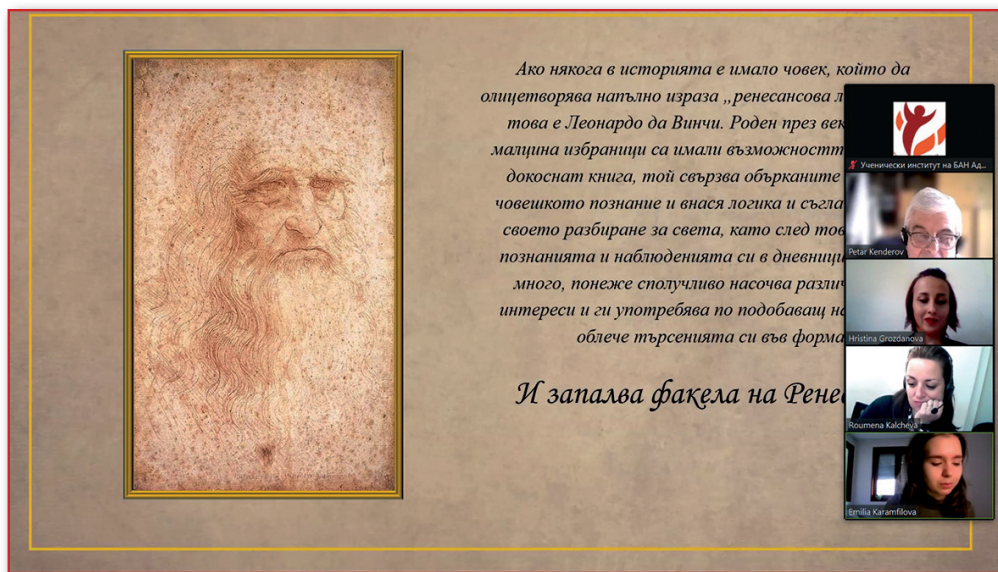
Ученическият институт на БАН е дългогодишна инициатива на Академията, която си поставя за цел да стимулира научния интерес в учениците от горните класове като ги кани да разработят с помощта на учители или учени проекти с научно-изследователски, приложен или теоретичен характер, както и ученически произведения в различни области на изкуството. Ученическата научна сесия дава ежегодно форум за авторите на тези разработки да ги представят пред специалисти, за да получат обратна връзка, научна консултация и научно проследяване в бъдеще.

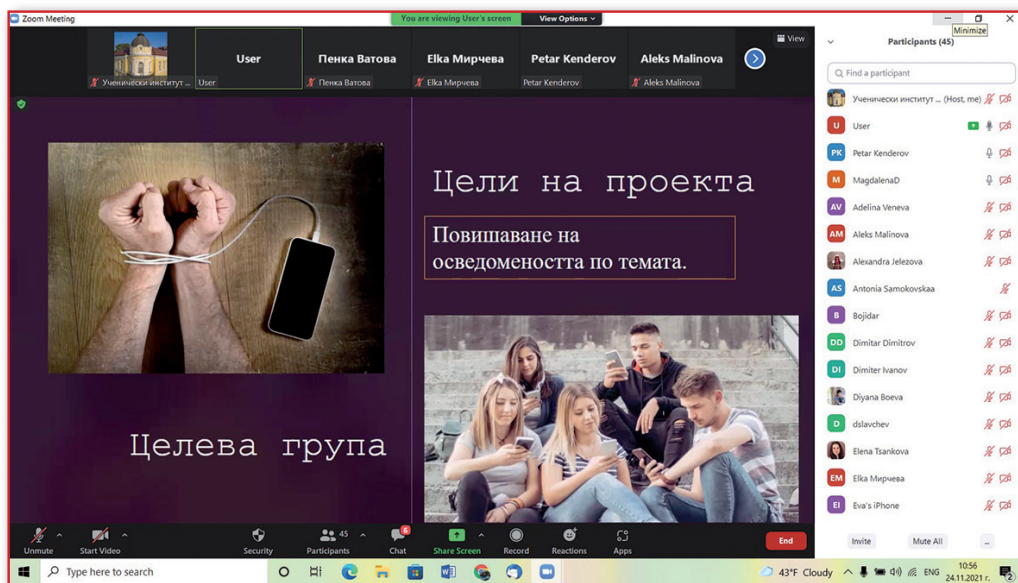
В дните от 22 до 24 ноември 2021 г. се проведе осмата ежегодна Ученическа научна сесия, организирана от Ученическият институт на БАН (УЧИ-БАН). В нея бяха представени 59 разработки (проекти) с общо 99 автори – ученици от 7 до 12 клас. Всички ученици получиха писмена рецензия на техния проект, направена от специалист от БАН или друга научна организация, съдържаща препоръки за подобряване на работата. При откриването на сесията участниците в нея бяха поздравени от чл.-кор. Евдокия Пашева, зам.-председател на БАН, г-жа Мария Гайдарова, зам.-министър в Министерство на образованието и науката, г-жа Боряна Кадмонова, изпълнителен директор на фондация „Еврика“ и г-н Михаил Тачев, изпълнителен директор на международна фондация „Св. св. Кирил и Методий“.

Акад. Петър Кендеров припомни за инициативата на Министерството на образованието и науката „Образование с наука“, в рамките на която вече втора година ученици, учители и учени работят по различни проекти в иновативния формат „Малки учебно-изследователски общности“. През 2021 г. 29 от представените в ученическата сесия 59 проекта са разработени от екипи ученици с научни ръководители именно от тази програма, поясни той. И допълни, че това е доказателството за печелившата формула в образованието.

Проектите бяха разпределени и докладвани в 5 отделни секции по време на осмата научна сесия:

- секция „Изкуствознание и изобразително изкуство“ с жури в състав: д-р Румена Калчева, изкуствовед и арт критик, член на Съюза на българските художници, секция „Критика“ и член на Международната асоциация на арт критиците – АИСА и д-р Христина Кюркчийска – изкуствовед
- секция „Биология, биомедицина; биоразнообразие и физикохимия“, с жури в състав: чл.-кор. Димитър Иванов, Институт по биоразнообразие и екосистемни изследвания – БАН, председател; проф. Радостина Александрова, Институт по експериментална морфология, патология и антропология с Музей – БАН; проф. Радостина Стоянова, директор на Института по обща и неорганична химия – БАН

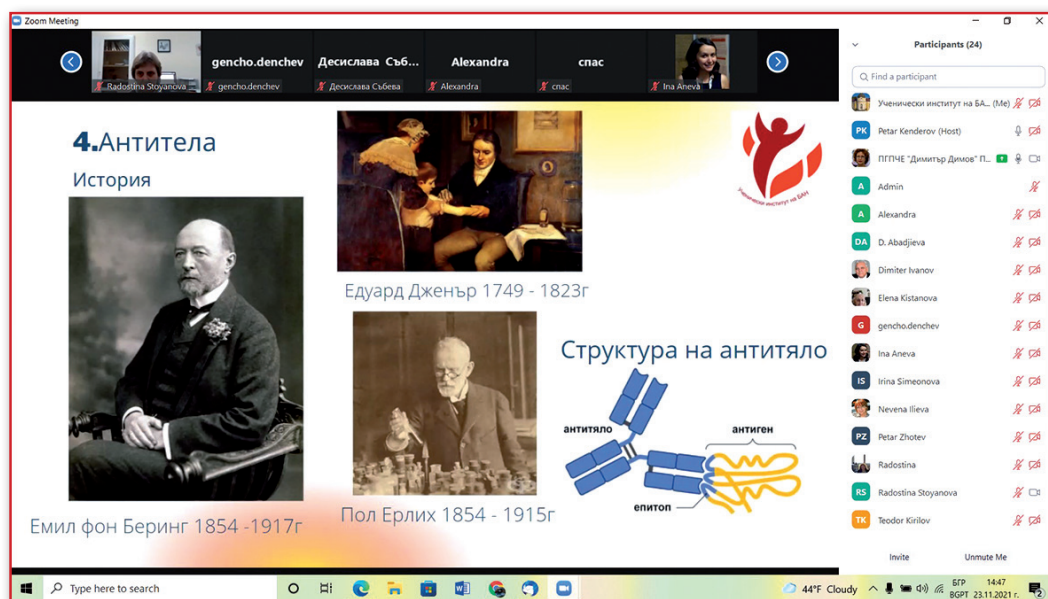
- секция „Хуманитарни и обществени науки“ с жури в състав: проф. Елка Мирчева, Институт за български език – БАН, председател; доц. Пенка Ватова, директор на Института за литература (ИЛ–БАН) и гл. ас. д-р Елена Борисова, ИЛ–БАН

- секция „Математика“ с жури в състав: проф. Емил Колев, Институт по математика и информатика (ИМИ–БАН), председател; доц. Христо Костадинов, ИМИ–БАН и Невена Събева-Колева, ИМИ–БАН

- секция „Информатика, информационни и комуникационни технологии и технически науки“ с жури в състав: доц. Златогор Минчев, Институт по информационни и комуникационни технологии – БАН, председател; изв. проф. Емил Келеведжиев, ИМИ–БАН, доц. Николай Златов, Институт по механика – БАН и гл. ас. д-р Тодор Брънзов, ИМИ–БАН.

Поради ограниченията, свързани с пандемията Ковид-19, всички секционни заседания се провеждаха онлайн.

При класирането се вземаше предвид не само съдържанието на разработката и мнението на рецензента, но и представянето на резултатите по време на сесията, както и отговорите на въпросите по време на дискусията след всяко представяне. Общо 56 ученици бяха отличени от журитата на отделните секции. Издателство „Просвета“, което е известно със съпричастността си към откриването и развитието на таланта на младите хора в България, предостави на всеки отличен проект по един годишен абонамент за безплатно ползване на електронните ресурси на издателството. Журито в секция „Информатика, информационни и комуникационни технологии и технически науки“ даде и допълнителни специални награди за иновативни

разработки на авторите на 3 проекта с подкрепата на Secure Digital Future 21.

Осмата Ученическа научна сесия създава традиции. Затвърждава се тенденцията бивши участници в сесии на Ученическия институт на БАН да влизат в ролята на научни консултанти и ръководители на по-малките от тях и да ги вдъхновят да продължават да се развиват в избраната от тях научна област. Някои научни ръководители и/или консултанти съпровождат научно повече от два ученически проекта. Училища, от които през годините е имало участници, създават свои общности на интереси и взаимопомощ и продължават

да излъчват участници в ученическите научни сесии.

Ученическият институт на БАН издаде брошура с резюметата (на български и на английски език) на всички представени за участие в осмата Ученическа научна сесия проекти. Резюметата на проектите, както и отличените от съответните журита проекти могат да бъдат намерени в сайтовете (<https://www.bas.bg> и www.uchiban.eu).

Над 200 участници – ученици, научни ръководители, консултанти, лектори, рецензенти и членове на журита, взеха участие в дейностите на УчИ–БАН и в сесията за 2021 г.

Елена Панчовска, Петър Кендеров

РАЗШИРЯВАНЕ НА МРЕЖАТА ОТ МАЛКИ УЧЕБНО-ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКИ ОБЩНОСТИ

През 2021 г. започнахме работа по проекта „Разширяване на мрежата от малки Учебно-изследователски общности на Ученическия институт на БАН“.

Целта ни беше да разширим обхвата и да издигнем на по-високо научно равнище дейността на малките учебно-изследователски общности (МУИО). Общностите, които работиха в предишния етап на програмата „Образование с наука“, се оказаха много удобен и ефикасен инструмент за насочване на ученици и учители към разработване на проекти, усвояване на изследователски умения и осмисляне на наученото така, че да може да се прилага към други сродни ситуации.

Във връзка с изпълнението на задачите по този проект сформирахме 22 екипа от учители и ученици в 14 града в страната. Те са разпределени в градовете: Благоевград, Варна, Вършец, Добрич, Лозница, Монтана, Кърджали, Пазарджик, Плевен, Пловдив, Силистра, Сливен, София, Ямбол.

Шестнадесет от тези екипи работиха по теми от областта на естествените науки, технологиите, инженерството и математиката, а останалите шест – в сферата на хуманитарните и обществени науки. Задълженията на всеки ръководител на тези изследователски екипи включват: съдействие при определяне на темата/темите, по които ще работят учениците; редовно (поне два пъти месечно) събиране на малката общност за обсъждане на извършената работа по проекта/проектите; направляване и поощряване на учениците в процеса на тяхната работа по проектите.

Ученическият институт осигури редовни консултации със специалисти от БАН по изследователските теми, избрани от работните екипи.

Проведохме онлайн обучение за участниците в изследователските екипи през месеците май и юни. То беше съобразено с ангажираността на учениците и техните научни ръководители и се

състоя в три отделни онлайн занимания. Обучението водиха трима лектори, двама от които получиха много добри референции и оценки от участниците в семинара, организиран през 2020 г.

Всяка малка учебно-изследователска общност имаше възможността да представи тематиката си и текущото състояние на работата по проектите. Една от целите на този онлайн семинар беше повишаването на презентационните умения, както и обменът на опит между участниците от отделните общности.

Общо 53 ученици от 14 града в страната са ангажирани пряко в работата на малките учебно-изследователски общности за периода март-октомври 2021 г. Учителите, научните консултанти и учениците, които работиха с тях, са над 30.

В месеците от май до юли Ученическият институт на БАН организира също и онлайн консултации с подходящи специалисти на екипите с цел подпомагане и насочване на работата на учениците.

Научните проблеми, от които участниците в малките учебно-изследователски общности се интересуват, са чувствителни за съвременното общество като: влиянието на изолацията, породена от пандемията Ковид-19, върху емоционалното състояние на учениците, създаване на биоразградима предпазна маска, даряване на кръвна плазма, изграждане на антители и имунитет, антибиотици и антимикробна резистентност, популяризиране на нематериално и материално културно наследство, грижа за заобикалящата ни среда, опознаване и опазване на ендемични видове, включване на модерните технологии в създаването на качествено съвременно образование, и др.

Освен обученията и срещите с ученици, вебинарните занимания дадоха възможност участниците в различните учебно-изследователски екипи да се опознаят и да обменят полезен опит. Те планираха съвместни дейности и си оказваха взаимна помощ в реализацията на отделни етапи от изследванията.

НАЦИОНАЛНИ И МЕЖДУНАРОДНИ НАУЧНИ ПРОЯВИ

Ваня Б. Лозанова-Станчева

ЧЕТЕНИЯ ПО ТРАКОЛОГИЯ „ДРЕВНА ТРАКИЯ И ТРАКИТЕ“, ПОСВЕТЕНИ НА ПРОФ. АЛЕКСАНДЪР ФОЛ

На 14 и 15 септември 2021 г. Центърът по тракология при ИБЦТ–БАН проведе четвъртите Четения по тракология на тема „Древна Тракия и траките: казано и премълчано“, посветени на проф. Александър Фол. Събитието традиционно е свързано с датата 15 май, от която Институтът по тракология функционира като самостоятелно научно звено на БАН, основано с Разпореждане № 185 на Министерския съвет на Република България от 12.05.1972 г. с директор и основател проф. дин Александър Фол. Поради епидемичната обстановка в страната то бе отложено за месец септември, но датите символично бяха съхранени.

Научната конференция започна своята работа на 14 септември 2021 г. в Американския изследователски център в София и с неговото любезно партньорство. Негово Превъзходителство, извънреден и пълномощен посланик на Египет в България, Халид Емара, откри с приятелско слово събитието, като подчерта ролята на Центъра по тракология за развитието на египтологията в България и пожела успешни изследователски резултати и творчески дискусии. Двадесет учени от най-авторитетни научни институции – Центъра по тракология при ИБЦТ, БАН; Софийския университет „Св. Кли-

мент Охридски“; ЮЗУ „Неофит Рилски“ – Благоевград, Нов български университет, ПУ „Паисий Хилендарски“, Националният исторически музей, музеи от страната – представиха различни аспекти от научните изследвания в областта на тракологията. Броят на участниците бе силно редуциран поради епидемичната ситуация в България.

Темата на националната научна конференция е реплика на публикуваната за първи път през 1995 г. книга на проф. Ал. Фол *Тракийската култура: казано и премълчано*, претърпяла редица издания. С нея авторът постави пред своите читатели множество предизвикателства, навлизайки в сферата на историята, на философията, на културата. С това събитие Центърът по тракология „Проф. Александър Фол“ постави началото на своята амбициозна програма по честването на 50-годишнината от основаването на Института по тракология при БАН през 1972 г.

Началото на традицията беше поставено във връзка с 85-годишнината от рождението на проф. дин Александър Фол с първите Четения по тракология на тема „Древна Тракия и траките: пространства и комуникации“, проведени на 14 и 15 май 2018 г. [1].

Ил. 1. Четвъртите Четения по тракология на тема „Древна Тракия и траките: казано и премълчано“, посветени на проф. Александър Фол

Ил. 2. Първи Четения по тракология на тема „Древна Тракия и траките: пространства и комуникации“, проведени на 14 и 15 май 2018 г.

Проф. Александър Фол изведе ново направление в изследванията на науката за древността – „Тракологията“; основа Института по тракология при БАН, който днес носи неговото име; създаде Центъра за подводни проучвания – Созопол; Секцията по тракийска археология при НАИМ–БАН. Той е сред инициаторите за основаването на Гимназията за древни езици и култури „Св. Константин Кирил Философ“; на Националния исторически музей; въведе изучаването на тракологията като самостоятелна университетска дисциплина; постави началото на и реализира редица международни конгреси по тракология, изнасяйки проблематиката на тракологията на международната научна сцена; основа Международния съвет за индо-европейски и траколожки изследвания, на който бе генерален секретар до последните си дни. Проф. Александър Фол завеща неизчерпаем по идеи корпус от научни трудове, в които дефинира базисните стратегически научни хоризонти на траколожките изследвания.

Първият научен форум беше открит тържествено в Големия салон на БАН с брилянтното изпълнение на хора към Гимназията за древни езици и култури „Св. Константин Кирил Философ“ и със слово на проф. дин Александър Костов, тогава директор на ИБЦТ–БАН. Чл.-кор. Васил Николов прочете поздравителен адрес от името на акад. Ю. Ревалски, председател на БАН, и поднесе своето приветствие към участниците в първите Четения по тракология, бидейки съпричастен към делото на проф. Ал. Фол и като негов ученик и колега. В пленарното заседание на форума бяха изнесени поредица доклади, посветени на живота, семейната среда на проф. Ал. Фол, на неговото дело и завет.

Своеобразният юбилей от рождението на Учителя събра неговите ученици, последователи и съмишленици пред скромния му мемориал срещу сградата на Центъра по тракология към ИБЦТ–БАН, на който бяха поднесени цветя от признателните му последователи. Това се превърна в ежегодна традиция, с която се отбелязва създаването на Института по тракология при БАН през далечната 1972 г.

Над 45 участници от Центъра по тракология при ИБЦТ–БАН, Института за изследване на изкуствата – БАН, Института по физика на твърдото тяло „Акад. Г. Наджаков“ – БАН, Софийския университет „Св. Климент Охридски“, Нов български университет, УниБИТ, ЮЗУ „Неофит Рилски“, ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, ШУ „Еп. Константин Преславски“, Националния исторически музей и регионалните исторически музеи в страната взеха участие в това забележително събитие, за да обменят идеи и споделят своите дирения в областта на науката за древността и културно-историческото наследство на древнотракийската цивилизация.

Първите Четения по тракология завършиха с единодушно приета декларация и решение за пре-

връщането им в ежегоден научен форум на името на проф. Александър Фол.

2018 година за Центъра по тракология „Проф. Александър Фол“ при ИБЦТ–БАН премина под знака на 85-годишнината от рождението на проф. дин Александър Фол. Освен първите Четения по тракология, особен акцент в тази програма бе документалната изложба „Пътешественик във времето“ [2], посветена на живота и делото му, която беше съпроводена с множество научни форуми, лекции пред ученици и културни събития в София.

Изложбата „Пътешественик във времето“ предложи един задъхан и кратък разказ за изпълнен с големи начинания и идеи живот, повечето от които са намерили и намират и днес успешна реализация! Тя бе изготвена съвместно с Нов български университет, където се намира архивът на проф. Ал. Фол. В 15 постера са щрихираны най-важните събития от живота му. Разказът започва с неговата семейна среда от поредица забележителни интелектуалци, сред които изпъкват фигурите на майка му Вера Бояджиева-Фол, писателка, журналистка и общественичка, и баща му, Николай Фол, режисьор и театрален педагог, преводач, автор на книги и пиеси за деца. Представени са най-забележителните моменти от живота, както и множество аспекти на дейността и делото на учения, общественика, учителя, твореца, визионера Александър Фол – сред ученици при откриване на училища в Троян, Първомай и другаде; сред учители и колеги от музеите и на археологически обекти; на аудиенция при папа Йоан Павел II; в Културния дом „Витгенщайн“, Виена; на заседание на ЮНЕСКО, Париж; с Далай Лама; с генералния секретар на ЮНЕСКО Амаду-Махтар М'Боу...

Трудно е да бъдат събрани в няколко постера всички хоризонти, които проф. Ал. Фол очерта в научните дирения на основаната от него нова научна и университетска дисциплина *тракология*. Той ни завеща над 400 научни монографии, студии и статии, публикувани в български и чуждестранни

Ил. 3. Своеобразният юбилей от рождението на Учителя събра неговите ученици, последователи и съмишленици

издания; инициира редица големи издателски проекти, които и до днес оформят профила и стратегията на Центъра по тракология при ИБЦТ–БАН.

Разбира се, сред акцентите в изложбата особено значимо място заемат усилията на проф. Ал. Фол за институционализиране на науката *тракология* и основаването на Института по тракология при БАН през 1972 г., както и провеждането на международните конгреси по тракология, следвани от въвеждането на тракологията като основна дисциплина в университетските програми по история и създаването на Националната гимназия за древни езици и култури „Св. Константин Кирил Философ“.

Далеч преди падането на Желязната завеса проф. Ал. Фол инициира и реализира двустранни и многостранни международни научни проекти и теренни експедиции, на които е ръководител: българо-немските археологически проучвания на селищната могила при с. Драма, Ямболско; българо-японско-холандската – на селищната могила Дядово край Нова Загора; българо-руската – на селищната могила Юнаците, Пазарджишко; българо-френската – на неолитното селище Ковачево, българо-италианската – на Рациария. Организира историко-археологическите експедиции „Аполония – Странджа“ и „Странджа – Сакар“, както и интердисциплинарните изследователски програми „Родопика“ и „Гетика“. Снимки с колеги и студенти илюстрират този преизпълнен с идеи период от живота на Учителя и Учения.

С още едно начинание проф. Ал. Фол повдига Желязната завеса далеч преди края на ХХ в. С иницирането и организирането на поредица изложби, начевайки с изложбата „Тракийските съкровища“, която посети едни от най-големите и забележителни музеи в света – Париж (1974), Виена (1975), Лондон (1976); „Рогозенското съкровище“ – Британския музей (1986), Бон (2004 – 2005) и др., последната от които „Златото на траките“ – Париж (2006), съпроводени с лекции и симпозиуми, страната ни популяризира културно-историческото наследство на българските земи от древността и интернационализира *тракологията* на световната научна сцена [3].

Изложбата представя и редица непоказвани досега документи, илюстриращи активната международна кореспонденция на проф. Ал. Фол с водещи фигури на световната наука за древността, на културата, общественици и политици; осветлява образа му посредством задушевното му приятелство с видни български интелектуалци и учени като Петър Увалиев, проф. Богдан Богданов, Георги Китов, проф. Иван Маразов и др.; шрихира ореола му на харизматичен преподавател в Историческия факултет и специалност „Културология“ във Философския факултет на СУ „Св. Климент Охридски“, в Нов български университет, на който е почетен професор.

Материалите, включени в изложбата, са предоставени с любезното съдействие на Универ-

ситетския архив на Нов български университет; Архива на Института за балканистика с Център по тракология „Проф. Ал. Фол“ – БАН; ДА „Архиви“; Библиотеката на Центъра по тракология „Проф. Ал. Фол“ при ИБЦТ–БАН; Библиотеката на НБУ; лични архиви на сем. Фол, доц. д-р Майя Василева, доц. д-р Теодор Леков, доц. д-р Върбан Тодоров и др.

Изложбата предизвика неочаквано голям интерес в широките обществени кръгове. В началото на юли 2018 г. тя гостува в Пловдив и Ямбол, а през втората половина на юли и август 2018 г. посрещаше посетителите на Националния археологически резерват „Кабиле“. На 31 август 2018 г. документалната изложба бе открита в Казанлък, пред Културно-информационния център на ул. „Искра“ 4 с участието на проф. дин Валерия Фол, съпруга и най-близкия съратник на проф. дин Александър Фол, проф. д.изк. Ваня Лозанова, ръководител на Центъра по тракология към Института за балканистика с Център по тракология – БАН, д-р Момчил Маринов, директор на ИМ „Искра“, представители на община Казанлък, учени – археолози и историци, участници в IX конференция „Проблеми и изследвания на тракийската култура“. Събитието се реализира по инициатива на Историческия музей „Искра“ в Казанлък като част от програмата на традиционните Празници в долината на тракийските царе (30 август – 2 септември 2018), Казанлък.

На 9 октомври 2018 г. изложбата беше открита в Нов български университет по инициатива на Департамент „Средиземноморски и източни изследвания“ на НБУ и Университетския архив към Центъра за книгата на НБУ. Проф. Ал. Фол беше член на Настоятелството на НБУ от 14 март 1994 до 28 май 2001 г., а на 21 май 2003 г. му бе присъдено званието „Почетен професор на НБУ“. Благодарение на дарителските жестове на проф. Валерия Фол и дъщеря им д-р Александра Фол в Университетския архив на НБУ е оформен личен фонд „Проф. Александър Фол“, включващ личната библиотека „Проф. Александър Фол“ в Библиотеката на НБУ – издания, на които професорът е автор, редактор и съставител, както и притежавани от него ценни книги. От 2008 г. започват даренията и на архивни материали (документи от научната, служебната и обществената дейност на фондообразователя, кореспонденция, богата колекция от фотографии). Съпътстващо събитие на документалната изложба бе и изложбата от книги и статии „Миналото бъдеще на проф. Александър Фол“ в Библиотеката на НБУ (1 етаж, 1 – 31 октомври 2018 г.). По повод 85-годишнината от рождението му бе открита аудитория на негово име в университета.

„Пътешествието във времето“ на проф. Ал. Фол продължи в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, където беше открита в Деня на народните будители, а след това – в Университета по библиотекознание и информационни технологии.

Ил. 4. Втори Четения по тракология на тема „Древна Тракия и траките: сакрално и профанно“, посветени на проф. Александър Фол

На 14 и 15 май 2019 г. Центърът по тракология при ИБЦТ–БАН проведе вторите Четения по тракология на тема „Древна Тракия и траките: сакрално и профанно“, посветени на проф. Александър Фол [4]. Откриването на научната конференция се състоя на 14 май 2019 г. в Музея за история на София, с чието любезно съдействие събитието се реализира в елегантната зала „Ретро кафене“ (2 етаж).

32 учени от най-авторитетни научни институции – Центъра по тракология при ИБЦТ, БАН; Софийския университет „Св. Климент Охридски“; Университета по библиотекознание и информационни технологии; ЮЗУ „Неофит Рилски“ – Благоевград, Нов български университет, ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, Националният исторически музей, Националният археологически институт с Музей – БАН, Института за изследване на изкуствата – БАН – представиха различни аспекти от изследванията в областта на тракологията.

Работата на научната конференция беше организирана в едно пленарно заседание и три сесии, в които докладите бяха градиращи в хронологично-тематична последователност. Пленарното заседание с модератор проф. дин Валерия Фол включваше три базисни доклада. Проф. дин Валерия Фол от УниБИТ и ИБЦТ „Проф. Ал. Фол“ при БАН очерта научната проблематика, изведена като водеща в темата на Четенията по тракология за 2019 г., с доклада си „Топоси на преминаване от профанно в сакрално пространство“. Проф. д.изк. Ваня Б. Лозанова-Станчева, ИБЦТ „Проф. Ал. Фол“ при БАН, маркира широкото хронологическо пространство на митологемата от „Сцената „Орфей с дивите животни“: между профанното и сакралното“. Проф. дин Калин Порожанов, ЮЗУ „Неофит Рилски“ – Благоевград и ИБЦТ, представи резултатите от своите дългогодишни проучвания върху проблематиката на Thracia Pontica в доклада

си „Морската Майка на Боговете от Дионисопол (Балчик) и Морска майка от Созопол“.

Втората работна сесия с модератор проф. д.изк. Ваня Лозанова-Станчева беше проведена в Заседателната зала на Центъра по тракология, на ул. „Московска“ 13. Продължителни и задълбочени дискусии предизвикаха изнесените в следобедния ден на 14 май 2019 г. доклади. Третата работна сесия се проведе на 15 май, рождения ден на Института по тракология, днес част от Института за балканистика с Център по тракология „Ал. Фол“ при БАН. Включените в нея доклади засегнаха проблеми от Римската епоха и Късната античност в Древна Тракия. Работата на сесиите беше съпроводена от много дискусии, полезни размисли и творческа атмосфера, провокиращи нови идеи и интерпретации в полето на науката за тракийските древности.

Във връзка с годишнината от основаването на Института по тракология при БАН на 15 май 1972 г. неговият правопреемник, Центърът по тракология при ИБЦТ–БАН, инициира поредица събития в своеобразна Седмица на тракологията, която стана част от отбелязването и на 150-годишнината на Българската академия на науките. Това е традиция, която Центърът инициира по повод 45-годишнината от основаването на Института по тракология при БАН през 2017 г. [5], и тя беше продължена и обогатена през последвалите години.

На 14 и 15 септември 2020 г. Центърът по тракология при ИБЦТ–БАН реализира третите по ред Четения по тракология на тема „Древна Тракия и траките: интерпретация и реинтерпретация“, посветени на проф. Александър Фол [6]. Темата на националната конференция също бе потърсена в една от най-знаковите публикации на проф. Ал. Фол, в която са заложили основополагащи принципи на траколожките изследвания. Поради епидемичната обстановка в страната за втора година

Ил. 5. Трети Четения по тракология на тема „Древна Тракия и траките: интерпретация и реинтерпретация“, посветени на проф. Александър Фол

Ил. 6. Участниците в третите Четения по тракология на тема „Древна Тракия и траките: интерпретация и ре-интерпретация“ пред мемориала на проф. Александър Фол

то бе отложено от месец май за септември, но датите отново бяха символично съхранени.

Откриването на научната конференция се състоя на 14 септември 2020 г. в Американския изследователски център в София и с неговото любезно партньорство. 25 учени от най-авторитетни научни институции – Центъра по тракология при ИБЦТ, БАН; Софийския университет „Св. Климент Охридски“; ЮЗУ „Неофит Рилски“ – Благоевград, Нов български университет, ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, Националният исторически музей, Националният археологически институт с Музей – БАН, музеи от страната, представиха различни аспекти от научните изследвания в областта на тракологията. Броят на участниците бе силно редуциран поради епидемичната ситуация в България и мерките за превенция. Докладите очертах широка хронологическа и културно пространство на Древна Тракия, проблематизирайки нови тематични хоризонти.

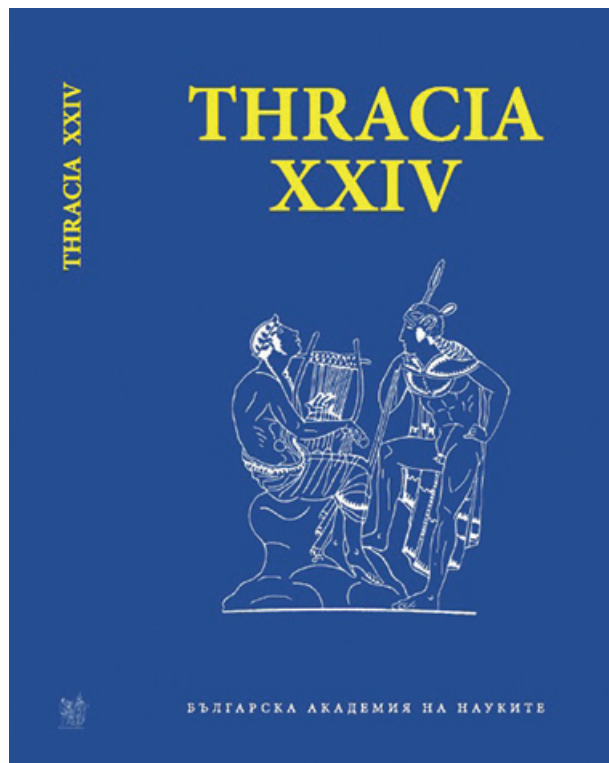
Материалите от първите две конференции бяха публикувани в периодичното издание *Thracia* на Центъра по тракология „Проф. Александър Фол“, като част от работата по проекта „Извори за историята на Тракия и траките“ на Центъра по тракология „Проф. Александър Фол“ към ИБЦТ с ръководител проф. д.изк. Ваня Лозанова-Станчева, както следва:

Thracia 24. ЕΠΟΠΤΕΙΑ. Сборник в чест на 85-годишнината от рождението на проф. д.н. Александър Фол. Съставителство и редакция: Ваня Лозанова-Станчева, Валерия Фол. София, 2019;

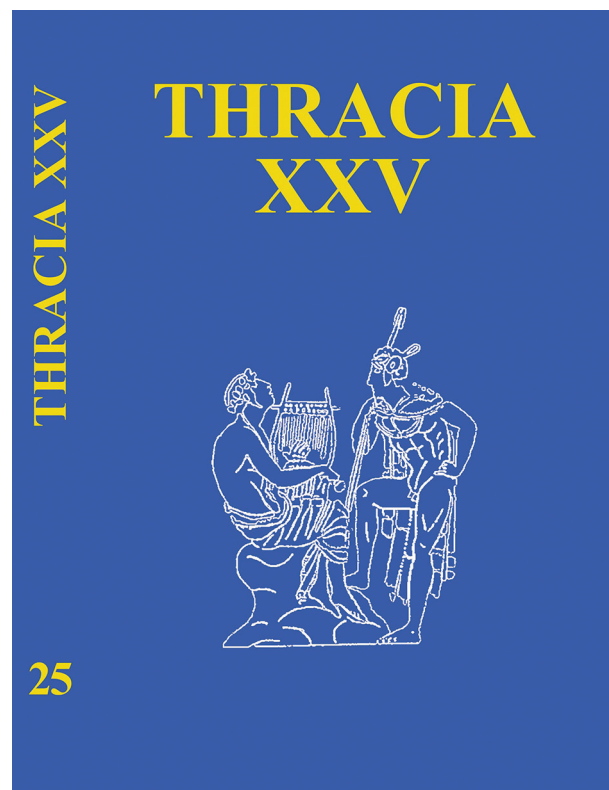
Thracia, 25. Древна Тракия и траките: сакрално и профанно. Съставителство и редакция: Ваня Лозанова-Станчева, Валерия Фол, Калин Порожанов. София, 2020.

В подготовка е публикуването на материалите от третата и четвъртата конференция в същата поредица на Центъра по тракология при ИБЦТ–БАН.

Традициите създават и съхраняват паметта, която обезсмъртява интелектуалната енергия.

Ил. 7. *Thracia 24. ЕΠΟΠΤΕΙΑ*. Сборник в чест на 85-годишнината от рождението на проф. д.н. Александър Фол

Ил. 8. *Thracia, 25. Древна Тракия и траките: сакрално и профанно*

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Лозанова, В. Четения по тракология „Древна Тракия и траките: пространства и комуникации“, посветени на 85-годишнината от рождението на проф. дин Александър Фол. – Балкани, 7, 2018, 107-108. [Lozanova, V. Chetenia po trakologia “Drevna Trakia I trakite: prostranstva I komunikacii”, posvetena na 85-godishninata ot rozhdenieto na prof. din Aleksandar Fol. – Balkani, 7, 2018, 107-108].
- [2] Лозанова, В. Документална изложба „Пътешественик във времето“, посветена на 85-годишнината от рождението на проф. дин Александър Фол. – Балкани, 7, 2018, 108-111. [Lozanova, V. Dokumentalna izlozhba “Pateshestvenik vav vremeto”, posvetena na 85-godishninata ot rozhdenieto na prof. din Aleksandar Fol. – Balkani, 7, 2018, 108-111].
- [3] Филипова, Р. Александър Фол (03.07.1933 – 01.03.2006). – Балкани, 5, 2016, 155-160. [Filipova, R. Aleksandar Fol (03.07.1933 – 01.03.2006). – Balkani, 5, 2016, 155-160].
- [4] Лозанова-Станчева, В. Втори четения по тракология „Древна Тракия и траките: сакрално и профанно“. София, 14-15 май 2019. – Балкани, 8, 2019, 155-157. [Lozanova-Stancheva, V. Vtori chetenia po trakologia “Drevna Trakia I trakite: sakralno I prodanno”. Sofia, 14-15 май 2019. – Balkani, 8, 2019, 155-157].
- [5] Фол, В. 45 години от създаването на Института по тракология към Българската академия на науките. – Наука, 3, 2017, 51-57. [Fol, V. 45 godini ot sazdavaneto na Instituta po trakologia kam Balgarskata akademiya na naukite. – Nauka, 3, 2017, 51-57].
- [6] Лозанова-Станчева, В. Трети четения по тракология „Древна Тракия и траките: интерпретация и реинтерпретация“. София, 14-15 септември 2020. – Балкани, 10, 2021, 112-113. [Lozanova-Stancheva, V. Treti chetenia po trakologia “Drevna Trakia I trakite: interpretacia I reinterpretacia”. Sofia, 14-15 septemvri 2021. – Balkani, 10, 2021, 112-113].

Vanya B. Lozanova-Stancheva

READINGS IN THRACOLOGY “ANCIENT THRACE AND THE THRACIANS”, DEDICATED TO PROF. ALEXANDER FOL

(Abstract)

The article presents the National Readings in Thracology “Ancient Thrace and the Thracians”, dedicated to Prof. Alexander Fol, initiated by the Center for Thracology at the Institute of Balkan Studies with the Center for Thracology, BAS. The beginning of the tradition was set in 2018 in connection with the 85th anniversary of the birth of Prof. Alexander Fol. Since then, they have been held annually with the wide participation of prominent specialists in the

field of Thracology on the on the day the Institute of Thracology at the Bulgarian Academy of Sciences was founded on 15 May 1972.

Key words: Readings in Thracology “Ancient Thrace and the Thracians”; Prof. Alexander Fol, Thracology, Institute of Thracology; Center for Thracology at the IBCT, BAS

Correspondence address:

Prof. DSc Vanya B. Lozanova-Stancheva
Institute for Balkan Studies with Centre
of Thracology
“Prof. Alexander Fol”
Bulgarian Academy of Sciences
45 Moskovska Str.
1000 Sofia, Bulgaria
E-mail: lozanova_vanya@yahoo.com

КОНФЕРЕНЦИЯ „БЪЛГАРИСТИКАТА В ДИГИТАЛНАТА ЕРА“, ОРГАНИЗИРАНА ОТ СЪВЕТА ЗА ЧУЖДЕСТРАННА БЪЛГАРИСТИКА КЪМ УПРАВИТЕЛНИЯ СЪВЕТ НА БАН

На 25 ноември 2021 г. се проведе конференцията „Българистиката в дигиталната ера“, организирана от Съвета за чуждестранна българистика към Управителния съвет на БАН (онлайн, в платформата Zoom). Участниците бяха приветствани от доц. д-р Елка Трайкова, научен секретар на направление „Културно-историческо наследство и национална идентичност“ и председателя на Съвета чл.-кор. дин Александър Костов. В първата част с модератор проф. д-р Ценка Иванова от Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“ бяха представени докладите „Електронни ресурси, корпуси и инструменти, разработвани в Института за български език при БАН“ от доц. д-р Явор Милтенов и „Електронни ресурси в областта на българската литература и култура (бази данни, терминологични речници и енциклопедии), разработвани от Института за литература при БАН“ от доц. Елка Трайкова и доц. Мая Петрова. Във втората част с модератор доц. Елка Трайкова последваха докладите „Електронни ресурси за българския език, разработени от преподаватели в Софийския университет „Св. Климент Охридски“ от проф. Красимира Алексова, „Българистиката като споделено познание. Стратегии и възможности на една дигитална академична програма“ от проф. дфн Любка Липчева-Пранджева (Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“) и „Иновативни концепции за международни академични мрежи

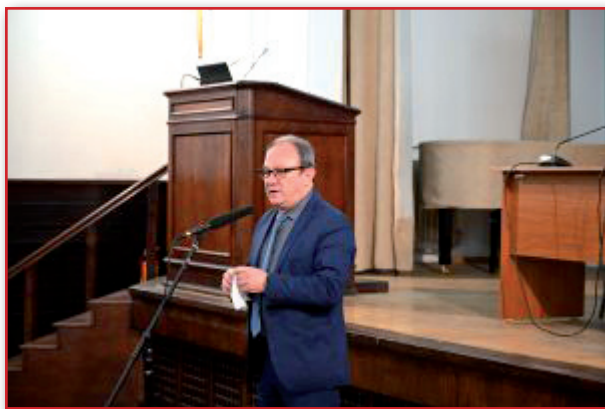
и образователни програми за езикови и междукulturни комуникации (с оглед на чуждестранната българистика)“ на проф. д-р Ценка Иванова. В третата част с модератори проф. д-р Лора Тасева и чл.-кор. Александър Костов бяха представени докладите „Новата платформа за електронно обучение в Университета на Упсала“ от д-р Даниела Асенова (Университет в Упсала, Швеция), „Българистиката през XX век: дигитален корпус и обновяването му“ на проф. д-р Андрей Бояджиев от Софийския университет „Св. Климент Охридски“ и проф. дфн Анисава Милтенова от Института за литература при БАН и „Българистиката в Унгария в дигиталната ера“ на проф. дин Пенка Пейковска от Института за исторически изследвания при БАН. В работата на конференцията се включиха и доц. д-р Вихра Баева (ИЕФЕМ–БАН), доц. д-р Грета Стоянова (Шуменски университет „Еп. Константин Преславски“), доц. д-р Снежанка Ракова-Маринкьова (Югозападен университет „Неофит Рилски“), Снежана Горянова (НАИМ–БАН), д-р Красимира Колева (Шуменски университет „Еп. Константин Преславски“).

Научният форум завърши с ползотворна дискусия, в която не само бе оценено постигнатото досега, но се набелязаха и конкретни стъпки в бъдещата дейност на Съвета за чуждестранна българистика.

ПРЕДСТАВЯМЕ ВИ

ПРОЕКТ „НАЦИОНАЛЕН ЦЕНТЪР ПО МЕХАТРОНИКА И ЧИСТИ ТЕХНОЛОГИИ“

На 17 декември 2021 г. в БАН се проведе третият информационен ден от стартирането на проекта „Национален център по мехатроника и чисти технологии“.

Председателят на БАН акад. Юлиан Ревалски откри информационния ден и изрази задоволството си от обединяването на най-добрите учени в България в областта на мехатрониката и чистите технологии. Това е най-големият проект по мащаб и финансиране, който е пример за най-успешното сътрудничество между институтите на БАН и висшите училища в България, мост между образование и научната работа. Акад. Ревалски отбеляза, че през последните години се наблюдава значително подобряване на научноизследователската инфраструктура, но остава да се направи още една съществена крачка. Тази важна стъпка е да се запази изследователския състав на проекта и да се привлекат на работа млади хора, което е гаранция за неговото устойчиво развитие.

Модератор беше проф. Нели Косева, член на УС на проекта и главен научен секретар на БАН. Тя отбеляза, че за участниците в проекта това е ден на критичен анализ на изминалата година, важен ден, в който те изпълняват своя ангажимент да информират обществото колко ефективно, целесъобразно и прозрачно са използвани публичните средства, както е създадено с тях, както и да разяснят полезността на получените резултати за развитието на страната.

На форума присъстваха зам.-министрите на образованието и науката акад. Константин Хаджигириков и Ваня Стойнева, представители на Съвета на настоятелите на БАН, кметът на община „Слатина“ Георги Илиев, ръководители и представители на партньорите по проекта и др.

Учените представиха постигнатите резултати по изграждането на научноизследователската структура на трите изследователски комплекса „Гео Милев“, „Лозенец“ и „Студентски град“, съставляващи Центъра за върхови постижения по мехатроника и чисти технологии, и проведените научни изследвания.

Първи представиха своите резултати учените от кампус „Лозенец“ с ръководител чл.-кор. Тони Спасов, в който се разработват и изследват нови материали с приложение в ключови технологии като съхранение и преобразуване на енергия, катализа и екология. Чл.-кор. Спасов разказа накратко за извършените дейности по изграждането на научноизследователската инфраструктура на кампуса и в ръководената от него лаборатория за създаване на наноматериали за съхранение на водород. Презентациите на доцентите Живко Кисьовски и Станимир Колев бяха съответно за реализирането на технология за получаване на графен и въглеродни наноструктури за свръхкондензатори и батерии и за повишаване на ефективността на плазмено преобразуване на въглероден диоксид до въглероден оксид и молекулен кислород, което е свързано с транспорта и опазването на околната среда. Едно от големите постижения на кампус „Лозенец“ през

2021 г. е патентът за „Полифуранов пенест материал и метод за получаването му“ с автори Георги Цветанов Цветков, Тони Георгиев Спасов, Марианка Николова Гаджева.

Презентацията на доц. Костадин Камберов бе за дейността на учените в кампус „Студентски град“, която е специализирана в областта на мехатрониката. Този комплекс с ръководител проф. Георги Тодоров представлява обединение от техническите университети в България и Химикотехнологичния и металургичен университет (ХТМУ) и се състои от 11 лаборатории. От тази година 16 секции от тези лаборатории ще бъдат разположени в реконструираното хале в Техническия университет, София, което днес е модерно оборудвана двуетажна структура. Практическата насоченост на провежданите изследвания стои в основата на сътрудничеството на кампус „Студентски град“ с УМБАЛСМ „Н. И. Пирогов“, за която се изготвят индивидуални импланти и на първите стъпки на внедряване на нови продукти в „Коловаг“ АД –

Септември, „Трансвагон“ АД – Бургас и „Стомана инженеринг“ – Перник. Учените от кампуса активно участват в Български иновационен и технологичен център DIGITECH 4.0 и съвместно с ТУ – Габрово и ХТМУ работят по проект за модернизация на висшите училища.

Ръководителят на кампус „Гео Милев“ проф. Пламен Стефанов, който е и ръководител на целия проект, представи напредъка в дейностите по изграждане на третия изследователски комплекс от Центъра за върхови постижения по мехатроника и чисти технологии. Научната структурата на кампус „Гео Милев“ по проекта се изгражда от 12 звена на БАН, в които се провеждат изследвания в областта на мехатрониката и чистите технологии. Голяма част от изследванията са свързани с осъществяване на преход към нисковъглеродна и кръгова икономика и успешно прилагане на „Зелената сделка“. Презентацията на проф. Маргарита Попова включваше резултати с приложение в създаването на презаредими батерии, суперкондензатори, електрохимични сензори, материали и технологии за пречистване на въздух, вода и въздух, за създаване на полезни продукти и ценни химикали от отпадъчни материали. Гл. ас. Татяна Симеонова показва резултати от експерименти за повишаване на топлопроводността на композити с потенциал за приложение във високосиловата микроелектроника, самолетостроенето и космическата индустрия и от изследването на свойствата на последно поколение многосилови биоактивни ортодонтични дъги. Учените от кампус „Гео Милев“ приключват 2021 г. с общо 56 публикации в индексирани издания, от които 2 публикации, попадащи в топ 10 % и 16 – в първи квартал на Web of Science.

Последната презентация беше на експерт мониторинг и контрол Цветелина Владимирова за изпълнение на финансовия план и на основните индикатори, заложили в програмата по реализиране на проекта. Следващата година се очаква голяма част от индикаторите да бъдат изпълнени. Форумът беше закрит от проф. Косева, която очерта основните задачи за 2022 г.

КНИГАТА „БЪЛГАРИЯ И МАКЕДОНИЯ. ИСТОРИЯ И ПОЛИТИКА. ПЪРВА ЧАСТ“

История славянобългарска, 1762 г.

Но някои не обичат да знаят за своя български род, а се обръщат към чужда култура и чужд език и не се грижат за своя български език, но се учат да четат и говорят по гръцки и се срамуват да се нарекат българи. О, неразумни и юроде! Защо се срамуваш да се наречеш българин и не четеш, и не говориш на своя език? Или българите не са имали царство и държава? Толкова години са царували и са били славни и прочути по цялата земя и много пъти са взимали данък от силни римляни и от мъдри гръци. И царе, и крале са им давали своите царски дъщери за съпруги, за да имат мир и любов с българските царе. От целия славянски род най-славни са били българите, първо те са се нарекли царе, първо те са имали патриарх, първо те са се кръстили, най-много земя те завладели. Така от целия славянски род били най-силни и най-почитани и първите славянски светци просияли от българския род и език, както и за това подред написих в тая история. И за това българите имат свидетелство от много истории, защото всичко е истина за българите, както вече и споменах.

Пайсий Хилендарски
роден в гр. Банско,
Пиринска Македония

9 786199 130112 >

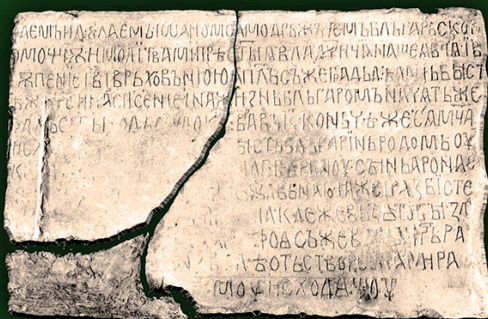
БЪЛГАРИЯ И МАКЕДОНИЯ. ИСТОРИЯ И ПОЛИТИКА

1

БЪЛГАРИЯ И МАКЕДОНИЯ

ИСТОРИЯ И ПОЛИТИКА

ПЪРВА ЧАСТ

ПРЕДИСЛОВ

Водещата мисия на историците е да разкриват истината в Историята точно каквато някога се е състояла. За съжаление, с „Учителката на живота“ често се злоупотребява за развиване на преднамерено скроени теории с идеологически или политически цели. Фактите се подбират или направо се заличават в нечия угода. Натрупваните с години небивалици се налагат съгласно известното правило на Йозеф Гьобелс: „Една лъжа, изречена сто пъти, се превръща в истина“. Ето защо историците на истината трябва постоянно да изобличават с достоверни доказателства нескропаните измислици на тези, които ни е срам да наричаме „колеги“. Макар „мълчанието да е злато“, а „говоренето е сребро“, в случая среброто е за предпочитане.

Македонизмът е коварна политическа доктрина на сръбските шовинисти, доразвита от

Коминтерна за създаването на нова политическа нация, снабдена с държава, за сметка на българската кауза и чрез кражба на история. „Башата на нацията“ маршал Тито отдавна е в Отвъдното, но отровният му плод се оказва дълготраен. Той откъсва съществена част от снагата на българската нация, за да я накара да мрази своите братя и сестри понякога до състояние на патология. Всъщност това е все едно да намразиш себе си, защото сме една кръв, но с различна историческа памет. Идеологическата и политическата коректност нанасят множество поражения през последните 75 години, когато македонският въпрос е съобразяван с прословутото „международно положение“. Така че ни предстои още много изследователска и разяснителна работа, за да се превъзмогне натрупаното взаимно недоверие и да се разбере, че ние спорим със Скопие за едни и същи събития и герои, защото сме изкуствено разделено цяло с дълбоки корени в историята.

Българските историци са призвани да оборят широко разпространените фалшификации в разрез с доказаната истина, които се стремят да заличат свещените места на българщината в Македония и да присвоят нейните бляскави изяви през вековете. При влизането в храма на манастира „Св. Наум“ на Охридското езеро веднага се забелязва образът на св. Княз Борис I Покръстител с издълбани дълбоко очи. Неловкото обяснение на екскурзовода е в обичая на местните жители да си вземат „нещо за здраве“, но не става и дума за реставрация за разлика от съседните изображения. Македонистите вадят първо очите, защото се нуждаят от слепотата на своите жертви. Ние привеждаме исторически свидетелства, за да възвърнем зрението на множеството заблудени жертви на македонизма.

През 1861 г. в Загреб се появява на бял свят забележителният сборник на братя Миладинови „Български народни песни“, който днес се издава в Скопие като „Македонски народни песни“. Нахалството няма предел и олицетворява безочийето на македонизма в потъпкването на всякакви морални норми на поведение. Да, в сборника има песни предимно от Македония, но и още от Тракия и Мизия, така че смяната на определящата първа дума от заглавието е преднамерена и не отговаря на съдържанието. За отбелязване е, че тогава все още я няма Българската екзархия, която според скопските фалшификатори уж „побългарила македонците“ чрез училища и читалища.

Македонистите обясняват, че щом съществува нацията, то тя трябва непременно да има история колкото се може по-назад във времето. Всъщност „македонската нация“ се създава след възникването на югославската република Македония през 1945 г. и няма как да се отнесе чак в Средновековието и дори в Древността. Следователно тя трябва да си открадне колкото е възможно повече история от България редом с откъснатите югозападни земи. Измамата се превръща в професионално качество и бива възнаграждавана с титли и привилегии. Самият институт в Скопие е наименуван „Институт за национална история“, както някога има такъв институт в Германската демократична република, следователно в самата „фирма“ е заложено дълбоко съмнение.

Понякога в Скопие са привидно склонни на „соработка“, или сътрудничество, но поставят като „условие, без което не може“ да се споразумеем относно „делбата“ на богатата история, при която за всеки ще има „по нещо“. Например Илинденското въстание да е на „македонците“, та нали и те трябва да имат „национален празник“, а за българите е достатъчно Преображенското въстание. Македонско-Одринското опълчение през Балканските войни също се дели, като в

него участват 10 000 „македонци“, родени на запад от Места, и 4000 българи, родени на изток от граничната река между Македония и Тракия. Македония е „земя на герои“, така че ще има и за двете страни. Гоце Делчев и Яне Сандански са „македонци“, а Тодор Александров и Иван Михайлов са българи, макар напоследък да си присвояват и Александров. Разбира се, ние не можем да позволим такъв позорен пазарлък „това за мене – другото за тебе“, защото историята не е стока по сергиите на ориенталски пазар. Самият Гоце се бори за „общобългарското Отечество“, а в Скопие го наричат „крепост на македонизма“!

Единството на целокупната българска история е признато от летописци и пътешественици, държавници и пълководци, духовници и учени, но в Скопие не се интересуват от достоверността на изворите. Центърът на града е претъпкан от кичозни паметници и всякакви скулптури, което издава нагледно неувереността на македонистите в собствените твърдения. „Видният македонски публицист и дипломат“ Симеон Радев е нарекъл Македония „люлката на Българското възраждане“, обаче кой да го чете на Вардара? Все още неговият земляк от Ресен Андрей Ляпчев не е почетен с паметник, но и той напомня за крушението с подписването на Солунското примирие на 29 септември 1918 г. и едничката надежда за неговия отново заграбен роден край: „Докато има свободна българска държава – ще има надежда и за поробена Македония!“.

Днес всеки трети гражданин на Република България е с бежански корени в Македония, Източна и Западна Тракия, Българското Поморавие и Северна Добруджа. Това е живата връзка на духовното обединение след неуспеха на териториалното национално единство, която никой не е в състояние да прекъсне. Съвременните генетични изследвания потвърждават, че „кръвта вода не става“. Въпросът обаче е в замъгленото съзнание на „македонците“, което е промивано от 75 години и трудно възприема историческата истина в изкривеното огледало на македонизма. Възвръщането към меродавната правда изисква много упоритост и търпение, както и книги с доказателствена сила като тази, която горещо препоръчвам на любознателните четци. От полуистините или откровените лъжи на македонистите не може да се получи цялата истина, колкото и да се мъчат да я опорочат.

По повод препирните около Договора за добросъседство с Република Северна Македония се чува „компромисното“ предложение: „Вие признайте македонската нация, а ние ще признаем нейното българско минало“. Държава се признава, а нацията се създава и утвърждава през вековете.

Който пожелае да се пише „македонец“, ние не му пречим да се „самоопределя“, но не и да заставят дедите си да се преобръщат в гробовете. Освен това що за „нация“ е тази с чужда история? Цялата постановка на скопските политизирани историци е върху гнилата основа на лъжовния македонизъм. Ние обаче нямаме моралното право да отстъпваме под техния натиск, защото става дума и за светлата памет на безброй македонски българи, които се жертват за „събирането под обща държавна стряха“. Спорните въпроси в „общата“ история се обсъждат не чрез дипломатически преговори, а в научни дискусии около кръглата маса.

Най-напред трябва да изясним „що е обща история“, защото до Балканските войни 1912 – 1913 г. историята на славянското население във Вардарска Македония е българска. Преди години скопски историк ми се оплаква, че тази история за нас е „майка“, а за тях е „машеха“, и предлага да си разменим местата. Аз го поглеждам със съжаление и утешително казвам, че това сега не зависи от нас, а по-скоро е необходимо да разкрием съдбовните превратности на историята, да разберем тежките последици от тях и едва тогава да се напругнем да преодолеем съществените различия. Събеседникът ми обаче отново започва да чете историята наобратно, сиреч от маршал Тито към цар Самуил, нарушавайки линейното протичане на времето.

В новата история Македония е кървава сцена на въстания и войни, на преследвания и бежания към свободна България. Останалите по родните места българи са лишени от черкви и училища, за да бъдат заставени да се пишат „прави сърби“. В кралска Югославия съпротивата срещу насилствената сърбизация е продължителна и упорита до възторженото посрещане на българските войски през пролетта на 1941 г. Тито обаче прилага коварната уловка: „Добре, не сте сърби, но не сте и българи – вие сте македонци!“ По същото време правителството на Отечествения фронт е принудено да се откаже от македонските

българи и дори допуска „македонизацията“ в Пиринска Македония. Така че до известна степен може да се схване приемането на македонизма като щит за спасение от масовото изстребление на българщината след Втората световна война. Набраната инерция обаче продължава вече 30 години след разпадането на Югославия и не се знае кога ще намалее, за да видим отсреща хора годни и склонни да водят научна дискусия.

Българската историопис всестранно изследва македонския въпрос, независимо от политическите промени, понеже продължава да е злободневен и усложнен. Авторите на тази интересна книга са специалисти по различни исторически епохи, но ги обединява историята на македонските българи. Всеки е написал своето гледище и го е защитил с достоверни доказателства. Това е нашето главно предимство спрямо скопските историци, които например четат в османотурските документи за преследванията на „български чети“, но ги представят за „македонски“. Не е нормално човек да мисли едно, да говори второ и да пише трето, тоест да фалшифицира в името на съвременната „македонска идентичност“.

Когато прочетете тази книга, ще узнаете или ще разберете още веднъж, че днес българите са разделени по силата на историческите обстоятелства, но те произлизат от общото минало на техните деди. Всякакви злоумишлени опити за „съобразяване“ на историята с „политическите реалности“ се разбиват в гранитната скала на историческата истина. В градския музей на Битоля е показан оцелият по чудо в Сърбославия и Титославия надпис на цар Йоан Владислав – „самодържец български“: „Тази крепост бе направена за убежище и за спасение, и за живота на българите“. За щастие камъкът не гори като хартията и ако трябва, ще бъде поставен като паметен знак за тържеството на истината в историята.

Акад. Георги Марков

СЪДЪРЖАНИЕ

на книгата „България и Македония. История и политика“ Първа част: Един народ

1. ПРЕДИСЛОВ – *акад. Георги Марков*
2. Ранната история на Югоизточна Европа – *доц. Калин Стоев*
3. Тема Македония – *д-р Стефан Пейков*
4. Македония – първата българска земя южно от Дунава – *доц. Петър Голийски*
5. Българското средновековие – *проф. Пламен Павлов*
6. Характеристика на антропогенетичния произход на българите – *акад. Драга Тончева, д-р Десислава Нешева, акад. Ангел Гълъбов*
7. България и началото на славянската писменост и култура – *проф. Елка Мирчева, проф. Марияна Цибранска-Костова, Ваня Мичева-Костова*
8. Години на изпитания – *проф. Христо Матанов*
9. Българска екзархия и формирането на Църквата в Македония – *доц. Христо Темелски*
10. Тракия и Македония в една карта от библиотеката на Българската екзархия – *д-р Стефан Пейков, д-р Дочо Николов*
11. Традиционни песни и обичаи. Сведения в етнографията и фолклора – *доц. Веселка Тончева*
12. Апостоли на Българското възрождане в Македония – *проф. Кирил Топалов*
13. Участие на българите от Македония в националноосвободителните борби през XIX в. – *проф. Пламен Митев*
14. Националноосвободително движение на македонските българи 1878 – 1903 г. – *д-р Слави Славов, д-р Георги Георгиев*
15. Събития и съдби на българите във Вардарска Македония в свидетелства на чужди автори – *доц. Стоян Германов, Елена Бугарчева*
16. Бежанците от Македония в обществено-политическия живот на България (1878 – 1989) – *д-р Стоян Николов*
17. Общобългарски емигрантски патриотичен фронт в САЩ, Канада и Австралия – *проф. Трендафил Митев*
18. Исторически факти в учебниците на България и Македония – *доц. Виолета Стойчева, доц. Румяна Христиди, Теодора Николова*
19. Авторите и рецензентите на Първа част

ПОДПИСАНО СПОРАЗУМЕНИЕ ЗА СЪТРУДНИЧЕСТВО

Ново споразумение за научно сътрудничество между Българската академия на науките (БАН) и Египетската академия за научни изследвания и технологии (ЕАНИТ) беше подписано в Академията. Заместник-председателят на БАН чл.-кор. Стефан Хаджитодоров и председателят на ЕАНИТ проф. Махмуд Сакр подписаха документа в присъствието на посланика на Арабска република Египет Н.Пр. Халид Ибрахим Емара. Присъстваха и проф. Нели Косева, главен научен секретар на БАН, д-р Джина Ел-Фе-

ки, зам.-председател на ЕАНИТ, и г-н Адхам Омар, консул на Арабска република Египет.

Споразумението дава възможност на научните екипи от звената на изследователските мрежи на двете академии да осъществяват двугодишни съвместни проекти в направленията „Информационни и комуникационни науки и технологии“, „Енергийни ресурси и енергийна ефективност“, „Нанонауки, нови материали и технологии“, „Биомедицина и качество на живот“, „Биоразнообразие, биоре-

сурси и екология“, „Климатични промени, рискове и природни ресурси“, „Астрономия, космически изследвания и технологии“, „Културно-историческо наследство и национална идентичност“ и „Човек и общество“.

По време на разговора в БАН бяха обсъдени актуалните научни проекти и изследвания на българските и египетските учени, както и възможностите за разширяване на контактите на учените от двете академии.

НАРАСТВА БРОЯТ ИЗСЛЕДОВАТЕЛИ ОТ БАН, ВКЛЮЧЕНИ В ПЪРВИТЕ 2% НА НАЙ-ДОБРИТЕ СВЕТОВНИ УЧЕНИ В КЛАСАЦИЯТА НА СТАНФОРДСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ

41 учени от Българската академия на науките и още 7 от членовете на Събранието на академиците и член-кореспондентите, които работят във висши училища, са сред първите два процента топ учени в света, съгласно класация на Станфордския университет за цялостно кариерно развитие, публикувана наскоро.

В класацията на Станфордския университет, публикувана през 2020 г. учените, работещи в БАН, бяха 25. Сега броят им е 41, което недвусмислено показва високия авторитет на изследователите от Академията сред световната научна

общност и тяхната водеща роля в световната наука.

Общо 73 изследователи от България от различни области на науката са намерили място в класацията на американския университет. Тя е съставена на базата на комплексен анализ, който обхваща информация за брой цитирания, H-индекс, коригиран в съавторство Hm-индекс, цитати на статии при различни позиции на авторство и др. Класацията групира всички изследователи в 22 научни области и 176 подобласти.

Тази година Станфордският университет публикува и класация на най-добрите учени според влияние-

то им върху развитието на световната наука през предходната година. Общо 48 са българските учени в първите 2%. 5 са учените от БАН, които с изследванията си за последната година са включени за първи път в класацията.

Освен от БАН, в класацията фигурират имената и на учени от Софийския университет „Св. Климент Охридски“, Химикотехнологичния и металургичен университет, Медицинския университет в София и други висши училища.

УЧЕНИ ОТ БАН В ОБЩАТА КЛАСАЦИЯ ПО РЕДА НА ПОЯВЯВАНЕТО ИМ

Акад. Красимир Атанасов, Институт по биофизика и биомедицинско инженерство – изкуствен интелект и обработка на изображения

Акад. Константин Хаджииванов, Институт по обща и неорганична химия – физикохимия

Чл.-кор. Вася Банкова, Институт по органична химия с Център по фитохимия – медицинска и биомолекулярна химия

Акад. Николай Денков, Софийски университет „Св. Климент Охридски“ – химическа физика

Чл.-кор. Димчо Кашчиев, Институт по физикохимия – химическа физика

Акад. Николай Витанов, Софийски университет „Св. Климент Охридски“ – обща физика

Акад. Дечко Павлов, Институт по електрохимия и енергийни системи – енергия

Акад. Петър Кралчевски, Софийски университет „Св. Климент Охридски“ – химическа физика

Чл.-кор. Станислав Василев, Институт по минералогия и кристалография „Акад. Иван Костов“ – енергия

Проф. дхн Андрей Милчев, Институт по физикохимия – флуиди и плазми

Проф. дфзн Иван П. Христов, Институт по електроника – оптоелектроника и фотоника

Чл.-кор. Красимир Д. Данов, Софийски университет „Св. Климент Охридски“ – химическа физика

Чл.-кор. Стойчо Язджиев, Институт по математика и информатика – ядрена физика и физика на частиците

Проф. дхн Исак Аврамов, Институт по физикохимия – приложна физика

Проф. дхн Донка Андреева, Институт по катализ – физикохимия

Проф. дфн Дора Панчева, Национален институт по геофизика, геодезия и география – метеорология и атмосферни науки

Проф. дхн Александър Милчев, Институт по физикохимия – енергия

Чл.-кор. Владимир Божинов, Химикотехнологичен и металургичен университет – органична химия

Проф. дн Виолета Великова, Институт по физиология на растенията и генетика – биология на растенията и ботаника

Чл.-кор. Димитър Л. Цалев, Софийски университет „Св. Климент Охридски“ – аналитична химия

Проф. д-р Дора Карагъзова, Българска академия на науките – машиностроене и транспорт

Акад. Борис Тенчов, Медицински университет – София – биофизика

Проф. дн Людмил Антонов, Институт по електроника – органична химия

Проф. дхн Стоян Стоянов, Институт по физикохимия – приложна физика

Проф. д-р Веселин Илиев, Институт по катализ – физикохимия

Проф. дтн Ивайло Христов, Институт по биофизика и биомедицинско инженерство – биомедицинско инженерство

Проф. дн Владимир Добрев, Институт по ядрени изследвания и ядрена енергия – ядрена физика и физика на частиците

Проф. д-р Милен Георгиев, Институт по микробиология „Стефан Ангелов“ – биотехнологии

Проф. дн Никола Д. Йорданов, Институт по катализ – неорганична и ядрена химия

Акад. Иван Гуцов, Институт по физикохимия – приложна физика

Проф. дмн Виржиния Кирякова, Институт по математика и информатика – обща математика

Проф. дтн Александър Рачев, Институт по механика – биомедицинско инженерство

Проф. дн Николай К. Витанов, Институт по механика – флуиди и плазми, математическа физика

Проф. дтн Весела Цакова, Институт по физикохимия – енергия

Проф. дхн Цонко С. Колев, Институт по молекулярна биология „Акад. Румен Цанев“ – неорганична и ядрена химия

Проф. дхн Кольо Троев, Институт по полимери – полимери

Проф. д-р Александър Караманов, Институт по физикохимия – материали

Доц. д-р Юлия Серкеджиева, Институт по микробиология „Стефан Ангелов“ – медицинска и биомолекулна химия

Проф. дхн Стефан Армянов, Институт по физикохимия – енергия

Проф. дхн Павел Пешев, Институт по обща и неорганична химия – материали

Проф. дхн Елена Атанасова, Институт по физика на твърдото тяло „Акад. Георги Наджаков“ – приложна физика

Проф. д-р Радостина Стоянова, Институт по обща и неорганична химия – енергия

Проф. дн Димитър Стойчев, Институт по физикохимия – енергия

Проф. дхн Здравко Стойнов, Институт по електрохимия и енергийни системи – енергия

Доц. д-р Людмила Николова, Централна лаборатория по оптичен запис и обработка на информация (сега ИОМТ) – оптоелектроника и фотоника

Доц. д-р Тодор Тодоров, Централна лаборатория по оптичен

запис и обработка на информация (сега ИОМТ) – оптоелектроника и фотоника

Проф. д-н Иван Димов, Институт по информационни и комуникационни технологии – изкуствен интелект и обработка на изображения

Проф. д-н Цветан Дачев, Институт за космически изследвания и технологии – космонавтика и аеронавтика

Учени от БАН, включени за първи път в класацията за влиянието им върху развитието на световната наука през предходната година

Проф. д-р Бойко В. Иванов, Институт по ядрени изследвания и ядрена енергия – ядрена физика и физика на частиците

Проф. д-р Христина Г. Василева, Институт по минералогия и кристалография „Акад. Иван Костов“ – енергия

Проф. д-н Аглика Едрева, Институт по физиология на растенията и генетика – биология на растенията и ботаника

Проф. д-р Милена Попова, Институт по органична химия с Център по фитохимия – медицинска и биомолекулярна химия

Проф. д-р Страхил Берков, Институт по биоразнообразие и екосистемни изследвания – биология на растенията и ботаника

НОВИ КНИГИ

НОВИ КНИГИ

НОВИ КНИГИ

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ЗА ИКОНОМИЧЕСКИ
ИЗСЛЕДВАНИЯ

BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
ECONOMIC RESEARCH
INSTITUTE

Искра Белева е професор в Института за икономически изследвания на БАН, секция „Макроикономика“. Защитила е докторска дисертация в Московския държавен университет „М. Ломоносов“. Специализирала е в „Кингс коледж“, Кеймбридж (1993), и Атинския университет (1996). Преподавала е в магистърски програми в НБУ и СУ. Автор е на статии, студии и книги по проблеми на пазара на труда. Участва в международни проекти в рамките на европейски програми, а също на Световната банка и Международната организация по труда. Координира международни проекти по Програмата за развитие на ООН. Консултант е по въпроси на пазара на труда на редица национални и международни институции и е член на научни мрежи към Европейската комисия по заетостта и безработицата, мобилността на работната сила, равенството между половете и политиката на пазара на труда.

Цена: 15 лв.

ИСКРА БЕЛЕВА ПОЛИТИКАТА НА ПАЗАРА НА ТРУДА В БЪЛГАРИЯ – РАЗВИТИЕ И ОСОБЕНОСТИ ПРЕЗ ПЕРИОДА 2014–2020 г.

Искра Белева

ПОЛИТИКАТА НА ПАЗАРА НА ТРУДА В БЪЛГАРИЯ –

развитие
и особености
през периода
2014–2020 г.

Издаателство на БАН
„Проф. Марин Дринов“

ПРЕДСТАВЯНЕ НА НОВО ИЗДАНИЕ НА ФИЛИАЛА НА ИБЦТ–БАН В МОНТАНА

МОНТАНА

ЕДИН МОДЕРЕН ГРАД НА 130 ГОДИНИ

На 2 декември 2021 г. в експозиционната зала на Регионалния исторически музей в Монтана беше представен сборникът „Монтана: един модерен град на 130 години“ (издателство „Тендрил“). Негов съ-

ставител е чл.-кор. проф. дин Александър Костов. Изданието е посветено на 130-годишнината от обявяването на тогавашното село (Голяма) Кутловица за град, наименован на тогавашния български княз Фер-

динанд. Така започва нов етап от историята на селището, възникнало още през Античността. Неговото развитие през изминалите тринадесет десетилетия преминава през сериозни социално-икономически и политически трансформации. Може би доказателство за тези чести и дълбоки промени през този период е и промяната на името му – от Кутловица на Фердинанд (1891 г.) и Михайловград (1945 г.), за да се стигне до днешното – Монтана (от 1993 г.), напомнящо за древното минало на това поселение.

Сборникът е третото поредно издание на Филиала на Института за балканистика с Център по тракология (ИБЦТ) – БАН в Монтана. В него са включени десет студии и статии, разглеждащи редица важни аспекти от развитието на града през последните 130 години. Той е резултат от успешното сътрудничество между ИБЦТ и Българската академия на науките с местни институции като Регионалния исторически музей (РИМ) и Държавния архив (ДА) в Монтана чрез участието на техни сътрудници като автори в изданието.

Инициативата за издаването на сборника е на Филиала на ИБЦТ в града и е подкрепена от г-н Златко Живков, кмет на община Монтана и със съдействието на Регионалния академичен център с координатор г-н Валери Георгиев. Излиза с финансовата помощ на доц. д-р Борислав Великов – председател на 39-ото НС на Република България и член на Съвета на настоятелите на БАН.

Новата книга беше представена от чл.-кор. проф. дин Александър Костов. По повод на нейното издаване се изказаха г-н Златко Живков, доц. д-р Борислав Великов, акад. Ячко Иванов, който е един от авторите в сборника, и д-р Ваня Иванова – директор на РИМ – Монтана.

Иван Гранитски

УЧЕН С ХРАБЪР ДУХ И НЕИЗТОЩИМА ЕНЕРГИЯ

Българската наука днес се гордее с редица имена, отдавна придобили световна и европейска известност. Те са високо оценени от различни престижни международни академии и научни институти, имат десетки и стотици публикации в специализираните световни научни издания, както и важни монографии с принос в различни сектори на науката.

Едно от тези ярки имена е акад. Атанас Атанасов. Поразителна е енергията на този изтъкнат наш учен, която разгръща вече повече от половин век. Списъкът на неговите научни публикации, на участията му в кръгли маси, дискусии и други научни форуми, би запълнил десетки и десетки страници. Но тук в тези няколко реда, които са въведение към внушителния том „Живот и наука през моите очи“, тръгващ сега към читателите, ще си позволим да открием само някои по-важни акценти в неговата професионална и научна дейност.

По повод 150-годишнината от създаването на БАН акад. Атанасов формулира най-ясно и най-мета-

форично извисено какво е значението на БАН в новата история на Отечеството. Според него науката е като клетката на живия организъм, а БАН е нейното ядро, тоест нейният геном. Когато е без дефекти геномът функционира нормално и организъмът е здрав, и обратното. Или с други думи БАН е научният и духовният геном на България. Това е квинтесенция на научната философия на акад. Атанасов.

Прелиствайки страниците на тази книга, читателят несъмнено ще се впечатли от изключителната широта на научните интереси на акад. Атанас Атанасов, както и от огромната енергия, която той влага в развитието на редица научни звена и центрове. Несъмнено на първо място тук е АБИ – центърът за върхови постижения на Европа, който е в същото време и водещ агробиотехнологичен и иновативен център на Балканите. За първи път в книгата се систематизират толкова подробно и изчерпателно внушителните научни постижения на агробиоинститута и се предлага програма за развитие и управление на института през периода 2009 – 2012 г. Важен раздел на книгата е посветен на създаването на съвместния геномен център, който е уникален пример за нов подход в развитието на биоикономиката – публично частно партньорство и технологичен пренос. Международните оценки за дейността на центъра са окриляващи.

Разбира се, една от най-важните насоки в научната и практическата дейност на акад. Атанасов е свързана със земеделието и биоикономиката като опора за бъдещото развитие на земеделието в България. В книгата нашият автор предлага конкретни програми и действия, които да доведат до това, че земеделието да се превърне във водеща индустрия през 2050 г. Много ценни са тук разсъжденията и анализите, свързани с влиянието на изменението на климата върху селското стопанство.

Няма в българската съвременна наука учен с тъй задълбочени послания и изследвания, свързани с генома, храната и здравословното състояние на човека. Акад. Атанасов тръгва от доброто познаване на хранителните традиции на българина през вековете и разсъждава каква трябва да бъде нашата храна през XXI в., за да може чрез правилното хранене с правилните храни, произведени от български сортове на българската благословена земя да постигнем тъй важната превенция, опазваща здравето на българина и водеща го към столетен живот.

Основополагащи са разсъжденията на акад. Атанасов за отговорността на съвременната отечествена наука, прогреса и бъдещото развитие на редица сектори в икономиката, свързани със селското стопанство. Анализите показват, че сериозната наука има хоризонт на действие и прогнози за 40 – 50 години напред.

Значителна част от книгата съдържа редица научни концепции и стратегии на нашия автор, както и десетки негови основополагащи интервюта през последните години, в които виждаме не само евристичната дълбочина на излаганите концепции и стратегии, но и гражданската активност на нашия автор. Академик Атанасов не се уморява да повтаря отново и отново, че ако България не възвърне загубените си позиции в сферата на земеделието и земеделската наука, ще има трудно бъдеще, че ни е крайно нужен стратегически научен пробив в науката за земеделието и практическите приложения. И посочва, че спасението на българското земеделие е в това да възстановим генната банка на всички сортове семена, с редица от които преди десетилетия България се е гордеела и е изнасяла в целия свят.

Акад. Атанас Атанасов е не само учен с международна известност и с фундаментален научен принос на своите изследвания в редица области, но той е и човек от рядката вече

порода възрожденски личности, тъй необходими за новото ни време. Той ни напомня със своята неизтощима духовна енергия, със своя несекващ вътрешен плам, и със съзнанието за незаменимата отговорност на учения за първопроходците на българ-

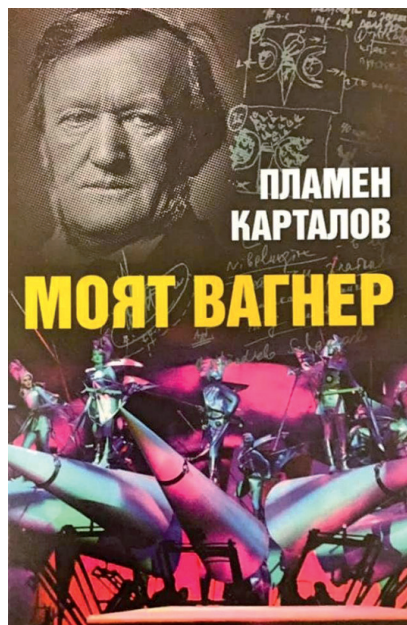
ската наука – за първосъздателите на Българската академия на науките. Съчетанието на висок научен интелект, пълно отсъствие на суетност и себелюбие и вяра в бъдещето на отечествената наука е много важно, ако искаме да променим неза-

видното положение, в което днес се намира Отечеството.

Акад. Атанас Атанасов – този храбър дух, притежава, слава богу, тези и други ценни качества. И това е отразено във внушителния том, който сега тръгва към българския читател.

Иван Гранитски

БУРЯТА НА СТРАСТИТЕ И ПАТОСЪТ НА ЧУВСТВОТА

„Бурята на страстите и патосът на чувствата“ са думи на Артур Шопенхауер от неговото съчинение „За метафизиката на музиката“. Струва ми се, че тази блестяща метафорична фраза на големия философ ни дава най-точния портрет за Пламен Карталов – една уникална фигура от съвременния ни културен живот. Неизтощимата му енергия, непоколебимата му воля и несекващото му творческо вдъхновение десетилетия наред радват и вълнуват публиката у нас и в чужбина. Диапазонът на духовните търсения на твореца е извънредно широк – от постановки на оперни произведения от най-ранните композиторски школи на Монтеверди, Пърсел, Галупи с основания от него още като студент първи камерен оперен театър в България до монументалните му спектакли на открито в Италия,

Бразилия, Гърция, Хърватия, Словения, България и др. От автори като Стравински, Бърнстейн, Доницети, Росини, Верди, Пучини, Волф – Ферари, Маскани, Глук, Мусоргски, Чайковски, Холминов и много други от европейската музикална съкровищница, до титаните на различни поколения на българското композиторско творчество – Маестро Георги Атанасов, Панчо Владигеров и Любомир Пипков, до взривяващите, поставени за първи път у нас мюзикъли „Цигулар на покрива“, „Мамма миа“, „Клетниците“ и др.

Но истинската буря на страстите и патосът на чувствата се разгръщат от режисьора през последното десетилетие с работата му със Софийската опера, когато последователно поднасят за първи път на българската публика гениалната тетралогия на Рихард Вагнер „Пръстенът на Нибелунга“ – един от най-грандиозните проекти на първия оперен театър на България – национална културна институция, със световно значение и признание за последния половин век. И не само с цикъла от четири опери на тетралогията, „Рейнско злато“, „Валкюра“, „Зигфрид“ и „Залезът на боговете“, следват ги още две от Вагнеровите първи изпълнения за България „Тристан и Изолда“, „Парсифал“, а също за първи път и отново в Софийската опера – „Електра“ от Рихард Щраус.

Неслучайно редица водещи чуждестранни музикални критици, диригенти и композитори подчертават един нов златен период за Софийската опера, че нейните Вагнерови постановки биха били гордост за най-големите европейски и светов-

ни сцени. Доказателство за това са и международните участия на националния ни оперен театър с гастролни участия в програмите на „Фестивал Любляна“, Словения, баварския фестивален театър във Фюсен, Германия, историческата сцена на Большой театър в Москва, Русия. Не можем да пропускате седемте гастролни участия на Софийската опера в Япония с избрани специално заглавия, главно в режисурата на Пламен Карталов.

В периода на подготовка и неколкотократно представяне на тетралогията пет пъти от 2010 до 2017 г., виждаме как във всеки сезон се нажежава общественото културно пространство както у нас, така и в чужбина, и с другите опери на Вагнер „Тристан“ и „Парсифал“. Специално в София пристигат вагнерианци от над петнайсет страни: Германия, Австрия, Русия, Холандия, Дания, Швейцария, САЩ, Австралия, Южна Африка, Украйна, Англия, Хърватия, Уругвай, Турция, Аржентина и др.

За големия успех на постановките на Софийската опера има огромен принос големият Вагнеров специалист и световноизвестен вокален интерпретатор, корепетиторът Рихард Тримборн. Маестро работи седем последователни години с повече от петдесет певци, избрани от Пламен Карталов за работа с него. Щастлив от резултатите Рихард Тримборн многократно отбелязва изключителното качество на певците на Софийската опера. Той посочва, че Вагнеровата тетралогия, както и другите драми на Вагнер, в режисьорския прочит на Карталов са истински апогей на изкуството, защото са усетени дълбоките митологични и философски

измерения на този паневропейски проект, основан на старогръцката, римската и германската митология.

Дитмар Полачек, известен музикален критик от германското списание „Опернвелт“, допълва, че Пламен Карталов, поставяйки Вагнеровата тетралогия, е „извършил нещо невъобразимо, нещо за което не достига и най-високата оценка“.

Новаторската, революционно-режисьорска концепция се състои в това да покаже дълбокия философски характер на Вагнеровата музика и драматургия, да разкрие невероятната хармония на музика и поезия, на митология и съвременно звучене, за да усетят днешните зрители космическата безкрайност и величие на Вагнеровите послания. Режисьорът споделя и следва Вагнеровото понятие за гезамткунстверк, тоест цялостно произведение на изкуството. Модерният музикален театър с неконвенционалните си средства е призван да разкрие пред зрителя фантастичния реализъм на Вагнеровата драматургия. Разбира се, за това се иска режисьорът да има не само голямо въображение и тъй рядко срещашото се при този тип творци дуенде или божествено вдъхновение, но и къртовска работа по организацията и осигуряването на ресурси на цялостния проект, за да зазвучи той съизмеримо със световните образци и като един хармоничен артистичен ансамбъл.

Целият екип на режисьора успява да постигне интеграция на сцената с променящи се на принципа на кинетична виртуозност декори, с професионалното изпълнение на петдесетината най-достойни и то само български певци с вагнерови гласове, но играещи и като истински драматични актьори. Може би ключът към успеха се дължи на способността за висока степен на абстрактно мислене и това помага да се обхване грандиозният Вагнеров замисъл като цяло, както и детайлизираната и фина работа с артистите. Световната и българската музикална критика изтъкват приноса на Пламен Карталов като новаторство и нови форми на представяне на музиката на Вагнер като театър на големи идеи. Тук трябва да посочим и развитие на мениджмънтско и продуцентско мислене, от камерните форми до мегапроекти на открито

със създаването на нови културни пространства като „Сцена на вековете“, „Опера на площада“, „Опера в парка“, „Опера на върховете – Белеградчишки скали“, пещера Магура, за която е създаден пърформанс „Вагнер – Магура“.

Всъщност българските постановки на Рихард Вагнер в Софийската опера са хроника на един изумителен подвиг и неocenim принос към съвременната българска и европейска култура.

Преди три години паралелно с Вагнеровите опуси, Софийската опера поднесе на публиката една нова своя внушителна сценична визия на операта „Янините девет братя“ от Любомир Пипков.

Тя следваше отпечатаните в научно изследване режисьорски ракурси върху великата опера на композитора. Те като в огледало се съизмерваха в уникален набор от хроника и оценки на музикалната критика за първите постановки на Пипковата опера през 30-те години на миналия век. Това е и епохата „Родно изкуство“, онзи духовен барометър, който дава импулс за новата интелектуална траектория на България и в нея се заквава новата енергия за истински взрив на велики примери на хора на духа и изкуството. Това е и сила и кипез за модерно творчество на българските творци.

Сега, след бравурното десетилетие на Софийската опера, посветено на магията на Вагнеровия театър и представянето на целия корпус от Вагнерови драми на Софийската опера пред българската публика, маестро Пламен Карталов събира в пореден внушителен том всичко, свързано с благородната лудост и магия по поставянето на тези спектакли. Книгата „Моят Вагнер със Софийската опера“ е структурирана в десет глави, които проследяват детайлно хронологията на работата върху Вагнеровите музикални драми, блестящите им постановки в България и чужбина, преминали със зашеметяващ успех и високо оценени от публиката и световната музикална критика.

Проследява се работата по отделните постановки по години и ние виждаме как Пламен Карталов непрекъснато разгръща и доразвива

своята сценична енергия. Работата по постановките се превръща в постоянно врящо действие в бушуващия и безбрежен океан от звуци във визуално действие. Защото главната цел на маестро Карталов е да покаже на зрителите сценичния полифонизъм на действието, да разгърне философската и психологическата архитектура на сценичния стил и да подчертава непрекъснатото развитие на функцията на сценографията, костюмите, осветлението, и всичко това в подчинено на Вагнеровата музикална драматургия хомотогенно цяло.

Пламен Карталов и неговата режисьорска палитра в цялостното му творчество и сега са марка на авторски действителен кинетичен динамизъм на действието, следвайки принципа си и кредо на портретуване в непрекъснатост на идеи и детайли, фентъзи мизансцени и вълнуващи сценични послания, за да създаде последователност от сцена към сцена, и от действие към действие. И всичко това е в името на главната цел – да се разбере свръхпредназначението на символа за непрекъснатост на Пътя. Така се следва и философската, и музикално-драматичната основна идея на самия Рихард Вагнер.

В едно свое интервю Пламен Карталов много лаконично и точно формулира своя подход към сакралните драми на поета философ Вагнер: „Привлича ни неземното, божествено горене в духовната и искряща мистика на фантазното действие – от легендата и на философските послания с героите и стремежа им към финалната нирвана“.

Тук не можем да не споменем и възторжената оценка на музикалния наблюдател на най-авторитетното австрийско музикално списание „Дер Нойе Меркер“ д-р Клаус Биланд за работата на Пламен Карталов по Вагнеровата тетралогия: „Изключително с български творчески ресурс, подготовката е едно героично начинание, което обхваща много години организация, отдаденост и труд“. Със своите представления от 2010 до 2017 г. Софийската национална опера остави отчетлив отпечатък във Вагнеровия свят, завършайки се към основните послания на неговите знаменити творби чрез един много ценен кон-

траст спрямо постановъчния стил на „режисьорския театър“ в последно време“.

В книгата „Моят Вагнер със Софийската опера“ се проследява не само хронологията на постановките на Вагнеровите драми, но и философията на режисьора в процеса на подготовката и осъществяването на крайния продукт. Много ценни са главите, в които се разглежда процесът на визуализация на музиката и реализация на сцената, бележките за творческия екип, за уникалния принос на Рихард Тримборн, внушителната подборка от режисьорски анализи и интервюта на самия Пламен Карталов, огромния обем от отзиви за постановките на „Рейнско злато“, „Валкюра“, „Зигфрид“, „Залезът на боговете“, „Тристан и Изолда“, „Парсифал“ и изумителната му постановка под земята, и по-точно в пещерата Магура, в чиято пазва са съхранени прочутите скални рисунки от седем хиляди години, специално дошлите посетители за пърформанса „Вагнер – Магура“, както и хрониката на гастролите на Софийската опера извън България, където са поместени най-възторжени оценки за постановките на маестро Пламен Карталов и екипа на Софийската опера. В редица свои изявления и режисьорски бележки творецът разсъждава колко е важно да се разбере актуалното звучене днес на Вагнеровите послания, които биха могли да бъдат мощна контрапоза на опростачената и завладана от плебейщини днешна улична интонационна среда.

Но може би най-голямото постижение на Пламен Карталов и в дръзнението за поставяне на Вагнеровите музикални драми на българска сцена, и в конструирането на внушителния том с емблема-

тичното заглавие „Моят Вагнер със Софийската опера“ е в това, че той успява да разгадае и да пресътвори адекватно магията на Вагнеровите сценични картини. В това отношение режисьорът се превръща във вдъхновен и виртуозен архитект на мизансцена. Дългогодишно е ползотворното сътрудничество на Пламен Карталов с художника Николай Панайотов, ярък живописец и творец, но никога досега не се занимавал със сценография и костюми. Големият опит на режисьора, пълното доверие към колежата му, изискванията и насоките за разгръщане на свръхдинамична сценична партитура, за да се свържат в едно цяло четирите опери от цикъла, чрез кинетична разработка на всяка сцена в постигане на хармония в кинематографично монтажено мислене на единната концепция, дават забележителен резултат.

Постигнато е внушението за мистичност и езотерична чувствителност на музиката на Вагнер. Навсякъде и невидимо се търсят корени с рефлексии от древногръцката трагедия и театъра на Шекспир. По този начин дългогодишните Сизифовски усилия на творческите и техническите екипи с адрес, както към познавачите на Вагнеровия театър, а също така и към откриването на нова публика за композитора в България, се увенчават с успех. Вагнерианците идват в продължение на няколко години, за да видят в представите си „своя“ „Пръстен“, но направен сега от българи, творба, която знаят наизуст в оригинал – всяка мелодия и всяка дума.

Поставянето на тетралогията „Пръстенът на Нибелунга“, както и другите музикални драми на Вагнер „Тристан и Изолда“ и „Парсифал“, доказват, че Пламен Карталов и неговият екип не само следват убеде-

но и неотклонно мисията си през годините, но и постигат с увереност тази своя свръхзадача.

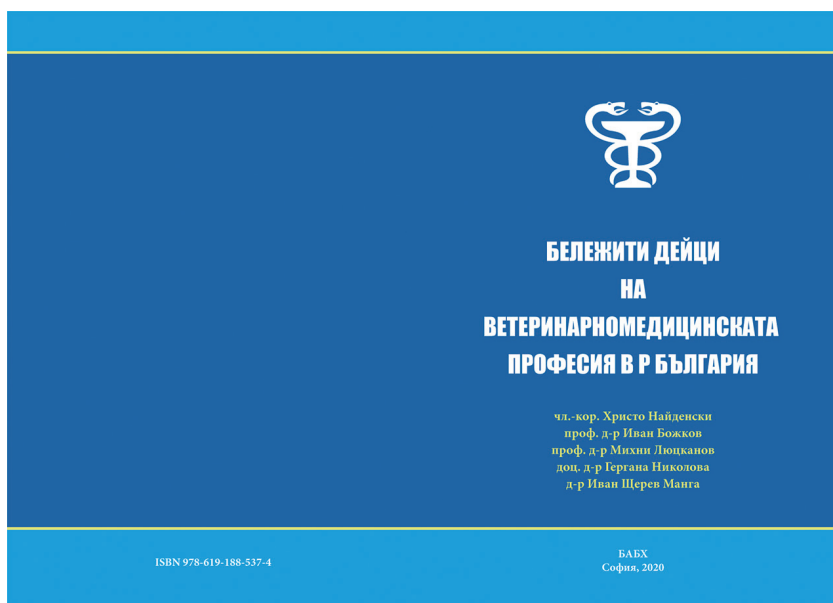
Тук трябва да посочим и едно друго удивително качество на режисьора – често да се завръща Рихард Вагнер на сцена в България за нов живот. Трансформирането на мита, приказното, фантастичното, полифоничното съчетание на музикалната еманация на поетичната реч, която според самия Вагнер трябва да звучи вечно у слушателя, със сложната драматургия (да си спомним, че някои от драмите са с продължителност повече от пет часа), неизтощимите творчески инвенции на постановчиците, диригент, режисьор, художник, авторите на мултимедията и осветлението да прилагат функцията им за ефекта на сценичното внушение на стихомелодията, заедно с вълшебните солисти – певци, огромния оркестър и хор, изтръгват ансамбловата звънка лирическа субстанция, елегантна тонова нюансировка, пластичност, експресивност, драматична и лирична дикция у изпълнителите, нарастващата динамика на разгръщането се драматургично действие.

Всичко това, а и цялостната досегашна вдъхновена дейност на маестро Пламен Карталов, ни го разкрива не само като един от духовните стълбове на съвременната българска музикална култура, но и като средоточие на „бурията на страстите и патосът на чувства“, ако си спомним отново афористичната фраза на Артур Шопенхауер.

Несъмнено книгата „Моят Вагнер със Софийската опера“ ще се превърне както в събитие от културния живот на съвременна България, така и в паметник на един духовен подвиг.

Атанас Атанасов

ИЗДАНИЕТО „БЕЛЕЖИТИ ДЕЙЦИ НА ВЕТЕРИНАРНОМЕДИЦИНСКАТА ПРОФЕСИЯ В Р БЪЛГАРИЯ“

Не знам защо, но когато получих поканата да рецензирам настоящата книга изпитах едно особено удовлетворение. То вероятно се дължи на обстоятелството, което е залегнало в мен по рождение, че хората, ангажирани с ветеринарната медицина, са специално избрани от бога. Това произлиза от факта, че те се държат с животните като с хора, да не кажа нещо повече.

Още по-голямо удовлетворение изпитах, след като прочитът на тази книга е зад гърба ми. Почувствах се още по-горд, че съм българин. Към тези ветеринарни дейци, отразени в книгата, изпитах не само благоговение, но и чувство на дълбока признателност за научната, организационна и огромна практическа работа, която те са осъществили през този 140-годишен период, от както тя официално е регистрирана в България. В много от случаите тяхната дейност е била пионерска, не само за рамките на България, но и на Европа. Това е предизвикало и завидно високото признание, което тя е завоювала не само в Европа, но и в целия свят.

Пишейки тези редове у мен, като човек, свързан с генетическата наука, за кой ли път отново изникна въпросът, кое ни кара толкова бързо да забравяме и да знаем толкова малко за нашите предшественици,

които са отдали безрезервно живота си за прогреса и развитието на областта, на която те са се отдали. Ето защо бих желал да отдам личната си признателност към авторския колектив (чл.-кор. Христо Найденски, проф. д-р Иван Божков, проф. д-р Михни Люцканов, доц. д-р Гергана Николова, д-р Иван Щерев Манга), на когото прави чест, че в тези различни времена не се е поколебал и не е пожалил сили да сътвори тази книга, свързана с творческия път на признати и изтъкнати ветеринарни дейци на България по случай 140 години от създаването на Националната ветеринарномедицинска служба в България.

Силата на ветеринарномедицинската наука дагира от началото на миналия век, когато тя има шанса да се развие в научно и организационно отношение под вещия поглед, прозорливост и амбиция на двама забележителни дейци като акад. Стефан Ангелов и д-р Иван Тюлев. Впоследствие в продължение на много години и двамата доказват и реализират своя потенциал, за да доведат ветеринарната дейност на България до един завиден връх. Спирането на чумата по говедата е едно от най-добрите доказателства, че в този все още ранен период на развитие на ветеринарната медицина у нас, тя е била вече така подгот-

вена, за да покаже и прояви качества, които европейската наука без притеснение аплодира.

Отразяването на дейността на тази плеяда от ветеринарни дейци ме накара неволно да анализирам и да покажа причините, които са направили ветеринарната медицина още тогава да бъде солидна опора в развитието на нашата държава. България след Освобождението през 1878 г. е била във възход и еуфория. Земеделието се е развивало бързо. Броят на животните в периода на войните е достигнал своя връх, който все още не е надминат; България е имала огромна нужда от знаещи хора. И бедни, и богати са изпращали децата си да учат в Европа. Няма нито един от дейците, които са отразени в книгата да не е завършил престижен западен университет и/или да не е специализирал в тях. По този начин се създават солидни пътища за пренос на познания в нашата страна. И това е било общо правило – с еднаква сила за всички области за тогавашния модерен свят. Ненапразно точно тогава се събира критична маса от хора и въпреки бедните времена са имали куража да поемат инициативата за създаване на университети, факултети, институти, станции, служби, съвети, списания и други, които са били непрекъснато обогатявани и усъвършенствани. Това до голяма степен се е дължало на високата култура, ерудиция и дух, които те са притежавали.

Прави неотразимо впечатление, че в период, когато ветеринарномедицинската наука в целия свят е все още в ранния си период на бурно развитие, всеки един от посочените специалисти в тази книга е допринесъл за прогреса и развитието на ветеринарната медицина в България, като е развивал специфично ново за условията на България направление, било то в областта на патологията, лечението, диагностиката или профилактиката. Много важен е фактът, че без изключение всеки един от тях се е стремил да види, как неговите познания са свързани с важен практически проблем, между които заболяванията стоят на първо място. Запазване статута и независимостта на българската ветеринар-

номедицинска служба и диагностика са били ревностно защитавани от тях. Добър пример е този на чл.-кор. Илия Пашев, когато в знак на несъгласие това да се осъществи, той си подава оставката от ръководното място, което заема през 1962 г.

Мнозина от тях са били толкова широко скроени, че освен с решаването на ветеринарномедицинските проблеми се опитвали успешно да помогнат при решаването и на други проблеми като бактериалното торене при соята (акад. Владимир Марков), проблемите с инфекциозните заболявания в пчеларството (чл.-кор. Александър Тошков) и редица други.

Като задминал времето си, авторите подчертават особената и далновидна роля, която изиграва проф. Георги Павлов за развитието на ветеринарномедицинската дейност в България. Ненапрасно впоследствие Ветеринарномедицинския факултет, носи неговото име.

С името на проф. Никола Белев се свързва развитието на Националната ветеринарномедицинска служба в периода на социализма като

неин ръководител. Той осъществява забележителни реформи както в практическата работа на службата, така и в научноизследователската дейност. Те не остават незабелязани от световната ветеринарномедицинска общност и той дълго време е един от заместниците на Световната здравна организация при животните (OIE). Сигурно е, че това признание не идва от само себе си, а е в резултат на многогодишната пълноценна дейност, която плеядата от негови достойни предшественици издигнаха България до върховете на световната ветеринарномедицинска дейност и оставиха трайни следи в нейното развитие. Проф. Никола Белев, като неин завършек показва, че България ненапрасно се отличава и заслужава този висок авторитет.

Годините след 1990 г. показваха, че необоснованото ликвидиране на редица ветеринарномедицински служби с изключителна важност за здравето състояние на животните в страната може да доведе до непредвидими икономически загуби. Вече няколко инфекциозни заболявания в голям мащаб показваха, как тази не-

брежност и безхаберие се наказват. Имаха щастието и възможността да познавам лично този предвидлив и ерудиран човек и специалист проф. Никола Белев. Бил съм свидетел, когато той не само предупреждаваше нашите власти за тези катастрофи, но посочваше и конкретните мерки, които трябва да се вземат за тяхното предотвратяване. Ветеринарномедицинската служба наистина беше забутана в ъгъла. Дълго време тя не беше представена и в академичното тяло. Едва през 2014 г. за неин представител бе избран чл.-кор. Христо Найденски. Да се надяваме, че това е добър знак.

Независимо, че в книгата можеше още по-добре да се отрази приемствеността между отделните дейци и съмишлеността, която те са проявявали при развитието на ветеринарномедицинската дейност в нашата страна, то бих поздравил още веднъж авторите за себеотрицанието и положения труд и да подчертая още веднъж, че тя е един истински урок за настоящото и бъдещо развитие на ветеринарната медицина у нас.

Чавдар Руменин

ЗА КНИГАТА „ОТ КУРСК ДО ИЗТОЧНА ПРУСИЯ“

Публикуваната наскоро книга на Васил Сгурев „От Курск до Източна Прусия“ е продължение на предиш-

ното произведение от автора „Курският сблъсък“. За отделните етапи на Втората световна война е изписано твърде много, но и лъжите, и заблудите в тези писания са също много. За хората от моето поколение в доминиращата част на „нашите“, но и в „ненашите“ изследвания, се формираше убеждението, че една отрудена и водела щастлив и мирен живот държава воюва срещу деморализирана чужда армия. Също така, въпреки че първоначално не са подготвени за такова изпитание, съветските войски единствено на героизма и себеотрицанието си обръщат хода на войната и победоносно забиват червения флаг над Райхстага. Малко знаехме за ролята на съюзниците, за нечовешките страдания в ГУЛАгите, за терора на НКВД, за секретната подготовка на Сталин първи да нападне в подходящия момент Германия и т.н. В новата книга на акад. В. Сгурев подобни идеологеми са преодоляни с

един обективен и аналитичен подход. Обективно, без внушения той разкрива ясно реалностите на тези нечовешки битки от Курск до Померания. Авторът убедително показва, че в исполински схватки влизат две отлично въоръжени армии както с модерна за времето си екипировка, но и с перфектно мотивиран боен дух. В това равенство на силите след 1942 г., в титаничния сблъсък на практически изравнени в бойна техника и численост армии проличава талантът и въображението на руските военачалници, на далновидността на охулвания и понастоящем тогавашен ръководител на съветската държава Й. В. Сталин. За мен е от особена важност, а това се вижда от всички глави на книгата, че победата над нацизма е спойка от бойния дух на руския войник и особено на иновативните бойни технологии, създадени от учени, изобретатели, инженери и техници. Но да не забравяме и хилядите майки,

момичета и юноши зад струговете в изнесените заводи зад Урал, сглобяващи самоходни оръдия, боеприпаси, катюши и чудото, спомогнало за победата – танкът Т-34!

Интензивни сражения на Източния фронт, след най-важната битка от войната – Курската, през лятото на 1943 г. се водят до навлизане на Червената армия в Източна Прусия. Въпреки огромните загуби на двете сили при Курск, немските войски са все още силен и опасен противник с възможност за стратегическа отбрана и нападение. Вермахтът се ръководи от жестоката теза на средновековието, прокламирана от Манщайн – който иска да освобождава или завладява територии, да плаща с кръв. Обаче „Тигрите“ и „Пантерите“ независимо, че са се смятали за връх в металургията на стоманата и алгоритмите за управление в условия на тъмнина, ниски температури, комплексно захранване с естествен и синтетичен бензин, възможност за комуникация до 200 км, много често са губели от уникалния като конструкция, окачване на веригите, маневреност, висока скорост на предвижване, и не на последно място скорострелност Т-34. Тази уникална бойна машина остава до средата на 50 години на миналия век най-добрият в света танк.

В книгата са проследени бойните действия от гледна точка на използваното оръжие, функционирането на военната икономика, състоянието на обществото и хората на фронта и

в тила. Представена е информация и за Техеранската конференция, атенатата срещу Адолф на 20 юли 1944 г. и други съпътстващи събития. Вниманието привлича материалът за германската ракетна програма – крилатите ракети „ФАУ-1“ и балистичните системи „ФАУ-2“ с възможен обхват по последни данни около 3000 км. За първи път в нашата научна литература са дадени параметрите на ракетата „ФАУ-1“. Ще си позволя да приведа част от тях. И сега впечатляват някои от характеристиките ѝ – дължина 7.75 м, размах на крилето 5.7 м, диаметър на фюзелажа 0.85 м, снаряжение – 2160 кг като взривното вещество – аматол, е около 1000 кг, а двигателят развива тяга 196 кГс при максимална скорост на полета 656 км/ч като максималната далечина на полета е 286 км. Горивото за тази ракета е течно, но неговият разход е рекордно нисък – само 2.36 л/км с вместимост на баката около 640 л. Отклонението от целта е не повече от 900 м, което по онова време в отсъствие на кибернетични системи за управление и ефективни сензори, е сериозен резултат, а цената на тази ракета достига до 3500 райхсмарки. Зад тези любопитни данни обаче се крие нещо твърде жестоко – сглобяването и настройката на системите „ФАУ“ е от руски военнопленници, които периодично са разстрелвани, за да се запазела тайната на този тип въоръжение. Авторът предлага оригинален формален метод за постфактум изследване

на рисковете и военните решения в екстремални ситуации. За военните специалисти според мен това е една от силните страни на книгата. Ще им бъдат от полза също така съставените таблици от В. Сгурев за рисковете (загубите) и числения състав на войските за пет крупни бойни операции от двете страни. Изчисленията доказват, че при почти изравнено въоръжение, загубите на армиите не са пропорционални на числения им състав. В този труд е отделено място и на нашата армия, нейното въоръжение след септември 1944 г., на героизма на българския войник в множеството битки в Морава, Ниш, Драва-Соболч при щурма на Дунав и др.

Книгата съдържа интересни данни и за обикновения войник в условията на нечовешки изпитания – от 100 грама водка преди боя, до немските „труженички“, повдигащи „духа“ на вермахта. Героизмът не е само на фронта. Това което силно ме впечатли е фотосът на дванадесетгодишно момче фрезист, което за да достига лостовите на струга е стъпило на висока дървена скара!

Тази интересна и богато илюстрирана книга е съвместна продукция на Издателството на БАН „Проф. Марин Дринов“ и на издателство „Захарий Стоянов“. Мисля, че това произведение ще бъде полезно за много читатели, интересувани се от събитията през Втората световна война, представени обаче през погледа на учен инженер.

Иван Попчев

НОВОСТ В БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИОГРАФИЯ: НЕТРАДИЦИОНЕН КНИГОПИС

През 2020 г. издателство „Захарий Стоянов“ публикува книгата на **акад. Васил Сгурев „Курският сблъсък“**. В „Списание на БАН“ и списание „Наука“ има рецензии с изключително високи оценки за този труд.

Тази статия не е рецензия, а нетрадиционно представяне на част от обсъжданата в книгата проблематика, за която има определен потенциал за анализ и бъдещо развитие.

Авторът на книгата в **глава 17 „Рискове, решения“** пише, че след края на войната, в рамките на науч-

ното направление „Изследване на операциите“ се развиват различни формални методи, програмни средства и системи за вземане на решения. Този подход намира приложение в различни области, в това число и в структурите с две групи участници с антагонистични цели, каквито са военните системи. Чрез вероятности за настъпване на неблагоприятни събития се правят опити за формално вграждане в системите за вземане на решения на елементи на риска.

Така в тази глава се използва достатъчно проста и интуитивно

разбираема формална схема за определяне на риска във военните антагонистични системи и рискът се разглежда като произведение от две мерки: общо количество на човешкия и материално-технически потенциал, който участва в дадена военна операция, наричан най-общо ресурс, и вероятността за настъпване на неблагоприятно събитие при провеждането на същата операция.

Рискът за безвъзвратни, санитарни, или за общи загуби се измерва в брой хора, както и риск от загуба на тежко и леко въоръжение, измерван

в брой единици оръжие. Отбелязва се, че предварителното определяне на изчисления риск и изчислената вероятност за неблагоприятно събитие (НС) е изключително трудна, а в сложните случаи и нерешима задача.

Действителната вероятност за неблагоприятни събития P , определена постфактум, се пресмята по формулата:

$$P = \frac{R}{S};$$

където R е действителният риск, а S е ресурсът до сражението.

Акад. Сгурев на базата на различни примери от Курската битка и чрез използвана сравнително проста формула получава действителни рискове и вероятности за неблагоприятни събития при различни сражения от тази битка, като се използват основно данни от достатъчно достоверни руски и немски източници.

Предполага се, че ресурсът от хора S е предварително известен и чрез триадите $R = (R_1, R_2, R_3)$ и $P = (P_1, P_2, P_3)$ се описват действителните рискове и вероятности за неблагоприятни събития, съответно при безвъзвратни – $R_1(P_1)$, санитарни – $R_2(P_2)$ и общи загуби – $R_3(P_3)$. Вероятностите P_1, P_2 и P_3 се изчисляват чрез по-горе използваната формула.

Тогаво обобщени резултати по цялата Курска дъга (операция „Цитадела“) са:

Съветска групировка – общо север и юг:

Човешки ресурс до сражението $S = 1\,272\,700$ души

$R = (70\,330; 107\,520; 177\,850);$
 $P = (0,055; 0,084; 0,139).$

Немска групировка – общо север и юг:

Човешки ресурс до сражението $S = 900\,000$ души

$R = (7025; 35\,013; 42\,038);$
 $P = (0,0078; 0,0388; 0,0466).$

В книгата са дадени обобщени резултати и за Орловската битка, Белгородско-Харковската операция и обобщено за Курската битка. Тъй като липсват достоверни данни за загубите на германските войски за Орловската и Белгородско-Харковската операция, то авторът разглежда само загубите и вероятностите за неблагоприятни събития на Червената армия.

Акад. Георги Марков в **Послеслов към книгата „Курският сблъсък“** пише: „...за отделената специална глава за рисковете и решенията, които се вземат еднолично по йерархията „отгоре – надолу“, а както винаги твърде високата цена се заплаща с кръв и страдания от народите. Добре пресметнатите рискове авторът разглежда в две мери: наличните ресурси и вероятностите за изненадващо неблагоприятно събитие. Той набляга на предварително неизвестните фактори и обстоятелства, които правят изчисляването на рисковете и вероятностите извънредно трудно. След сражението понесените загуби се приравняват с действителните рискове. Посочените математически модели и цифровото моделиране на бойните действия са новост в българската историография.“

През 2021 г. Издателството на БАН „Проф. Марин Дринов“ и издателство „Захарий Стоянов“ публикува следващата книга на акад. Васил Сгурев **„От Курск до Източна Прусия“**, в която глава 25 е **„Рискове, решения, реалност“**. Като се следва нетрадиционното представяне в глава 25 се продължават изследванията за риска. Чрез P_i се означава вероятността за неблагоприятно събитие за една от воюващите страни с индекс i , чрез S_i – потенциалът на същата страна, а чрез R_i – поетият риск, и тези три величини са свързани със зависимостта:

$$R_i = P_i S_i; \quad (1)$$

където $I = \{1, 2\}$ е множество от индексите на два воюващи противника. За съветската страна се използва индексът 1, а за немската – 2.

Чрез $R_{i,1}$ се означават рисковете за безвъзвратни загуби, чрез $R_{i,2}$ –

за санитарни загуби, а чрез $R_{i,3}$ – за общи загуби – съответно за всеки от двата противника с индекси $i = 1$ или 2. Чрез $P_{i,1}, P_{i,2}$ и $P_{i,3}$ се означават вероятностите за неблагоприятни събития съответно за безвъзвратни, санитарни и общи загуби – също за двата противника 1 или 2.

В пет таблици са дадени данни за рисковете (загубите) и за числения състав на войските от двете страни, участващи в пет операции: „Цитадела“ (таблица № 1); Кримска (таблица № 2); „Багратион“ (таблица № 3); Яшко-Кишиневска (таблица № 4); Петсамо-Киркенеска (таблица № 5). В същите таблици са дадени и изчислените чрез формула (1) вероятности за неблагоприятни събития $P_{i,1}, P_{i,2}$ и $P_{i,3}$ и за двата противника ($i = 1$ или 2).

Например таблица № 1 е за операция „Цитадела“.

В операция „Цитадела“ съветските войски превъзхождат с 372 700 души съответната немска групировка, но рисковете (загубите) ѝ са четири пъти по-големи от немските – 177 850 души срещу 42 038. Вероятностите за неблагоприятни събития също са по-големи – три пъти по сравнение с немските (0,139 срещу 0,0466). Но операцията завършва практически с равен резултат, което се смята от германците за тяхна загуба, а от руснаците за победа. Те заплащат за това със 135 000 души в повече загуби от немската страна. Това се приема от съветското командване като допустима цена.

В тази операция германците разчитат на голяма стратегическа победа и хвърлят значителен брой от най-добрите си части. Тъй като на Източния фронт силите и средствата им са по-малко от тези на противника, след равния резултат следват отстъпления и загуби за тях. Поради това немското командване смята за поражение завършека на операция „Цитадела“, а съветското командване – за своя победа.

Поради ограничения обем на това изложение таблиците № 2, 3, 4 и 5 не се прилагат. Те са представени и анализирани достатъчно подробно в книгата, с която читателят може да се запознае.

Данните в таблиците, които се представят за първи път за всичките пет операции, дават на автора на книгата възможност да направи, макар и груба, сравнителна оценка за ефективността на водените бойните действия в съответните операции

Таблица № 1

Рискове	Загуби – руски			Загуби – немски		
	R _{1,1}	R _{1,2}	R _{1,3}	R _{2,1}	R _{2,2}	R _{2,3}
операции						
„ЦИТАДЕЛА“ (Курск)	70 330	107 520	177 850	7025	35 013	42 038
вероятности	вероятности за НС – руски			вероятности за НС – немски		
	P _{1,1}	P _{1,2}	P _{1,3}	P _{2,1}	P _{2,2}	P _{2,3}
операции						
„ЦИТАДЕЛА“ (Курск)	0,055	0,084	0,139	0,0078	0,0388	0,0466
Обща численост на групировката	руска – S ₁			немска – S ₂		
	1 272 700			900 000		

за всяка от противниковите страни. За целта се въвеждат и следните коефициенти:

$$p = \frac{P_1}{P_2}; s = \frac{s_1}{s_2}; r = \frac{R_1}{R_2}; (2)$$

където:

– p е коефициент на вероятностите за неблагоприятни събития за противниковите страни в дадена операция;

– s е коефициент за числеността на войските на двете страни, участващи в съответната операция;

– r е коефициент на загубите на двете страни в дадената операция.

И трите коефициента представляват количествени съотношения на съветската към немската страна съответно на вероятностите за неблагоприятни събития, на числеността и на загубите при провеждане на една и съща операция.

От (1) и (2) се стига до зависимостта между трите коефициента:

$$p = \frac{r}{s} \cdot (3)$$

От въведените параметри и коефициенти за най-информативни са определени вероятностите за неблагоприятни събития за двете страни – съответно P₁ и P₂, и коефициентът p. Вероятността за неблагоприятно събитие P₁ (или P₂) дава в известна степен груба оценка на ефективността на подготовката и провеждането на дадена операция от една от воюващите страни. Коефициентът p за неблагоприятни събития показва доколко в дадена операция тази ефективност е по-

бра или по-слаба от ефективността на противниковата страна.

При това в книгата се маркира, че ако p > 1, то немската страна има по-добра ефективност отколкото нейния противник; ако p < 1, то руската страна има по-добра ефективност от нейния противник и ако p = 1, то ефективностите и на двете противникови страни са приблизително равни.

Оценките във формулите от (1) до (3) са приблизителни и твърде груби и не дават изчерпваща характеристика на дадена операция.

Например за операция „Цитадела“ са пресметнати:

$$p = \frac{p_1}{p_2} = \frac{0.139}{0.046} = 3;$$

$$s = \frac{s_1}{s_2} = \frac{1272700}{900000} = 1,4;$$

$$r = \frac{R_1}{R_2} = \frac{177850}{42038} = 4,2;$$

$$p = \frac{r}{s} = \frac{4,2}{1,4} = 3.$$

Получените стойности на трите коефициента показват, че при тази операция числеността на германската групировка е 1,4 пъти по-малка от противостоящите червоармейски части, загубите – 4,2 пъти по-малки от тези на нейния противник, а цялостната ефективност – 3 пъти по-добра от тази на руската групировка. Но резултатът от сраженията е практически равен.

В книгата коефициентите p, s и r са пресметнати и за операция „Багратион“, Яшко-Кишиневската операция и Петсамо-Киркенеската операция.

Акад. В. Сгурев отбелязва, че създаването на системи за подпомагане на вземането на решения във военни сблъсъци е закономерен процес, получил развитие след войната. Разгледаните показатели p, r, s определя като стъпка в тази посока.

Включените в книгата примери за реалните военни сблъсъци от Втората световна война показват убедително, че предложените **пост-фактум модели за оценка на риска на военни операции** зависят от много неизвестни фактори и обстоятелства като достъпност и точност на изходните данни, компетентност и безпристрастност на изследователите и т.н. Това винаги трябва да се отчита не само в мемоарите.

От математическа гледна точка предложените от акад. В. Сгурев модели са удобни за пресмятане и не се предполага създаването или използването на специален софтуерен инструментариум.

Пишещият тези редове през годините с екип от сътрудници по различни проекти е работил по проблемите на риска, анализа и оценката на риска, еволюцията на модели на риск мениджмънта, стратегиите на новата парадигма на риска, нормативни и поднормативни актове за риска на обекти с различен характер. Ограничен обем от тези изследвания могат да се намерят в <http://www.researchgate.net>.

Не без основания, не само поради горните изследвания, а и според достъпните литературни източници може да се твърди, че предложените

от акад. В. Сгурев модели за оценка на риска на военните операции и за ефективността им не са само в ограниченото пространство на българската историография. Това предполага тези модели да станат известни и достъпни на по-широк кръг от историци и изследователи не само у нас.

Може да се изрази надеждата, че тези ограничен брой редове само за

двете глави от книгата ще предизвикат определен интерес, а защо не и нови въпроси за бъдещи изследвания и анализи в широки области на знанието и практиката.

Книгите на акад. Васил Сгурев „Курският сбъсък“ (2020 г.) и „От Курск до Източна Пруссия“ (2021 г.) са актуален и полезен за читателския интерес акт на Издателството на БАН „Проф. Марин

Дринов“ и издателство „Захарий Стоянов“.

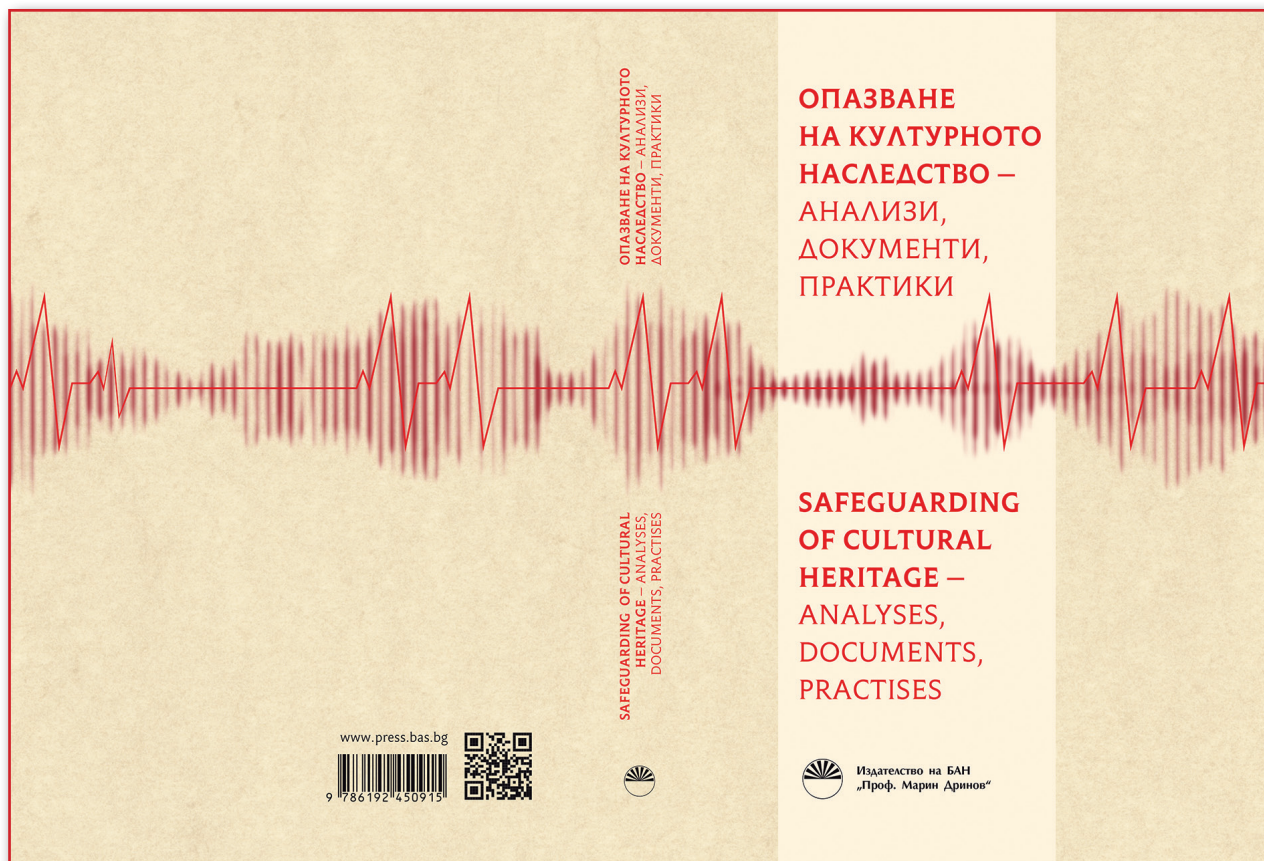
Като убеден в творческия потенциал и възможности на двете издателства си позволявам да препоръчам тези книги на изтъкнат български изследовател в подходяща форма и обем да станат достъпни и за чуждестранния читател.

НОВИ КНИГИ

НОВИ КНИГИ

НОВИ КНИГИ

IN MEMORIAM

ЧЛЕН-КОРЕСПОНДЕНТ ФИЛИП ФИЛИПОВ

На 30 декември 2021 г. почина чл.-кор. проф. д-р Филип Иванов Филипков.

Чл.-кор. Филип Филипков е роден на 9 октомври 1942 г. в Ямбол. Завършва Техническият университет в Йлменау, Германия, специалност „Физика и механика на електронните елементи“, където защитава и дисертация за образователната и научна степен „доктор“, тема „По-

леви транзистори“. Дисертацията му за доктор на науките е на тема „Проблеми на хибридна миниатюризация на електронни схеми и възли“. Научните звания „доцент“ и „професор“ са му присъдени през 1974 и 1991 г. През 2008 г. е избран за член-кореспондент на БАН. Той е член-кореспондент и на Австрийската академия на науките.

Чл.-кор. Филип Филипков е водещ специалист у нас и с широка международна известност в областта на полупроводниковите и хибридни технологии. Основните му научни приноси са в областта на МОС интегриран Шотки полеви транзистор на базата на силиций, хибридна микроелектроника, миниатюризацията на електронното производство чрез интеграция на електронни елементи върху един носител. Характерно за неговия изследователски стил е прякото прилагане на научните постижения в реални крайни изделия, което той реализира като ръководител на проблемна лаборатория „Полупроводникови и хибридни технологии“ и на малкото

предприятие „Производство на микроелектронни елементи“.

Повече от 35 години чл.-кор. Ф. Филипков като дългогодишен преподавател в ТУ – София беше създател и ръководител на катедра „Конструиране, технология и производство на полупроводникови и микроелектронни елементи“. Има водещо участие в създаването на специалността „Микроелектроника и технология на микроелектронното производство“. Чел е пълни курсове лекции в Германия, Белгия, Австрия. С цялостната си дейност чл.-кор. Филип Филипков е допринесял за издигане авторитета на БАН у нас и в чужбина.

С кончината на чл.-кор. Филип Филипков Българската академия на науките, Отделението по инженерни науки на БАН и Събранието на академиците и член-кореспондентите загубиха един достоен свой член с висока компетентност, коректност и балансираност и изключителни човешки качества.